John Cranford,
M. D.

VERHANDELING
OVER DE
ROTKOORTZEN,

Welke in de voorige jaaren, voornaamelyk van 1770 tot 1774., zoo wel te Land als inzonderheid op de uitgaande O. I. C. ſcheepen, geregeerd hebben.

WAARIN

Derzelver oorſprong, voortgang, aart en waare geſteldheid onderzocht; de behoedmiddels daartegen aangeweezen, en de Geneeswys daarvan beſchreeven word.

VOORTS

De beſte wys, om by ſtormend en regenachtig weder in een beſlooten Schip friſſche en zuivere lucht te brengen, door middel van eene verbeeterde ſtelling des Luchtzeils, en het plaatzen van eene door den Schryver NIEUW UITGEVONDENE VEILIGE EN WELWERKENDE MACHIENE.

NEVENS

Een onpartydig betoog van de nuttigheid der DRIEDEKS *boven de* TWEEDEKS SCHEPEN, *en aanwyzing van verſcheidene misbruiken in de Schepen, benevens de middels tot herſtel derzelven.*

MET TWEE OPHELDERENDE PLAATEN,

DOOR

JOAN FERDINAND ELLERBECK,
Opper Chirurgyn in dienſt der Ed: O. I. Comp.

Te ROTTERDAM,
BY JACOBUS BRONKHORST,
en zyn mede te bekomen te Middelburg
BY C. BOHEMER.
MDCCLXXX.

17410

Crawford

OPDRACHT

AAN DE

EDELE ACHTBAARE HEEREN ALGEMEENE BEWINDHEBBEREN DER OOSTINDISCHE MAATSCHAPPYE DER VEREENIGDE NEDERLANDEN,

GENAAMD,

DE VERGADERING VAN XVII.

Weinig twyfel heeft het by my geleden, EDEL ACHTB: HEEREN, van het oogenblik af aan, dat ik de pen opvattede, om deze myne VERHANDELING OVER DE ROTKOORTZEN, te ſchryven, aan wien ik dezelve zoude hebben op te dragen: om dat

I. Ik zoo veele jaren de eer gehad hebbende onder de vlag van Uw Ed: Achtb:, ter zee, in den oorlog der ziekten en Genezing te dienen, de beſchryving van myne daarin aangewonnen bevindingen aan niemand eigenäartiger,

dan aan Uw Edel Achtb: toebehoorde, en dit, als ik ootmoedig de vryheid eens gebruiken mag van het zoo te noemen, eenigermate zoude kunnen dienen tot een Relaas van myne Verrichtingen in onderſcheiden tochten met ſchepen van UEd: Achtb:

II. Om dat het nut, ik wensch het geen dat uit deze myne VERHANDELING zal voortvloeijen in eenige opzichten wel algemeen tot alle zeetochten, maar allerbyzonderst tot die van UEd: Achtb: loflyke Maatſchappyë behoort.

Deze twee redenen, EDEL ACHTBARE HEEREN, komen my zoo beſlisſende voor, dat ik meen my te mogen vleijen met die hoop, dat Uw Ed: Achtb: deze Opragt niet zult ongegrond vinden, noch den Schryver, die ook nog, terwyl dezelve Uw Edel Achtb: onder de oogen komt, de eer heeft, in Uw Ed:

Achtb:

Achtb: loflyken Dienst, als Opper Chirurgyn, de zee te bevaren, voor laatdunkend of opgeblazen deswegens houden.

Ik ben zoo dwaas niet van my te verbeelden, dat deze myne VERHANDELING de eenigſte zy, die over deeze ſtof ooit uitgegeven is, noch zoo geprikkeld van eigenliefde, dat ik my voorſtelle, dat de myne de beſte is; maar nochthans wil ik ook my zelven zoover niet wegwerpen, dat ik met het droefgeestig denkbeeld, dat 'er geheel niets nieuws, volſtrekt niets leerzaams in te vinden zoude zyn, myzelven pynigen en in den grond ſlaan zoude.

Het vertrouwen, waar mede Uw Edele Achtbaren myne geringe pogingen telkens van tocht tot tocht hebt gelieven te verëeren, zet my zekerlyk geen' geringen moed by, om in deze onze zoo kieſche Eeuw in het openbaar met my-

ne pen te voorſchyn te durven komen, verzekerd zynde, dat uw Edele Achtb: telkens gebleken goedkeuringe van myne vorige verrichtingen, door het weder aanſtellen tot eenen nieuwen tocht, eene zonderlinge belooning van myne gedane ondernemingen geweest is, maar ook eene zoodanige aanpryzing, aan het vertrouwen van het Publyk, dat ik reden meen te mogen hebben, om te hopen, dat deze myne VERHANDELING &c. door den een of ander onbevooroordeelden nog wel eens gelezen zal worden, op hope van 'er iet nieuws of nuttigs in te ontdekken.

Ik zal my vergenoegen, EDEL ACHTBARE HEEREN, indien Uw Edele Achtbaarheden dezelve in Uw Edele Achtb: gunſtige Beſcherming zult gelieven op en aan te nemen, wenſchende, dat dees myn arbeid aan het algemeen, maar al-

ler-

lermeest en byzonderst aan de ſcheep-vaart van UEd: Achtb: tot veel nut en voordeel verſtrekken zal.

De Hemel, EDEL ACHTB: HEEREN, bewake, behoede, breide uit, zegene en verryke, zoo met ſchatten als met eer en aanzien, de loffelyke Oostindiſche Maatſchappy der Zeven Verëenigde Nederlanden, zoo lang de Zon op- en ondergaan zal!

Hy zende zyne dierbaarſte zoo tydlyke als eeuwige zegeningen af op uw Edele Achtb: Hooge Perſoonen, en loffelyke Huizen! Hy beſtrale Uw Edele Achtbaarheden aanzienlyke Eerämpten en Verrichtingen met de Zonne zyner onäfgebroken goedkeuringe, en doe Uw Edele Achtbarens roemwaardige ſtammen in derzelver hoogen luister ſtaan en bloeijen tot in het laatſte nageſlacht.!

Ik heb de eer my zelven aan Uw E-

dele Achtbare gunstige gedachten nedrig te blyven aanbevelen, en my met alle byzondere hoogachting en onderdanigheid te onderteekenen,

EDELE ACHTBAARE
HEEREN,

UW EDELE ACHTBAARHEDENS

Gehoorzamen en Ootmoedigen Dienaar,

JOAN FERDINAND ELLERBECK.

MIDDELBURG
den 3^den^ *der Bloeimaande,*
MDCCLXXIX.

VOOR-

VOORBERIGT,

Tot Inleiding van het Werk.

De beweegredenen, welken my genoopt hebben, om tot deeze Verhandeling te treeden, vloeijen uit geene andere bron voort, als uit Christelyke Liefde, en uit hartelyke Genegenheid, zoo wel als Menschlievende Zorg, voor den welstand van den Zeeman; gene andere oogmerken konden in staat geweest zyn, my deezen arbeid te doen onderneemen, tot welken ik te meer bewogen ben door de zorgvuldige en gewigtige Vraag van de E. Heeren Bewindhebberen der Oost-Indische Compagnie, te weeten: " Welken zyn de duidelyke Kenmerken van die besmettelyke Rotkoorts, (Febris Maligna Putrida,) welke thans zoo algemeen bespeurd word op de uitgaande Oost-Indische Schepen deezer Landen? Door welke oorzaken word deeze Koorts voortgebragt? en welke zyn de Middels om dezelve te behandelen, voor te komen, en den Voortgang daarvan te stuiten? " Voor eene voldoende beantwoording van deeze welmeenende Vraag, werd een zeer aanzienlyke Eereprys bepaald; en het was gelyk Varenius *tot besluit zyner Geographie zegt:*

Palma in Medio posita est: rapiat qui potest.

Doch wat moeite men aanwendde, om de waare oorzaaken van deeze rampzaalige Verwoesting te ontdekken; Wat Middels men uitdagt om de Kwaal te geneezen; Welke bekwaame Lieden men raadpleegde, om deeze aansteekende besmetting te voorkomen, en de Treurvlag in te haalen, tot het waaijen van welke de gevolgen deezer droevige Ziekte, op de uitgaande

Oost-Indiſche Scheepen, zoo dikwerf aanleiding gaven: zoo vond zig nogthans niemand in ſtaat, om den loop van deeze giftige Effluvia *te ſtuiten, of aan de doodelyke gevolgen van dezelven paalen te ſtellen!*

Dewyl de wezenlyke oorſprong van deeze Kwaal voor het oog der Onderzoekeren hier te Lande duister bleef, en men niet begrypen kon, wat wel eigenlyk de oorzaak daarvan zyn mogt, zoo ſchreef men deeze geduchte bezoeking aan eene byzondere Kastyding van God toe, en, gedreeven door dien yver, riep men uit: het is eene bezoeking van den Hemel! het is de tuchtigende Hand des Heeren! God wil de verdorven en booze Waereld ſtraffen, dewyl daarin geene Trouw, geene Barmhertigheid, geene Godsvrucht meer te vinden zyn! de rechtvaardige Rechter ſtrekt zyn Wraak-Zwaard uit, om de vermetelheid der Ongeloovigen, der Gods-Lasteraaren, en der boosheidpleegende Menſchen te rechten! De maat der Zonden is vol, en de ſtraf is rypgeworden! — Men ſmeekte den Hemel met weenende oogen, deeze verſchrikkelyke bezoeking genadig af te wenden!

Schoon men veelligt niet ongegrond deeze Kwaal als eene ſtraf van hooger Hand beſchouwde: zoo onderzogt men nogthans niet naauwkeurig genoeg de Werktuigen, welke de Hemel tot uitvoering deezer Kaſtyding gebruikte. Eenigen waren bepaald genoeg in hunne denkbeelden, om te ſtellen, dat deeze bezoeking alleenlyk de Zeelieden trof, en dat de plaatzelyke oorzaaken hier van in de Scheepen zelven te zoeken waren; anderen weder dagten, dat deeze Krankheid ontſtond door eene al te digte opëenpakking van Menſchen in de Schepen; een derde begreep, dat deeze beſmetting alleenlyk voort-

kwam

kwam van de veranderlyke geſteldheid der Luchtſtreek en der Saiſoenen, van de nadeelige opſtygende dampen, en van de warme dagen en koele nachten; een vierde beweerde, dat deeze Kwaal teweeggebragt wierd, door de bedorven lucht, welke in de Driedeks Scheepen plaatsvond, die men deswegens zeer ſchadelyk voor de gezondheid oordeelde, en vaſtſtellen wilde, dat in dezelven de Lucht veel meer beſlooten was, dan in de Tweedeks Scheepen: doch dit oordeel bleek ook op geene genoegzaam zeekere gronden te rusten; dewyl de ondervinding leerde, dat de Tweedeks Scheepen van deeze Kwaal mede niet verſchoond bleeven, en niet minder ſterfgevallen, naar evenreedigheid, aan hun boord leeden, dan de Driedekkers. Hierop vorderde men met het onderzoek nader, en zocht de oorzaaken van dit kwaad in de Huizen der Volkhouderen, en dezelven wel voornaamelyk toe te ſchryven aan het ſlegt onthaal en de wyze van uitrusting, zoowel als aan het ongemak van zoo veele Menſchen in een klein bedompt Vertrek by elkander op te ſluiten, en eindelyk ook aan de Haveloosheid, Armoede en het neêrſlagtig Gemoed, byzonderlyk van die Menſchen, welken op allerhande wyzen door de Ronſelaars aan de Volkhouders (of zoogenaamde Zielverkoopers) bezorgd worden. Hierby bleef men ſtilſtaan, en ſtrekte het onderzoek niet verder uit.

De Menschlievende Heeren Bewindhebbers van de E. Oost-Indieſche Compagnie gaven hierop ſtrikt bevel aan deeze Volkhouderen om hun Manſchap beeter op te paſſen, en omtrent de laatstgemelden werd eene geſchikter orde beraamd. Doch welke ſchikkingen men ook maakte, en hoe veele moeite men aanwendde, om

dat geen, wat als eene toevallige oorzaak beſchouwd werd, uit den weg te ruimen, bleek het egter, dat alle pogingen en zorgvuldigheden niet toereikend, noch Menſchelyke hulp genoeg vermogende waren, om aan deeze Infectie *of beſmetting wederſtand te bieden; tot dat eindelyk de tyd en ondervinding leerden, dat niet in de hand van den zwakken Mensch, maar in die van den grootſten en magtigſten Raadgeever alléén het kragtdaadig middel berustte, om deeze woedende Kwaal te ſtuiten en te doen ophouden. Men zag deeze beſmetting niet eerder verminderen, dan toen de ontfermende Opperheer ons, door de drie jaaren lang gekwynd hebbende en weder in gezondheid en vruchtbaarheid toeneemende Akkers, het waare hulpmiddel verleende, het welk in ſtaat was aan het oogmerk van het reikhalzend verlangen te voldoen.*

De kwynende Veldbouw dus wederom opgelooken zynde en zyne vruchtbaare kragten verkreegen hebbende, ſchonk aan de Menſchen, wier ellendige toeſtand en de oorzaak hunner Ziekten nu klaarlyk ontdekt konden worden, de gezegende Vruchten der Aarde, als een heilryk middel, om aan de Kwaal, die de Volken vernielde, haare kragt te beneemen. Duitschland was voorſpronkelyk het Treurtoneel, alwaar deeze beſmetting voornamelyk de grootſte Verwoesting aanrechtte. Alle de Nieuwspapieren, zoowel als de ſpreekende Vluchtelingen uit die Landſtreeken leeverden menigvuldige berigten en onwraakbaare bewyzen, in welken akeligen toeſtand Duitschland in de jaaren 1770 *tot* 1774 *zich bevonden heeft; welke nadeelen het vogtig regenachtig veranderlyk Weêr teweegbragt; welk een misgewas van Koorn, Tuinvruchten en Ooft daar*

door

door ontſtond; hoe de daarop volgende hongersnood de Ligchaamen uitmergelde; welke Ziekten en Kwaalen hierdoor teweeggebragt wierden, die wel by den aanvang niet zeer geducht waren, doch vervolgens zoo geweldig haare woede uitſtrekten, dat zy in zommige ſtreeken van Duitschland niet veel van eene wezenlyke Pest verſchilden, die aan Steeden en Dorpen het grootst getal der Inwooneren ontroofden; aan veele Moeders haare teedere Zuigelingen van de opgedroogde borst rukten; den Man zyne Vrouw; der Vrouw haaren Man; den Kinderen hunne Ouders; en den Burger zynen Vriend en Weldoener ontnaamen! — Ontroerende Vertooning! het hart krimpt weg op de verſchrikkelyke Verbeelding van het aakelig Toneel, waarop, onder de Duitſchers, de vernielende Dood de boofdrol ſpeelde! De muuren uwer bezogte Steden, ô Duitschland! De wanden uwer Huizen, de wiegen uwer Zuigelingen moeten gewislyk medelyden gevoeld en om uw Noodlot getreurd hebben! —

Waren de berigten deezer treurige omſtandigheden niet gewigtig? — Waren de overgebragte beſmettingen door de Vluchtelingen uit die Landſtreeken niet overtuigend genoeg, am de Zaak met aandagt na te denken, en daardoor de oorzaak te ontdekken, welke aanleiding tot deeze Ziekte in de Nederlanden op de Scheepen en vervolgens ook te Land kon gegeeven hebben? Maar de zaak ſcheen nog niet gewigtig genoeg te zyn, om deeze opmerking te maaken; de prys bleef nog lang uitgeſchreeven, tot dat eindelyk het beſluit der ingeleeverde Antwoorden hierop uitkwam, dat de oorſpronkelyke oorzaak deezer Kwaal uit de Huizen der Volkhouderen voortkwam, en men verbeeldde zich de

zaak

zaak nu volkomen geraaden te hebben; doch ik durf my verzeekerd houden, (het ſtaa my vry, dit te bekennen,) dat die aan dit raadzel geloof verleent, zoo wys zal blyven, als hy te vooren was.

Van waar deeze Ziekte haare eigenlyke oorſprong (naar myne gedagten) hadde, heb ik reeds kortelyk aangeroerd. Dat myne beweering hieromtrent op goede gronden ſteunt, zal ik in de volgende Verhandeling duidelyker tragten te bewyzen.

Met de beſchryving van de Ziekte zal ik my niet lang ophouden; dewyl dezelve genoeg bekend is, en niet in eene byzondere, ongewoone of onbekende Kwaal beſtaan heeft, maar de Ziekte, welke op de Schepen heerschte met die te Land waargenoomen werd, in de meeste deelen, ja volkomen, overeenkwam.

Daartegen zal ik aan de hand geeven die hulpmiddels, *welken* GEORGE GASSER *en ik, (naar myne zwakke vermogens, welke ik zoo veel doenlyk aangewend en aan de ervaarenis getoetst heb,) die* hulpmiddels, *(zegge ik,) welke wy als de gemakkelykſten en besten in die Kwaal bevonden hebben; en tevens de veiligſte* behoedmiddels *beſchryven, welke door een goed gevolg beantwoord, en dus door de ondervinding geſtaafd zyn.*

Verder zal ik aanwyzen, hoedanig men de Lucht in de Scheepen door het van my verbeeterd bedekt Lucht-Zeil in Circulatie *kan houden, door middel eener Machiene van Zeildoek, welke ik uitgevonden heb, waarmeede men in ſtaat is, geduurende de hevigſte ſtormen, (als wanneer de Schepen volſtrekt beſloten moeten blyven, en hierdoor de Lucht in dezelven zwoel, benaauwd en* infectibel *of aanſteekend word,)*

een

eene frisſche Lucht in te leiden, en de bedorvene benaauwde Lucht uit te dryven, zonder dat daardoor eenige inſtorting van Regen of van Zeewater veroorzaakt kan worden.

Eindelyk zal ik een onpartydig onderzoek mededeelen, en een beſluit, op de ondervinding gegrond, opmaaken, wegens de Driedeks- en Tweedeks- Scheepen, voornaamelyk omtrent derzelver maakelei en ſchikking, en het nut of nadeel daarvan, met betrekking tot de Gezondheid van de Menſchen.

Middels in te voeren, om de Ziekten gantſchelyk en geheel te ſtuiten, zulks gaat het menſchelyk vermogen te boven. Indien ik verwaand genoeg was, iets dergelyks te onderneemen, zoude ik verwagten mogen, billyk beſpot te worden, alzoo myne gronden als dan gewislyk loutere Hypotheeſen *zyn zouden, dewyl het menschlyk verſtand te zwak is, om over dat geene oordeel te vellen, wat alleenlyk in de Hand van God ſtaat, en waarover ſlegts zyne Almagt heerscht en beveelt.*

Om myne denkbeelden duidelyker en begrypelyker te maaken, zal ik vooraf, eer ik verder treede, een kort ontwerp ſchetzen van den Mensch; te weeten: hoedanig dezelve geſteld moet zyn, wanneer men hem gezond *kan heeten; en hoedanig het Ligchaam ontſteld, en in zyne beweegingen geſtremd kan raaken: het welk men alsdan* Ziekte *noemt.*

En, die een oordeel, verſchillend van het myne, vellen mogten over de waare oorzaak van de meenigvuldige Rotkoortzen, welke in de vorige jaaren zoo ſterk gewoed hebben, verzoek ik vriendelyk, het ontwerp myner denkbeelden hieromtrent niet eerder te

berispen of te verwerpen, dan wanneer zy zich verzeekerd kunnen houden, dat niet ook hunne gedagten op hunne beurt weder berispt en afgekeurd zullen worden.

Ik beveel my in de gunstige geneegenheid van den beschceiden Leezer, en wensch hem welvaart.

JOAN FERDINAND ELLERBECK.

Middelburg
den 3den van Mei
1779.

VER-

Treatise on Fevers caused
by Rats (Bubonic Plague.)
By
Joan Ferdinand Ellerbeck.
Surgeon in chief to the
Dutch East India Company.

VERHANDELING.

EERSTE WAARNEEMING.

Beschouwing over den Gezonden en Zieken Mensch. — Gedagten over de oorzaaken der

ROTZIEKTEN.

§. 1.

De wezenlyke gezondheid van den Mensch beſtaat in eene onverhinderde verrichting van alle ligchaamlyke bedryven; deeze worden aangedreeven en bevordert door de bewegingen van de vloeibaare deelen, (*pers ſolidas*:) gevolgelyk worden geëvenreedigde kragten, naar de geſteldheid des Ligchaams, vereischt, om de *Actiones Corpori* of ligchaamlyke bedryven behoorlyk te verrichten.

§. 2.

Hangt dus de wezenlyke gezondheid af van eene onverhinderde verrichting der ligchaamlyke *Actiones* of bedryven, welke tot het Leven noodig zyn: zoo is ligt te begrypen, dat geene van deeze *Actiones* in hunne verrichtingen eenigen mangel of gebrek lyden moogen; zoo ras dit plaats vind, zal men hem, die aan eenig gebrek hier omtrend zig voelt bloot geſteld, niet als volkomen gezond, maar als ziek en ongeſteld beſchouwen moeten.

„ De byzondere gezondheid van eenen Mensch “ (zegt de geleerde Lösekens, in zyne *Physiologia*, §. 36.) „ ontstaat, zoo wel als de *Actiones* zelven, uit de ge- „ steldheid der vaste en vloeibaare deelen, welke aan „ elk Ligchaam byzonderlyk eigen is. “

§. 3.

De vaste, vaste weeke en vloeibaare deelen, naar eene alwyze schepping door de Godheid te saamen gevoegt, maaken ons dierlyk gestel uit.

(*a*) De *vaste deelen* zyn eigenlyk de steunpilaaren en fondamenten, aan welke de overige deelen verknocht en als vast gemaakt zyn. Deeze *vaste deelen* bestaan hoofdstoffelyk uit Aarde, Water, Zout en Oly, die, tot een *Glutine* versaamelt, de saamenbinding maaken, en dus geformeert zynde, *beenderen* genaamt worden.

(*b*) De *vaste weeke deelen* bestaan uit minder Aarde, doch bezitten daartegen meerder *Glutine Animali*, waardoor zy in vastigheid en hardheid van de beenderen verschillen en afwyken; deeze zyn de *Musculi, tendines, Nervi Ligamenta*, enz: welke het Ligchaam dienen tot deszelfs beweeging, vorming, aandoening, gevoel en stand, zoo wel als tot hulp van deszelfs mogelyke verrigtingen.

(*c*) De *vloeibaare deelen*, en wel inzonderheid het bloed (*cruor*,) behelzen weinig Aard-deelen (*partes terrestres.*) Derzelver menging of vorming bestaat uit Mucilagineuze, Gelatineuze, olyachtige, zoutachtige en waterachtige deelen, uit welken het *glutine animale*, als een fyner en uitgewerkter deel saamengesteld is; en hierdoor is het, dat het reeds gevormt Ligchaam onderhouden, en de gantsche *Oeconomia Animalis* of *Dier-*

lyke

lyke Huishouding bevordert en bewerkt word; kunnende zonder deeze drie deelen geen Ligchaam beſtaan, noch leevend blyven.

§. 4.

Deeze, aan het ſterflyk dierlyk geſtel onontbeerlyk zynde deelen, kunnen derzelver beweegingen niet blyven verrigten, zonder een geſchikt onderhoud uit de drie Ryken der Natuur te genieten. Het is ten overvloede bekend, dat wanneer het dierlyk geſtel ſlegts één enkel deel uit deeze drie Ryken der Natuur lang ontbeeren moet, het zelve zig als dan in zyne beweegingen verzwakt en gekrenkt voelt, en de dryfveêren van de *Actiones Corporis* daardoor kwynend en ziek worden. Veelminder nog zal het dierlyk geſtel in deszelfs beweegingen en verrichtingen onverhinderd, dat is, *gezond* kunnen blyven, wanneer aan het zelve twee, of wel alle drie tot zyn onderhoud noodige deelen uit de *Regnis Naturæ* langen tyd onthouden worden, of wanneer dezelve in hunnen aart en wezenlyke hoedanigheid door bederf aangeſtooken zyn. Dat deeze beweering op goede gronden berust, overtuigen ons genoegzaam de treurige narigten uit zodanige Landſtreeken alwaar gebrek aan levensmiddelen en hongersnood plaats vinden, die door misgewas aan Koorn, Boom- en Tuinvruchten ontſtonden. Niet minder bewys word ons hiervan opgeleevert door de ſterfte onder het Vee, zoo wel als door den Kryg en het optrekken van talryke Legers, waarvan de voorige Oorlog in Duitschland een ſpreekende blyk heeft opgeleevert: immers waren de gevolgen daarvan, dat het koſtelyk graan op de velden ſtaande, deels in deszelfs ſchoonſten bloei ontydig afgemaait, deels vernield en vertreeden wordende, aan den

Landbouwer geene andere vruchten van zynen moesten vlyt en in het zweet zyns aanſchyns bezaaide akkers overliet, dan meſt en ſtoppelen; terwyl zwaare inkwartieringen en doortogten aan de arme inwooneren de nog overgebleevene levensmiddelen verminderden, of dezelven geheel daarvan beroofden: in welk noodlot ook de zeevaarende lieden in hunne lange en hachlyke togten deelen moesten. Van deeze beklaaglyke zeekerheid heeft my myne eigene ondervinding genoegzaam overtuigt.

§. 5.

Zoo min nu ons ligchaamlyk geſtel buiten de drie Ryken der Natuur beſtaan kan, even zoo min kan ook een Ligchaam, het welk met alle vereiſchte *Alimentes* voorzien is, zonder behulp der noodige gezonde *Elementen* of hoofdſtoffen, in beweeging gehouden worden. Dit is aan geene de minſte twyffeling onderworpen, dewyl het aan niemand onbekend zyn kan, hoe onontbeerlyk eene frische en zuivere lucht is, en hoe onmogelyk het zy, zonder dezelve onze *Actiones Corporis* ongehinderd te verrigten. Hoe nodig en dienſtig de friſſche lucht tot *Reſpiratie* is, ziet men onwraakbaar aan de dieren zo wel als aan de planten, welke zonder dezelve niet beſtaan noch groeyen kunnen; ja zelfs de viſſchen, in heur waaterig element, ſnuiven, door middel van heur *Bronchiorum*, de lucht in.

Aangezien nu de lucht zo noodig en onontbeerlyk is, tot onze *Corporeele* of ligchamelyke verrigtingen en beweegingen: zoo verdient dezelve billyk de eerſte plaats omtrend alle geſchaapene, zoo wel bezielde als onbezielde Wezens, welke opmerking waardig zyn. De wyze SENECA begreep volkomen, hoe onontbeerlyk de Lucht ware, wanneer hy zegt: » *Aër mundi pars eſt & qui-*

» *& quidem neceſſaria, hic enim eſt qui Cœlum terramque* » *conectit.* « (*)

En niet minder de welſpreekende CICERO, die zig aldus doet hooren: » *Ipſe Aër nobiſcum videt; nobiſcum* » *audit; nobiſcum ſonat: nihil enim eorumque ſine eo fieri poteſt.* « (**)

§. 6.

Zoo nuttig eene zuivere gezonde LUCHT tot onderhouding van ons ligchaamlyk geſtel is, zoo nadeelig daartegen is eene bedompte, onzuivere of beſmette Lucht, welke de vaſte deelen van het dierlyk geſtel in derzelver werkingen belemmerende en verſtoorende, daardoor zwaare ongemakken en gevaarlyke Ziektens ontſtaan doet.

De AARDE, ſchoon de hoofdſtof zynde, uit welke de Mensch geſchaapen is, en die, door derzelver voortbrengzelen, den Mensch ook voed en onderhoud, kan nogthans door haare giftige uitwaasſemingen (*exhalationes*) groote verwoestingen onder het menschdom aanrechten (†).

Het WATER is een onontbeerlyk element voor het beſtaan van ons Leven, dewyl het ons zoo wel tot vloed verſchaft aan de vereischte vloeibaare ſtoffen (*liquida*) als dient tot ons nodig voedzel. Doch wanneer dit element bedorven of onzuiver is, kan het zelve geene geringe ongeſteldheid te weeg brengen in onze tot het Leven vereischt wordende werktuigen; waarvan ons niet alleen de zeevaarende lieden, maar ook verſcheiden Landſtreeken, alwaar men geen ander dan brak en vuil water heeft, genoegzaam overtuigen kunnen.

Het VUUR verſtrekt meede tot een gewigtig nut, om het

(*) SENECA. *Quæst. Nat.* Lib. II. Cap. 4. 33.
(**) CICERO. *De Natura Deorum* Lib. VII.
(†) Zie WILLIS *over de Peſt.* Cap. XIII. bladz. 237.

het dierlyk geſtel en de planten, naar derzelver eigenſchappen, in ſtand te houden, en tot de nodige volkomenheid te brengen; doch tevens word men gewaar, dat het zelve ook niet minder vermoogend is, aan ons *Corporeel* geſtel nadeelen toetebrengen. By voorbeeld: door lang aanhoudende droogte in den Zomer, die den groei tegenhoud van het graan en van de boomvruchten, en veel ongedierte voortbrengt, door welk de nog overgebleevene veld- en tuin-gewasſen verteert of bedorven worden. Als ook door hevige hette der zonne, en daaruit ontſpruitende *Effluvia*.

§. 7.

Schoon de Hoofdſtoffen in hunne zelfſtandigheid of *ſubſtantie* zuiver en onbeſmet zyn, byzonderlyk de Lucht: zoo beſpeurt men egter, dat zy door een ſtervend element aangeſtooken kunnen worden; gelyk b. v. eene zuivere lucht door ſtilſtaande wateren, drabbige moerasſen, en daarin geworpene rottende krengen van doode dieren, zoo wel als door ſterke overſtroomingen, en daarop volgende ſmagtende en aanhoudende hette. (*)

Men heeft opgemerkt, dat de peſt in Egipten gemeenlyk begon te woeden, wanneer, op eene hevige overſtrooming van den Nyl, eene onmaatige hette volgde, en de Lucht dus, door de uitwaasſemende dampen, met veele *Effuviis* vervult raakte. (†)

De Lucht kan mede ontſtooken raaken, wanneer, na het leveren van eenen veldſlag, verzuimt word de doode ligchaamen ſpoedig te begraaven, waardoor dezelve, te lang aan het branden van de Zon bloot geſteld zynde, beginnen te ſtinken. (‡)

Ook door geëxecuteerde Ligchaamen, welke in de heete Zoomer-

(*) Friedr. Carth. *Verh. over de Lucht.* bladz. 154.
(†) Dapper *Beſchryving van Africa.* bladz. 127 en 128.
(‡) Willis *over de Peſt.* Cap. XII. bladz. 230.

Zomerdagen in de open lucht aan de galg hangen blyven, en dus door derzelver rottende uitdampingen de *Atmospheer* aanſteeken en beſmetten.

Door dergelyke handelwyzen, onoplettenheden en verzuim worden dikwerf kwaadaartige en beſmettende Ziektens uitgebroeit; en de daaruit ontſpruitende beſmetting zal niet verhoed noch geſtuit kunnen worden, ten zy men de oorzaak, welke dezelven voortbragt, uit den weg ruime.

§. 8.

Dit beknopt voorſtel geeft my thans meer aanleiding, en de korte verhandeling over de Lucht baant genoegzaam het ſpoor, om te kunnen doen begrypen, uit welken oorſprong de hevige beſmettende Ziektens ontſtonden, welke in Europa zoo veele duizenden Menſchen, zoo wel te Land, als te Water, en op de uitvaarende Oſtindiſche Scheepen in de jaaren 1770 tot 1774, jammerlyk deeden ſneuvelen. Wanneer ik dit drocvig onderwerp rypelyk overweeg, dan komt my voor, dat de oorſprongkelyke oorzaak van deeze ziektens niet het eerst gezogt moet worden, (gelyk men heeft tragten te beweeren,) in de Huizen der Volkhouderen, noch op de Scheepen. Want te zeggen dat deeze Ziektens ontſtonden door eene al te digte opëenpakking van Volk in de Huizen der Volkhouderen, en in de Scheepen, en dat hierdoor de *Atmospheer*, door derzelver *Exhalatien*, *Expiratien*, *foeces* enz. te hevig aangeſtooken en bedorven was, zoude eene oogſchynelyke tegenſtrydigheid opleeveren. Immers zoude men met recht kunnen vooronderſtellen, indien dit zoo ware, dat dan de Huizen der Volkhouderen nooit van dit ongemak bevryd kunnen blyven. En wat is dan de reeden, dat vóór die duure en ſchaarsche Jaaren, toen de Huizen der Volkhouderen ongetwyffelt ook met veele Menſchen zig

vervult vonden, deeze Ziekte niet zoo ſterk beſpeurt is geworden? Waarom woedde dezelve alleenlyk in die Jaaren, in welke Europa worstelen moest met ongehoorde ſchaarsheid van Levensmiddelen en zig door hongersnood bedreigd vond? Hoe kwam het, dat deeze ziekte juist een eind nam, toen de oogſt van de Vruchten des Velds wederom wel uitviel, en de duurte en ſchaarsheid ophielden? En wat is de oorzaak, dat men tegenswoordig van deeze geduchte plaag niet meer hoort, daar het nogthans algemeen bekend is, dat het Volk, ook thans, lang genoeg in de Huizen der Volkhouderen opgeſlooten blyft? Nog meer: Deeze beſmettende ziekte grasſeerde ook in dien tyd, van het jaar 1771 tot 1774, onder de Landmilitie in ons Nederland, alwaar dezelve ingevoert raakte door de nieuw geworvene Recruten, die, door honger en elende gedreeven, zig tot den dienſt aanboden: Deeze nu, waren geene menschen, die door Ronſelaars opgeſpoort, of in de Huizen der Volkhouders opgeſlooten wierden; en nogthans ſloop die zelfde Ziekte ook onder deeze lieden in. — Dit in aanmerking neemende, zal ik verder poogen te bewyzen, dat deeze in haare beginzelen zig vertoonende Rotkoortsen (*febres putridæ*) wel van eene kwaadaartige geſteldheid waren, doch toen nog de wezenlyke beſmettende of *peſtilentiaale* eigenſchappen in den grond niet bezaten, en by den aanvang in de Scheepen, wanneer het Volk, na gehoudene Monſtering, op dezelven gebragt wierd, niet zoo woedend, noch met die *vim virolentam* bezwangert waren, dan na dat de *Atmospheer* door de veroorzaakte aandoening in de plaats, alwaar zodanige reeds ziek zynde, of ten minſten de aanſteeking in hunne ligchaamen medevoerende menschen in menigte beſlooten waren, bedorven raakende, en door den wind niet bewogen kunnende worden, onbekwaam wierd, om het menschlyk geſtel te *fouteeren*, en door na-

deſige

deelige eigenſchappen en drukkende zwaarte de kragt verloor, om de *Reſpiratie* te bevorderen. Van welke nadeelige eigenſchappen ons de ondervinding van oude zoo wel als nieuwe Leeraars genoegzaam onderrigt. (*) Doch myne opmerking hiervan, voor als nog, opſchortende, zal ik overgaan tot de beſchouwing, dat deeze Rotkoortſen (*febres putridæ*) niet ſlegts door de ontbreekende *elementa* voortgebragt, maar wel voornaamelyk veroorzaakt zyn geworden door het gebrek aan noodige *alimenta*, het welk te weeg gebragt wierd door het misgewas, de ſchaarsheid en den hongersnood, die zich, in de gemelde jaaren, over verſcheiden Landſtreeken van Europa uitſtrekten.

§. 9.

De treurige narigten der menigvuldige Sterfgevallen, welke in Duitschland onophoudelyk de ſombere Doodklok deeden luiden, ſtrekten tot een onwraakbaar bewys, dat in de Landſtreeken, alwaar de ſchaarsheid en hongersnood het ſterkst woededen, de beſmettelyke Ziektens zig ook het gevaarlykst vertoonden, en ontelbaar veele Menſchen, daardoor aangetast, ſtierven; gelyk zulks al veel plaats vond in Bohemen, Zwaben, Zwitſerland, Pruiſen, en in de Landſtreeken van Saxen, Beyeren en Brunswyk; alwaar deeze beſmettende Ziekte niet veel van een wezenlyke Peſt ſcheen te verſchillen. Ik beweer dit niet ſlegts op losſe en twyfelachtige narigten, maar myne bewustheid hiervan ſteunt op eigen ondervinding, als hebbende ik op dien tyd de meeſte der

(*) Zie SENNERT *in praxis.* Lib. VI. p. 3. Cap. 2.
LICETUS. *Lib. de anul. antiq.* Cap. 23.
Hiſtor. Acad. Reg. Scientar. 1711 & 1715.
De Varietati rerum. Libr. I. Cap. 9.
Conf. Clerus in Tractat. de morbis caſtrenſis.
LANCISIUS. *de noxiis Palud. effluv.*
Hoffmanni. *Pathol General.* pag. 2. Cap. 4.

der opgenoemde Landen doorgetrokken. Zelfs moest ik alstoen in dit droevig noodlot aldaar deelen, en eene kwaadaartige Rotziekte doorworstelen, welke my zeedert ten tweedemaale overviel, toen ik my, in het jaar 1773, op het Ooſt Indiesch Compagnies Schip *'t Huis om* in Zeedienst begaf.

§. 10.

De duurte en ſchaarsheid van Levensmiddelen toen zoo groot zynde, waren de inwooners van die bezogte Landen niet in ſtaat hun eigen Ligchaam noch dat hunner Kinderen met het nodig voedzel te voorzien, veel minder nog derzelver dienſtboden te onderhouden. Geene Levensmiddelen voor geld aldaar toen te bekomen zynde, zagen zig de Heeren genoodzaakt aan hunne bedienden; de Handwerks- en Ambagtslieden aan hunne meeſte Knegts; en de Boeren, welkers oogſt ſtil ſtond, aan hunne daglooneren hun affcheid te geeven. De meeſte ingezeetenen leeden, geduurende deeze maagere jaaren, gebrek aan Levensmiddelen; ja, met grievend leedwezen beſpeurde men, dat veelen, door den honger geperſt, tot het uiterſt vervielen, om voedzel te zoeken aan veelerleie walgelyke middelen, welke tegen de menſchelyke Natuur ſtryden; daar menig een, tot ſtilling van den woedenden honger, in het voedſel van het Vee deelde; gras, gehakt ſtroo en klei in het brood bakten; baſt en bladers van boomen, papier, en wat dies meer is aten, en zieke en geſtorvene dieren greetig inzwelgden. Dit laatſte ſtrekte niet minder dan het eerſte, om eene ſchorpte en rotting in het bloed te veroorzaaken. Borellus deelt ons een voorbeeld mede, dat het eeten van vleesch van zieke beesten eene beſmettende Rotkoorts kan doen ontſtaan. (*) Levendig word ons de naare

(*) *Cent.* II. *obs.* 32.

naare omſtandigheid van dien tyd afgeſchetst door den Heer Frans Jacob Arands, in zyne *Verhandeling over drie byzondere kwaalen onder het Volk, in de jaaren* 1771 *en* 1772. IV Hoofdſt. bladz. 32 en 33.

„ Nimmer " (dus luiden zyne woorden,) „ nimmer „ kan ik anders, dan met de uiterſte ontroering en aan- „ doening, denken, aan de elenden van ons Land en aan „ den jammerlyken en beklaaglyken toeſtand van onze „ rampzaalige inwooneren! De kwynende zieken lagen „ buiten hoop! Alle graanen, alle eetbaare groenten, „ tuinvruchten en ooft waren, zo wel als het hooi en „ de haver, verſtikt en bedorven! De weenende Land- „ man zag by den Oogſt zyne hoop verydelt, en de „ Vruchten van zynen noesten arbeid, van het zweet „ zyns aanſchyns in rook vervliegen! Stroomen van „ onheil borſten met woede los over de ongelukkigen! „ De ſchrikkelykſte aller rampen, de honger, zwaaide „ onder hen zyn vernielend zwaard!

„ Het graan, nog naauwlyks in de halmen opgeſchoten, „ moeſt, ontydig gemaait en by het vuur van een oven „ ten halven gedroogt, reeds tot ſtillend voedzel ver- „ ſtrekken aan de uitgehongerde Armoede. De overige „ geringe Vooraad wierd nat in de Schuuren opgeſlagen. „ Het vogtig ſtroo kon byna niet dienen tot voeder, „ noch de uitgedorschte koorn-airen bewaart worden „ voor verrotting; het eerſte was nadeelig voor het „ Vee, en het laatſte gevaarlyk voor de Menſchen. "

„ Op zodanig eenen volſtrekten Misgewas, die drie „ volle jaaren aanhield, volgde een zoo duuren tyd, „ dat de oudſte Lieden geen voorbeeld daarvan zig „ konden herinneren, en waaraan de nakomelingen be- „ zwaarlyk geloof zullen kunnen verleenen! De vrees- „ lykſte nood, de dringenſte honger drukte de behoeftige „ Armoede! Alle handel en neering ſtonden ſtil; het „ Land was zonder verdienſten; de ſchaarsheid van geld

benam

„ benam het genot van brood, en het geene men daar-
„ van voor vier goede grosschen kogt, was niet toe-
„ reikende, eenen enkelen persoon, veel minder een ge-
„ heel Huisgezin te verzadigen; want het was wezenlyk,
„ of het gezeegend brood deszelfs voedende kragt ont-
„ beerde! — Geen wonder dus, dat deeze elendige
„ Menschen, om hun rampzalig leven nog te behouden,
„ vervallen moesten tot dierlyk voedzel, en dat met de
„ menschelyke Natuur strydende was; ik meen hiermeede
„ het gebruik van gras, distelen, schadelyke struiken,
„ koolen, klei, gezengde haverstroo, stoppelen en ander
„ afval van de Velden. Ja, de nood drong hen eindelyk
„ toevlugt te neemen tot dat geene, wat tot aas ver-
„ strekte aan Vossen, en andere dieren van het Woud!
„ dit voedzel, deeze middelen om het leven te behouden
„ waren zoo ongewoon als ongeschikt en nadeelig, en
„ zulks had daadelyke invloed in dat geene, wat wy
„ *koorts* noemen. " —

In Zwitserland, schoon aldaar, nog in het tweede der schaarsche jaaren zelfs, meer vooraad van Levensmiddelen was, dan in verscheide andere Landstreeken, bespeurde men nogthans, dat de Menschen allerleie tegen de Natuur strydende zaaken tot voedzel nuttigden; waarvan het navolgend voorbeeld tot bewys kan dienen.

Eene arme dienstmaagd, buiten dienst zynde en langen tyd armoede en de uiterste elende geleeden hebbende, begaf zig naar *Zurich*, om in die Stad te beedelen; doch uitgehongerd en van kragten uitgeput, zeeg zy flaauw neder aan de deur van eene wooning, alwaar zy om een Aalmoes smeekte. De bewooners van dit Huis bespeurden, dat het Mensch door honger verzwakt was, en poogden haar met wat soup te laaven. Zy scheen hierop wel eenigzins te verkwikken, doch geen voedzel vermogt meer haare uitgeteerde kragten te her-

herſtellen, en na verloop van een paar uuren gaf zy den geeſt. Het zielloos Ligchaam vervolgens naar het Hospitaal gezonden, en geöpend zynde, bevond men de maag met hooi gevult te zyn, waarmeede zy, zoo het bleek, haaren woedenden honger had zoeken te ſtillen.

Men heeft opgemerkt, dat by menſchen, die lang honger en gebrek geleden hadden, de *Organen* der verteering en verduuwing zodanig ontſteld raaken, dat, wanneer zy weder met bekwaam voedzel gelaaft worden, zy geene gekookte ſpyzen meer verdraagen kunnen, maar elendig uitteerende ſterven.

§. 11.

Het is wel waar, dat men in eenige Landſtreeken, alwaar duurte en hongersnood heerschten, nog Vee behield, waardoor de inwooners, die geen brood noch toeſpys voor geld bekomen konden, nogthans in ſtaat waren, het gebrek daarvan door vleeſch te vergoeden, en daarmede hunnen honger te verzadigen. Doch deeze hulp kwam ſlegts bemiddelde lieden te ſtade, en dat wel alleenlyk aan eenige enkele oorden, alwaar nog Vleesch voor geld te bekomen was; maar om dit voedzel te koopen ging het vermogen te boven van arme lieden, welker getal dat der bemiddelden toen ter tyd zoo verre overtrof, dat men met veel recht naauwlyks *dertig* van de laatſten tegen *duizend* van de eerſten ſtellen kon, voor wien deeze eetwaar veel te duur en dus niet te verkrygen was. Ook leert de ondervinding dat het Voedzel van den gemeenen Man, en voornaamelyk van de arme lieden meer uit het *Vegetabile* of het *groeibaare*, en ongelyk minder uit het *Animale* of *dierlyke* beſtaat; ontbeeren zy het eerſte, dan is hunnen nood wezenlyk dringend.

Doch

Doch behalven dit, indien men geen ander voedzel genoot dan Vleesch, en op den duur dagelyks zyne maaltyd alléén daarmeede doen moest, zonder toespys of brood, dan zoude men zeer ras bespeuren, hoeveel nadeel de ontbeering van het *Vegetabel* zuur te weeg kan brengen.

§ 12.

Stond het nu geduurende dien akeligen tyd in de gemelde Landstreeken zoo slegt geschaapen onder de Burgers, onder de Boeren, en voornaamelyk onder de behoeftige ingezeetenen: zoo kan men zig ligtelyk verbeelden, hoe droevig het moest uitzien met de afgedankte vreemde handwerkslieden, buiten dienst zynde knegts en meiden, en verdere loonzoekende lieden. Welk hulpmiddel bleef voor deeze elendige Menschen over, om, geduurende den langaanhoudenden nood, hunnen honger te stillen, en den dood, die onder de akeligste gedaante hen naderde, te ontvlieden? Eene menigte vreemde Handwerkslieden, door gebrek uitgemergelt en door honger gefoltert, zagen zig toen, in weêrwil hunner neiging, genoodzaakt zig tot den Krygsdienst aantebieden; en, daar de meesten derzelven op andere tyden door het aanzienlykst handgeld niet konden verlokt worden, om dienst te neemen, waren nu in tegendeel de Wervers in staat (gelyk ik dikwerf in Duitschland en Boheemen zelf gezien heb) met een stuk droog brood de beste Manschap aan te lokken en magtig te worden.

Ik herinner my door eenen Kapitein van de Landmilitie te hebben hooren verhaalen, dat hy toen ter tyd, voor een stuk brood, Soldaaten genoeg, ja zelfs meer dan hy nodig had, kon aanwerven, doch zedert voor aanzienlyk handgeld naauwlyks in staat was, Manschap te bekomen; maar dat, schoon hy de eersten zoo goedkoop verkreeg, dezelve hem nogthans ongelyk duurder te

te ſtaan kwamen, dan de laatſten, voor welken hy veel geld beſteeden moeſt: want de eerſten geraakten zoo ras zy voedzel in het ligchaam kreegen, ziek en ſtierven voor het grootſte gedeelte; de laatſten, daarteegen, bleeven gezond, en konden hunnen dienſt verrigten.

§. 13.

Reizende handwerkslieden hun beroep misſende, zoo wel als afgedankte dienſtboden, en rondzwervende bedelaars, die uit het eene land naar het andere zig begaaven, de eenen om werk te zoeken, de anderen om te beedelen, geraakten, geduurende hunne omzwerving, in menigte ziek. Dezulken nu deezer Vreemden, die zig nog in ſtaat gevoelden met uitgemergelde en zieke Ligchaamen hunne reis voort te zetten, waren het, die deeze aanſteekende beſmetting overbragten naar andere naabuurige of afgeleegener Landen, alwaar deeze kwaal onbekend, en de voorraad van Levensmiddelen overvloedig was. Het behoeft niemand vreemd voortekomen, dat Landen, alwaar genoegzaame vooraad van Levensmiddelen te vinden was, het eerſt voor dit ongemak bloot ſtonden; want iemand zyn Vaderland door hongersnood en duuren tyd ontwykende, zal niet naar oorden trekken, welke insgelyks met de plaag der ſchaarsheid bedreigt worden, maar wel naar plaatſen, alwaar overvloed van Levensmiddelen is. Deeze Menſchen brengen alsdan in zodanige Landen de beſmetting over, welke aldaar anders veelligt onbekend zoude gebleeven zyn. De beſmetting verſpreid zig dus doende door de Lucht, ontſteekt den dampkring, en doet gevaarlyke Ziektens ontſtaan, die aankleevende en veeltyds doodelyk zyn.

Waarom zoude men dus niet gelooven kunnen, dat op dergelyke wyze deeze beſmetting ook in de Nederlanden, alwaar dezelve te vooren onbekend

was

was, is overgebragt; en wel door de behoeftige reizende Vreemdelingen, die, het zy uit vrye verkiezing, of door honger en gebrek gedrongen, en geen kans ziende eenig ander beſtaan te bekomen, zig in den dienſt van de E. Ooſtindiſche Compagnie deeden aanneemen, of door de zoogenaamde Ronſelaars geſtrikt, aan de Volkhouderen ten dien einde overgeleevert wierden?

§. 14.

Deeze uitgemergelde en uitgehongerde Menſchen hadden, door de geleedene armoede en uitgeſtaane moeilykheden van eenen kommerlyken togt, de ziekte reeds onder de leeden; hunne ſappen waren ſcherp geworden, en allengs tot ontſteeking en rotting overgeſlagen; hierdoor zag men ook, dat de meeſten van hen, naar de mindere of meerdere graaden van verdorvene ſtoffen, van het hoofd tot de voeten ſchurft waren; de *Exhalatie*, zoo wel als de *Expiratie* en *fœcus* bevonden zig niet minder vergiftig en aanſteekend. Deeze arme lieden, door de Ronſelaars opgebragt zynde, wierden door de Volkhouders, uit vrees van ontſnappen, in hunne huizen opgeſlooten, en, voornaamelyk des nagts, by elkander gepakt in een eng vertrek, het welk bovendien veeltyds niet zuiver gehouden word, en waarin geen friſſche lucht circuleeren kan. Men ziet ook, dat in die Huizen meestal de zieken onder de gezonden vermengt worden. Deeze menſchen dus opgeſlooten, hunne vryheid miſſende, en aan mishandeling blootgeſteld zynde, voelen hunnen moed ten eenemaal zinken; hunne levensgeeſten verzwakken, en het gemoed, met kommer beladen, bezwykt onder den laſt der elenden. Wanneer men alle deeze omſtandigheden en behandeling met aandagt wikt, dan zal men zig niet behoeven te verwonderen, hoe het komt, dat deeze kwaal, die in en op zig zelven

kwaad-

kwaadaartig genoeg is, in dergelyke huizen hier te Land zoo ſterk toeneemen en haare woede zoo hevig voortzetten kon, dat in weinige dagen de geheele hoop aangeſtooken raakte door deeze beſmetting, welke in haaren aart dagelyks erger wordende, zig eindelyk uitbreidde onder de Burgers en ingezeetenen. (*)

Ik herinner my nog met aandoening, dat ik eens eenen Geneesheer verzelde, die aan het Huis van eenen Volkhouder de zieken ging bezoeken, en met denzelven in het vertrek trad, alwaar een tamelyk aantal, zoo wel gezonden als kranken, zig onder elkander bevonden. By de intreede in dit akelig kot kwam my een zoo afgryslyken ſtank te gemoed, dat ik wel wenschte, deeze plaats, alwaar ik niets te verrigten had, niet genaadert te zyn. Het Vertrek, waarin deeze arme ſchepſels geworpen waren, was zoo morsſig als ongeſchikt. De weinige Menſchen, die nog gezond heeteden, zagen mede erbarmlyk naar uit. Vuiligheid, zweet, nachtpotten, welke deels ledig, deels geheel vol waren, maakten als om ſtryd een ſtank uit, welke in ſtaat was iemand ſlaauw te doen worden. En dit zelfde Volk was het, door het welk de ziekte overgebragt wierd op het Schip *'t Huis-om*, waarop ik toen in dienſt was Deeze geweetenlooze knaap had omtrend dertig perſoonen op ons Schip geleevert; de meeſten raakten terſtond bedleegerig, en ſtaaken het overige gezonde ſcheepsvolk zodanig aan, dat wy naa verloop van vyf dagen reeds negen en veertig Patiënten aan deeze ziekte in de hangmatten leggen hadden; en by vervolg van tyd geen Mensch van al het Scheeps-Volk hiervan verſchoont bleef. Twee perſoonen door dien Volkhouder reeds met

(*) Zie Rulandus *Traité de la fièvre Hungr.* Chap. VIII, pag. 231.

met de koorts aan boord gebragt zynde, ſtierven binnen vier dagen. Bovendien waren deeze Menſchen, uit het Huis van den Volkhouder op het Schip komende, zodanig vol ongedierte, dat eenige daarmeede als bezaait ſcheenen. Men vraagde aan deeze Menſchen, of zy op het Ooſtindiesch Huis by de monſtering in perſoon tegenwoordig geweeſt waren? Zy gaven wel ja ten antwoord, maar deeden tevens verſtaan, dat zy by de monſtering veel gezonder en friſcher hadden uitgezien, dan thans, want dat hunne geweezene hoſpes wel bekwaame middelen wiſt, om de *Viſitators* te bedriegen: het eerſte middel was, dat hy zyn Volk, of zoogenaamde *Zieltjes*, voor de monſtering door het gebruik van ſterken drank wat opbeurde, ten einde hen hierdoor moediger te maaken in hunnen optogt naar het Ooſtindiesch Huis. Het tweede middel beſtond hierin, dat hy de zodanigen, die bleek en kwynend uitzagen, hunne wangen en gelaat naar evenredigheid met rood blanketſel beſmeerde. Het derde middel was, dat hy aan de overigen hun das of halsdoek als een ſtrik, tot wurgens toe, vaſt trok en knoopte; om hen dus een hooge koleur te doen vertoonen; durvende zy zig vervolgens niet onderſtaan, hoe zeer hen deeze ſtikkende halsband benaauwen mogt, dezelve eenigzins los te maaken, dan na dat zy uit de handen van deezen woeſten Natuursverſierer ontſlagen waren. Het vierde middel, eindelyk, was, dat byaldien iemand deezer Menſchen zig al te zwak bevond, de Zielverkooper als dan eenen anderen gezonden en friſchen kerel zond, om zodanig een perſoon te verbeelden. — Zyn dit nu alle niet liſtige en ſchelmſche ſtreeken, om zoo wel de E. Ooſtindiſche Compagnie te misleiden en te benadeelen, als ook, om al het onſchuldig Scheeps-Volk op de elendigſte wyze ongelukkig te maaken?

§. 15.

§. 15.

Veele hebben begreepen, (gelyk ik reeds te vooren aangemerkt heb,) dat deeze Ziekte in voorige jaaren eigenlyk haaren oorſprong nam in de Huizen der Volkhouderen. Andere wederom hebben de oorzaak daarvan toegeſchreeven aan de veranderlyke geſteldheid der Luchtſtreek, aan de regenachtige koude, en aan het vogtig Weêr. Het is niet te loogchenen, dat men zulks niet meede zou kunnen aanmerken, als eene aanleidende oorzaak (*cauſa prædiſponera*,) die wel in ſtaat is eene Verandering in het bloed te weeg te brengen. Dit leert ons ook HIPPOCRATES, in zyne XVI APHORISMO: *aſſiduis imbribus morbi fere fuis, februs longe, fluxiones, alvi putredines epilepſiæ, apoplexiæ, anginæ.* Want eene koude lucht *coaguleert* öf ſtremt de humeuren, verſtopt de *transpiratie*, en geeft door deeze beide gevallen aanleiding tot allerleie *ſtaſibus Limphæ*, verſtopping der *druſen*, en andere *morbis ferosis* en *lymphaticis*. De onmaatige vogtige weſtelyke lucht verhindert insgelyks de uitwaaſeming der onreine en ſchadelyke deeltjès, verzwakt den *tonum*, en veroorzaakt daardoor eene al te traage beweeging en verdikking der ſappen, waaruit vervolgens verſtoppingen en ontelbaare andere kwaalen ontſtaan; weshalven de *geleerde* VAN ZWIETEN met veel recht aanmerkt, dat eene verſtopte uitwaaſeming (*tranſpiratio ſuppreſſa*) meer menſchen ſterven doet, dan de peſt.

De vogtige Lucht is nog veel meer ſchadelyk, wanneer dezelve tevens zeer warm is; aangezien de warmte en Vogtigheid de twee voornaamſte oorzaaken van aanſteekend bederf in de ligchaamen zyn.

§. 16.

Schoon het nu niet te loogchenen is dat de aange-

haalde oorzaaken ook wezenlyk in ſtaat kunnen zyn, een ontſteekend bederf in het bloed te weeg te brengen: behoeft het egter niemand te bevreemden, dat de gemelde toevallen en omſtandigheden, niet als *Cauſa primaria* aangemerkt wordende, nogthans toevallig zyn kunnen. Zelfs ontken ik niet, dat dezelve zomwylen als *Cauſa primaria* kunnen worden beſchouwt, in zoo verre de gevolgen daarvan ſlegts gegrond beöordeelt worden. Want het ſchadelyk en bedervend Weêr van de jaaren 1771 en 1772 veröorzaakte misgewas van Koorn, van Tuinvruchten en van Ooft; en hieruit ontſtonden duuren tyd, hongersnood en ziektens. De Heer Arands brengt een voorbeeld by van het jaar 1736, wanneer het in Sileziën twee en vyftig dagen onophoudelyk gereegent hebbende, deeze aanhoudende reegen den Oogſt geheel bedorven had; hierop volgde aldaar een misgewas en hongersnood, welke nog gelukkiglyk geweert raakte door het Graan, het welke uit Poolen en Pruiſen aangebragt wierd.

Onlangs geleeden viel my in handen een Werk door den Heer I. P. Xaverio Taucken in het licht gegeeven, by geleegenheid, dat te Weenen, in de jaaren 1771 en 1772 zeer veele Menſchen door Rotkoortzen zig aangetaſt vonden. Deeze Schryver zegt in zyne 3de afdeeling, bladz. 43. » Ik geloof niet, veel tyd nodig » te hebben, om de oorzaaken van deeze Rotziekte » nateſpooren, indien men ſlegts de geſteldheid van het » Weêr, en de omſtandigheden van het afgeloopen en » tegenwoordig jaar met aandagt gade ſlaat. Het is ge» noegzaam bekend, welke merkelyke veranderingen en » geſteldheden de lucht, zoo wel als de ſpyzen, in het » menſchlyk Ligchaam kunnen te weeg brengen « — en bladz. 45 en 46 — » wat betreft het voedzel: het is » tot ons leedweezen, door berigten uit naabuurige Lan» den genoeg bekend, dat de vruchten des Velds reeds

zedert

„ zedert eenige jaaren zoo kwalyk geſlaagt zyn, dat de „ inwooners zig buiten ſtaat vindende hunne nodige en „ gewoone Levensmiddelen te bekomen, genoodzaakt „ waren tot voedzel te gebruiken verſcheide dingen, „ welke voor de Natuur, deels ongewoon, deels onver- „ teerbaar waren. Hieruit konden en moesten kwaad- „ aartige ziektens ontſtaan, die vervolgens niet alleen „ door den omloop van de Lucht maar ook door reizende „ lieden naar andere Oorden en Landſtreeken worden „ overgebragt.

„ Kunnen deeze toevallen niet beſchouwt worden, „ als een toereikende oorzaak der rottende Ziektens „ te zyn? "

§. 17.

Zou men ook niet met grond kunnen vooronderſtellen, dat deeze kwaal ontſtaan kon door bedorven of verſtikt Koorn? Ik denk, ja; en RULANDUS leevert ons in zyne *Traité de la fièvre &a.* een bewys op, van eene *febris maligna*, welke ontſtaan is door het omwerken of verſchieten van koorn, dat eenige jaaren lang op een' Zolder geleegen had. Dit zoo zynde, is het niet te verwonderen, dat op zodanige wyze deeze Ziekte zig ontdekken kan, zoo wel in de Landen, alwaar misgewas en ſchaarsheid heerſchen, als in die, waar dezelve minder beſpeurt worden; want de ondervinding leert, helaas! maar al te dikwyls, hoe vlytig de Woekeraars, wanneer zy ſlegts den minſten blyk van misgewas beſpeuren en dus eenen ſchaarſchen tyd en duure pryzen te gemoed zien, overal het koorn opkoopen; zoo wel als dat de geldzuchtige en geweetenlooze Boeren alsdan hunnen vooraad van koorn bewaaren in Schuuren en op zolders, in hoop, dat de ſchaarsheid hoe langer hoe meer toeneemende, zy het oogmerk bereiken konden, om hunne onbetaamelyke winzucht voldaan te zien.

Met dit inzicht laaten zy het veelmaals zoo lang liggen, dat 'er bederf aan komt, en beſluiten niet eerder tot verkoop, dan wanneer hen de woeker groot genoeg ſchynt, en vervalſchen alsdan nog het goed, zoo veel in hun vermogen, ziende de noodzaakelykheid, waarin de inwooners zig bevinden om het zelve te koopen, zodaanig als het is.

Andere wederom, (gelyk men beſpeurt heeft,) tragten een groot gedeelte van hun koorn op afgeleegene plaatſen te verbergen, ten einde niet ontdekt mogt worden dat zy nog voorraad van Graan bezaten, om, vol verlangen eene hooge markt daarmeede aftewagten; en welken voorraad zy ook niet eerder voor den dag brengen, dan wanneer zy begrypen het meest daarmeede te kunnen winnen. Gebeurt het nu, dat dit koorn, (het zy door de lengte van tyd, of in eenen natten Oogst vogtig ingewonnen en niet behoorlyk gedroogt zynde, of wel dat de plaats alwaar het bewaard word muf en bedompt is,) verſtikt en tot bederf overſlaat, dan is hetzelve in ſtaat door zyne broeying en bedorvene uitdampinge de Lucht te beſmetten, en den winzuchtigen Woekeraar zelven mogelyk het eerst aanſteekende, den voortgang der kwaal verder uittebreiden. En word van dit koorn brood gemaakt, en hetzelve gegeeten, dan is het eene waarheid, die op de ondervinding gegrond is, dat het Ligchaam van den Mensch daardoor aan eene beſmettelyke ziekte bloot ſtaat.

In het jaar 1771 ben ik, in Straatsburg, ooggetuigen geweeſt, dat eene groote quantiteit koorn op eenen Zolder leggende, en veelligt op verhooging van prys wagtende, door eene ſoort van kleine wormen opgeknaagt was. De worm de korrel verteert hebbende, vond zig gewikkelt in de buitenſte ſchil van het koorn; met dezelve genoegzaam als bekleed en gevleugelt, vlogen (om zoo te ſpreeken) deeze diertjes alle te gelyk van

den

den Zolder; de ſtraaten, gragten en de friſche rivier waren als bezaait met dit gewiekt en beweegbaar koorn, het welk gintsch en herwaards zig vliegend verſpreidde. Honderden van Menſchen liepen toe, om dit wonder te beſchouwen; eenige oordeelden, dat het eene ſtraf van den Hemel over den baatzuchtigen woekeraar was, en dat God, ter kaſtyding van den zelven, levendige dieren ſchepte, om het gezegend Graan uit zynen kerker te verloſſen en onder het Volk te brengen; andere wederom dagten, dat God het koorn leevend maakte, om den eigenaar van het zelve als met eene ſpreekende ſtem te overtuigen, hoe zwaarlyk hy gezondigt had. Deeze beweeging duurde drie of vier uuren lang, tot dat, tegen den avond alle die diertjes dood nedervielen, en de ſtraaten en bruggen, zo wel als de ſcheepen en vaartuigen, die op het water lagen, overdekt waren met koorn; doch wanneer men het zelve opraapte vond men niets dan eene zagte uitgeknaagde ſchil, waaruit het diertje ontweeken, of dood daarin lag. Verſcheide Liefhebbers bewaarden dezelven, als eene byzondere Zeldſaamheid, in hunnen Kabinetten.

§. 18.

Schoon men geduurende de gemelde jaaren hier te Land de eigenlyke oorzaak wel niet ſcheen te kunnen ontdekken, waaruit die geduchte beſmetting ontſtond: zoo was men egter eenpaarig van gevoelen, dat dezelve voornaamelyk uit een bederf der ſappen voortkwam. Vervolgens heeft men geene moeite geſpaart, om deeze kwaal, ware het mogelyk, uitteroeyen. Welke voorzorgen zyn'er niet al te werk geſteld, om de Lucht te zuiveren, zoo wel te Land als op de Scheepen, waar de zieken zig bevonden! Welke pogingen, wat zwaare onkosten zyn 'er niet aangewend geworden door de E. Heeren Bewindhebberen der vereenigde Ooſtindieſche Maat-

ſchappy, om, zoo het zyn kon, de elenden en den droev gen toeſtand van het lydend Scheepsvolk te vóórkomen! Doch het ſcheen, als of dien tydperk tot eene plaag beſtemd, en niemand in ſtaat was, een middel uit te vinden, bekwaam, om die verwoeſtende kwaal te ſtuiten. Het eenigſte, dat men nog met eenige vrucht te werk ſtelde, was ſlegts, dat men om den geweldigen voortgang te wederſtaan, met alle zorgvuldigheid poogde de lucht te zuiveren, die de Scheepslieden, zoo wel op de Scheepen, als aan de Huizen der Volkhouderen inademden. Doch het was onmogelyk de *Atmospheer* zuiver te behouden, dewyl de waare oorzaak van de *infectie* in het dierlyk geſtel zelve verborgen lag, en geene wetenſchap in de Waereld groot genoeg was, om voor deeze ontſteekende beſmetting (*infectio*) een *radicaal* middel uit te vinden Men zag deeze *epidémie* ook niet eerder haare kragt verliezen, dan toen de Opperheer van al het geſchaapene zyne kaſtydende hand te rug toog, de drievoudige ſtraf deed ophouden, zig over de elenden zyner kwynende ſchepſelen ontfermde, en ons waereldeel van Europa, naa een geleedenen *hongersnood*, als de *eerſte ſtraf* weder met eenen ryken en gezeegenden oogſt beſchonk; vervolgens den *duuren tyd* als de *tweede ſtraf*, deed ophouden en de uitgeteerde inwooneren, die hun leven nog behouden hadden, dus in ſtaat ſtelde, om behoorlyk voedzel te kunnen verkrygen; waardoor eindelyk, de *cauſa vera morbi* of de waare oorzaak des doods allengs verzwakkende, ook de *derde ſtraf*, te weeten de verwoeſtende *beſmettende Ziekte* in haare woede geſtuit raakte: gelyk men zedert dien tyd van deeze *épidémie* zoo weinig op de Ooſtindieſche ſcheepen als aan de vaſte wal vernomen heeft.

§. 19.

Welke waren dus (het zy my geoorloft dit nogmaals te

te vraagen.) de waare en oorſprongkelyke oorzaaken van deeze beſmettende aanſteeking, en van de daaruit voortgekomene menigvuldige ſterfgevallen? — Naar myne gedagten, geene andere, dan het driejaarig misgewas, en de daardoor veroorzaakten duuren tyd en hongersnood. (zie §. 11 en 12.) Dat deeze mening niet ongegrond is, beveſtigd ook de meermaalen aangehaalde F. J. ARANDS, in zyne *Verhand. over drie byzondere Ziektens onder het Volk, in de jaaren* 1771 en 1772. (zie aldaar 4 Hoofdſt. bladz. 29-74.) Zyn gevoelen komt hieromtrend met myne aanmerkingen, welke ik in die jaaren aangeteekend heb, volkomen overëen. Hy laat zig, onder anderen, op blad. 37 aldus uit: „Onze koorts, aan welke „in het voorige en in dit jaar zoo veele menſchen „geſtorven zyn, is geene nieuwe noch ongewoone kwaal. „Wy onderwerpen ons wel aan de ondoorgrondelyke „raadsbeſluiten en wyze beſchikkingen van den Hoogſten „beſtierer, wiens welgevallen het is, de orde en het „evenwigt in zyne Schepping te onderhouden, en den „mensch tevens te herinneren, dat hy ſterflyk is; maar „wy verwyderen ons dikwerf, zonder reden, van de „bekende en natuurlyke oorzaaken, en bepaalen ons „tot bovennatuurlyke, welke ons nogthans, in weêrwil „onzer navorſchingen, altoos onbegrypelyk blyven „zullen. Ik onderneem derhalven my over de natuurlyke oorzaaken deezer koortſen nader te verklaaren; „te meer, dewyl ik my vleie hierdoor ten minſten „eene aanleiding te geeven tot nader en naauwkeuriger „onderzoek. Ik ſtel het als eene bekende zaak, dat „niet de geſteldheid van het Weêr in 't algemeen, maar „het daarbykoomend gebrek in de ligchaamen het ſterkſt „gewerkt heeft; en wende ten dien einde myn Oog te „rug op voorbeelden, welke dit opheldéren kunnen. „De aanhoudende vogtige koude, in het jaar 1770, had

„ Veld- en Boomvruchten en alle gewasſen, welke tot
„ voedzel van den mensch geſchikt zyn, bedorven;
„ het meeste gedeelte daarvan wierd nat ingezaamelt.
„ De vlytige Landman kon ſlegts (om zoo te ſpreeken)
„ als ſteelswyze eenige zeer geringe voorraad van zyne
„ Velden inöogſten. Met dit in de halmen verſtikt of
„ in de Schuuren door de vogtigheid aangeſtooken zaad
„ wierden de akkers wederom bezaait; het honderdſte ge-
„ deelte daarvan was naauwlyks bekwaam tot uitſpruiten,
„ het verſtikte in den grond, en gaf droevige voorteekens
„ van eenen jammerlyken oogſt. Geen wonder dus, dat de
„ prys, inzonderheid van het koorn, onmaatig ſteeg,
„ en dagelyks zodanig toenam, dat men eindelyk voor
„ eenen ſchepel koorn, die in de voorige vruchtbaare
„ jaaren 12 g. grosſchen gegolden had, toen 2 Ryksdaa-
„ lers, en meer, betaalen moeſt. “

„ Naar maate hiervan ſteegen ook alle de overige
„ Levensmiddelen; erreten, boonen, linſen, aardappelen,
„ geele en witte raapen, kool en andere gewoone tot
„ voedzel dienende groenten waren niet dan tot on-
„ gelooflyke hooge pryzen te bekomen De gevol-
„ gen hiervan konden dus ook niet anders dan
„ droevig en ten hoogſten nadeelig zyn; en de hier-
„ door ontſtaande algemeenen nood trof inzonderheid
„ zodanige lieden het knellenst, die van den dagloon
„ beſtaan moesten, en nu alle verdienſten zagen op-
„ houden. “

„ De Natuurlyke geſchiedenis en ontelbaare verhande-
„ lingen der beroemdſte mannen ſtellen de ziektens,
„ welke door honger ontſtaan kunnen, ontwyfelbaar.
„ De honger veroorzaakt, aan en voor zig zelven,
„ *épidémiecque* kwaalen, of geeft voedzel daaraan, wan-
„ neer zy door de geſteldheid van het weêr te weeg
„ gebragt zyn. Wy leezen, dat de honger, op mis-

gewas

„ gewas en duuren tyd volgende, dikwerf peſtilentiaal „ geworden is." (*)

En blad. 41.

„ Hebben niet onze Boeren zoo wel de Winter- als „ de Zomervruchten, gedeeltelyk ontydig, en over het „ algemeen vogtig ingezaamelt? Hebben zy niet in de „ bakovens hunnen voorraad moeten droogen, en zig „ van het zelve tot hun brood en tot hun voedzel be- „ dienen? Hebben zy niet vervolgens door het ge- „ bruik van wilde wortelen, ſtruiken, gras diſtelen, en „ dergelyk ontuig, op zig zelven zeer ſchadelyk, en „ niet anders dan met wat zout toebereid, en met „ moeite ontbonden, het zelfde voedzel, als hun Vee „ genooten? En kan het anders zyn, dan dat het op- „ proppen van het ligchaam met zulk ontydig, raauw, „ en ongewoon voedzel, kwaade ſappen moeſt te weeg „ brengen, en de tonder tot de ontſteeking der koorts „ bereiden? Wy hebben in het laatst van de Lente „ des jaars 1771, en in het begin van den Zomer des „ jaars 1772, elendige menſchen met uitſlag, ſchurft en „ gezwellen beſchouwt. Wy hebben ook voor- in- en „ na de koorts, invreetende kwaadaartige zweeren op „ de opperhuid, over het gantſche ligchaam, deels in de „ weeke of zagte deelen, en deels in de gewrigten, „ waargenomen. Zouden dus de ziektens der Romeinen, „ welke GALENUS beſchryft, (**) ook niet op onze tyden, „ (daar zy uit dezelfde oorzaaken kunnen afgeleid wor- „ den,) toepaſſelyk kunnen zyn?"

Dit word mede bekragtigd door den Geneesheer C. H. SCHOBELTS, in zyne *beſchryving van de* épidémie *in den ouden* MARK *in het jaar* 1772. §. 27-30. In §. 28 van

(*) J. E. HEBENSTREIT. *Anthropolog forens. Sect.* I. Cap. II. §. 20 pag. 50.

(**) Z. *de cibis malignique ſucci.*

van dit werk ſpreekt hy dus: „ het misgewas van de „ veldvruchten was in het voorige jaar zeer groot; het „ aanhoudend vogtig en koud weêr verhinderde het „ koorn ryp te worden. Onryp wierd het afgemaait, „ nat ingezaamelt, en verder zeer veel, dat meer „ dan half bedorven was, tot brood bereid: zon- „ der nog eens gewag te maaken van het menig- „ vuldig brand-koorn, en van den wilden haver, die „ nog veel nadeeliger is. Veele Boeren, wiens graan, „ op hooge velden ſtaande, nog eenige hoop tot ryp- „ heid kon doen voeden, maaiden het zelve, uit ge- „ brek aan brood, onryp af, en droogden het vervolgens „ in de Bak-ovens, het welk ten hoogſten ſchaadelyk „ voor de gezondheid is, en, indien ik my niet be- „ drieg, ook reeds veele jaaren geleeden op het ſcherpſt „ verboden door eene Ordonnantie van den Koning, „ die wel verdiende vernieuwt te worden, dewyl de „ noodlydende Landman thans uit onweetenheid tegen „ dezelve zondigt. “

En §. 29 vervolgt hy aldus:

„ Dit zelfde had ook plaats omtrend het Ooft. Het „ ooft moeſt in den herfſt van het voorige jaar meeſten- „ deels onryp afgeplukt worden, byaldien het zelve niet „ aan de boomen verrotten zoude. Hieraan had niet „ alleen het koud en vogtig weêr ſchuld, maar ook de „ zoogenaamde Meel-daauw, die ook alle overige zagte „ en teere vruchten bedierf of beſchaadigde. Want men „ had voorbeelden, dat veele tuinvruchten, ſchoon wel „ gezuivert en gekookt, de loop veroorzaakten, waar- „ aan geene andere oorzaak kon toegeſchreeven worden, „ dan om dat op die vruchten de meeldaauw gevallen „ was. Dat deeze meeldaauw van eene aanſteekende „ geſteldheid en bedervenden aart zyn moet, blykt, de- „ wyl men waargenomen heeft, dat byna uit elken „ droppel van denzelven een worm voortkomt, en ook

de

„ de vruchten, waarop die valt ligtelyk ontſteeken en „ rotten. De meel-daauw moet dus een ſcherp en bytend „ zout behelzen, gelyk alle dergelyke Inſecten; en meer „ is 't er niet noodig om onze *gal* te bederven."

Willis beveſtigd dit al mede in zyne *Verhandeling over de peſt*, Hoofdſt. XIII. bladz. 237, met de volgende woor- „ den: Men acht het een zeeker teeken te zyn van een „ toekomende peſt, wanneer een hongers-tyd voorgaat, „ volgens het ſpreekwoord, *dat men met eenen hongers-* „ *nood peſt heeft*; want diergelyke geſteldheid des jaars, „ welke zomtyds om het verbrande of verzengde koorn „ een duuren tyd veroorzaakt, is bekwaam genoeg „ een peſt voort te brengen; als ook eene kwaade le- „ venswet, die de hongerigen onderhouden, eetende „ alle ongezonde dingen zonder onderſcheid; dit bereid „ de Ligchaamen om ligtelyker zoo eene ſmet te krygen."

Toen de alwyze Voorzienigheid in de jaaren 1773 en 1774, en vervolgens, aan het Menschdom wederom vruchtbaare en ryke oogſten ſchonk, en overvloed van koorn verleende: verkreegen de uitgehongerde inwooners hierdoor ook weder hun nodig voedzel, waardoor hunne ſcherpe, *corroſive* ſappen verzoet, en hunne inwendige geſteldheid verbeeterd raakende, zy zig in ſtaat gebragt zagen, hunne ontſtelde beweegingen met vernieuwde kragten te verrigten, en de ligchaamen wierden en bleeven gezond. — Had het egter aan de Voorzienigheid van den Alweetenden niet zoo ras nog behaagd de volgende oogſten in die uitgehongerde Landen mildelyk te zeegenen: dan zoude de treurige ondervinding geleert hebben, dat naar maate van den toeneemenden hongersnood, ook de rotziekten in derzelver aanſteekende en beſmettende geſteldheid zouden toegenoomen hebben, en eindelyk overgeſlagen zyn tot eene wezenlyke peſt, waarvan zy alreeds niet veel meer verſchilden. — Doch wat vermeet ik my te oor-

deelen

deelen over de raadſlagen van den albeſtierenden God? Genoeg is het, dat zyne Wysheid en Barmhartigheid geen welgevallen vonden, om de arme lydende ſchepſelen, die het werk van zyne handen en naar zyn evenbeeld geſchaapen zyn, tot dien top van elende en de verſchriklykſte allerplaagen te dryven!

§. 20.

Dus kortelyk myne meening en gedagten over de oorzaaken der Rotkoortzen (*febris putridæ*) voorgeſteld hebbende, is nu verder myn voorneemen de geſteldheid en eigenſchappen van deeze ontſteekende *epidémie* zelve te onderzoeken; zoo als die voornaamelyk in het jaar 1773 op het Ooſtindieſch Compagnies Schip *'t Huis-om*, onder de Matroozen, Soldaaten en Officieren gewoed heeft, en zoo als ik dezelve meede in vroeger tyd waargenoomen heb. Doch eer ik tot dit onderzoek treede, zal ik kortelyk eerſt voorſtellen de geſteldheid van het weêr, de omſtandigheden onzer reize, en onze uitgeſtaane elenden.

TWEEDE WAARNEEMING.

OVER HET WEÉR EN DE WINDEN, EN DERZELVER VERANDERLYKE GESTELDHEID.

§. 21.

(*a*) Den 10den Auguſtus 1773 was den dag, dat de monſtering volbragt wierd, en wy onzen dienſt met den Eed van getrouwheid beveſtigden. Na de afgeloopen monſtering, wierd het aangenoomene gemeene Volk, uit de woningen der Volkhouderen en Slaapbaazen verzaamelt

zaamelt zynde, naar het Schip *'t Huis-om* gezonden, het welk toen op de reede van *Rammekens* ten anker lag.

(*b*) Na verloop van twee dagen, en wel op den 12den Auguſtus, wierden wy des morgens ten acht uuren door de Edele Heeren Bewindhebberen tot de reize afgevaardigt. De wind bleef ons als nog tegen, waaiende uit het Z. W. *t.* W.

(*c*) den 18den Auguſtus liep de wind in 't O. *t.* Z. doch den volgenden morgen

(*d*) den 19den Auguſtus was by het aanbreeken van den dag de wind veranderlyk, Z. O.-Z. Z. O. met een betrokken lucht, en wat regenachtig. Het anker wierd ter bekwaamer tyd geligt, en wy hoopten welgemoed onze reis aantevangen; doch zagen ons kort hierop genoodzaakt in de zoogenaamde *put* ons anker weder te doen vallen. De zon was naauwlyks ondergegaan, of de wind liep wederom tegen, Z. Z. W. en eindelyk N. W. en groeide aan tot een ſtorm, welke, met donder, blikſem en regen verzelt, ons door het hevig werken van het Schip niet weinig verleegenheid baarde, voornaamelyk dewyl het tegen den nacht liep, en de lucht ſtik donker was.

De Heer Christiaan Raebel, die als Kapitein op het Schip bevel voerde, was genoodzaakt door behulp van meerder ankers het ſchip in zeekerheid te ſtellen. het loeien van den wind en het woeden van de baaren bleef den gantſchen nacht aanhouden; het was eerſt den volgenden ogtend, dat de ſtorm bedaarde, wanneer wy vervolgen ten negen uuren voor Vliſſingen ten anker kwamen.

Doch weinige dagen ſlegts ſtilte en aangenaam weêr genooten hebbende, overvielen ons

(*e*) den 27ſten Auguſtus, des ogtens vroeg, wederom de W. Z. W. vogtige harde winden. Men vleidde zig

wel

wel met de hoop, dat de kragt daarvan verzwakken zoude, doch bevond in tegendeel dat dezelve hoe langer hoe meer in hevigheid toenam; weshalven het ſchip tot meerder veiligheid op zyne ankers verzeekert wierd.

De opkomende met ſtorm beladene zwarte wolken vervroegden den avond en verdubbelden de duiſternis; het geweld der winden nam hand over hand toe, en wy bragten den ſlaapeloozen nacht met zorgen en kommer door, tot dat op den

(*f*) 28ſten Auguſtus de doorbreekende dageraad de kragt der winden verzwakte, en de lieflyke ſtraalen der zonne de lucht vervrolykten.

(*g*) den 29ſten Auguſtus het aangenaam morgenrood de Zee verwende, begon de wind uit het Z. O. variabel en ſtil te waaien, doch wierd met het vallen van den avond gunſtiger. In hoop op aanhouding zagen wy met verlangen den morgenſtond te gemoed.

(*h*) den 30ſten Auguſtus de wind nog gunſtig uit het O. Z. O. en Z. O. *t.* O. waaiende, verheugden wy ons niet weinig, met het uitzigt, onze reis nu voort te zetten en beeter weêr aan te treffen; dewyl reeds veel van ons ſcheepsvolk aan de Rotkoorts ziek lag, en het onſtuimig, koud, vogtig weêr, en zomtyds beſlooten ſchip, met eene gevaarlyke beſmetting dreigde.

Onze Scheeps-officieren zig op de beſtendigheid van den wind nu eenigzins verlaatende, namen wy (onder inwagting van Gods geleide) onze reis van de reê van Vliſſingen aan.

(*i*) den 31ſten Auguſtus paſſeerden wy Calais, en kreegen de Engelſche kuſt in 't gezicht, doch waren genoodzaakt door de in het Z. W. en W. Z. W. loopende winden, op de reê van Duins te ankeren. Het weêr bleef, met dezelfde winden, vogtig en ſtil, zoo dat wy dagelyks werk genoeg hadden, het ſchip te luchten, de

poor-

poorten te openen, en voorts door kragt van vuur de beſmettende lucht uit te dryven. Door dit aanhoudend dagelyks luchten ſcheen ook wezenlyk het getal der zieken te verminderen, en de kwaal nam niet zoo ſterk toe, als voorheen. Wy behielden goed weêr, zonder ſtorm, tot

(*k*) den 7den September, als wanneer zeer onverwagt een Z. W. wind zig verhief, en zodanig in kragt toenam, dat ons anker, voor het welk wy lagen, in zyn ligchaam doorbrak, en wy met ons ſchip vlot raakten en begonnen te dryven. Door het voorzigtig overleg en de wyze voorzorg van den Kapitein en verdere Officieren, wierd het dryvend ſchip aan een ander anker vastgemaakt. De wind vervolgens bedaarende, bleeven wy in dien toeſtand tot

(*l*) den 23ſten September. De Z. W. natte winden toen weder zoo hevig losbarſtende, en de Zee zoo hol gaande, het welk tot diep in den nacht aanhield, was ons anker niet langer tegen dit geweld beſtand; het touw brak, en het ſchip begon ten tweedemaal te dryven. Dit ongeval baarde niet weinig ſchrik en verleegenheid, alzoo wy ons blootgeſteld zagen aan een merkelyk gevaar, het welk wy egter door een voorzigtig beleid (God lof!) ontweeken. Het woeden der beide elementen hield aan tot vier uuren des avonds van den volgenden dag, als wanneer Lucht en Zee, vermoeit van raazen, weder bedaarden.

(*m*) den 2den October liet zig op nieuw een vleiende zagte N. N. W. wind, met regen, beſpeuren, waarop wy, het anker ligtende, onze reis weder aannamen. Doch naauwlyks in het Canaal geraakt zynde, begon de wind wederom veranderlyk te waaien, en in het kort alle kragt verliezende, wierd het doodſtil. Eindelyk nogthans brak de wind uit het W. N. W. zoo onſtuimig los, dat onze Scheepsbeſtierers zig genoodzaakt zagen,

op nieuws de Reê van Duins op te zoeken. Een Engelſche Konings-Loots, die ons geleidde, bragt het ſchip op eene plaats, alwaar hy het dagt veilig te zyn.

Aldaar ſtelden wy ons toen gerust, en oordeelden, by het verſlappen van den wind, tegen alle gevaar behoed te zyn; doch wy waren onkundig, wat ons nog wel te wagten ſtond. Zeer veel viſſchen vertoonden zig rondsom het ſchip, die onze bootslieden vermaak ſchepten voor tydverdryf te vangen, het welk hen ook wel gelukte; maar zy zagen niet in, wat dit voorteeken, (natuurlyk beſchouwt zynde,) beduiden kon.

(*n*) Naauwlyks was, op den 3den October, het daglicht geweeken voor de duiſternis van den nacht, of de ongeſtuime Zuid-Westelyke vogtige tegenwinden verhefften zig weder met vernieuwde woede. Wy betrouwden ons gerust op de ſtevigheid onzer ankers, en op de bekwaamheid van den Engelſchen Loots, die ons ſchip beſtierde, zonder dat hy ſcheen te beſpeuren, dat wy te zeer de gronden genaakten.

Des avonds, ten 7 uuren, de wind nog ſterker toeneemende, wierd de Zee zeer hol en onſtuimig, en eensklaps ontſtond een allerheftigst gekraak en donderend geraas. De kisten in het ſchip ſprongen in de hoogte, en het roer ſlingerde op eene vreeslyke wyze gintsch en herwaarts. Wy merkten wel terſtond dat het ſchip geweldig op den grond ſchuurde: en naauwlyks verſtreeken twee minuuten, of het ſchrikkelyk gekraak en bolderend geraas liet zig nog zwaarer dan te vooren hooren. Niets dan een akelig uitzigt vertoonde zig, welke de verhardſte geesten, die zig evenwel nog Christenen noemden, de oogen ſmeekende ten Hemel deed ſlaan, terwyl men egter de zidderende handen ook niet ſpaarde, om al wat mogelyk was tot hulp en tot redding aan te wenden.

De dikke zwarte nevel benam ons, geduurende den nacht, genoegzaam gantſchelyk het zwakke ſchynſel van de

de maan, die ons nu en dan flegts eene korte weêrſchyn, door de enge tusſchenruimte der opgepakte dampen, vergunde.

Eindelyk raakten wy gelukkiglyk, voor eenen korten tyd, van deeze gevaarlyke plaats. Men was nog niet geheel buiten ſchroom, dewyl het uitſpanſel nog met eene ſtikduiſtre fluijer overtogen was, en men ook niet zeeker weeten konde, welke ſchade het ſchip geleeden had. Het ongeluk, het welk ons bedreigde, ſcheen ons nog niet te verlaaten. Pas een kwartier uurs op eenen nieuwen ankergrond geleegen hebbende, verlooren wy door de zwarte en met ſtorm bezwangerde wolken, welke de gantſche lucht vervulden, geheel en al het zwakke ſchynſel van de maan, het welk ons nog tot eenige troost verſtrekt had, en het wierd de akeligſte donkerſte nacht, welken men zig immer verbeelden kan. — De naauwlyks verzwakte winden verkreegen wederom nieuwe kragten, en borstten zoo geweldig los, dat het ſchip van zyne ankers raakte, en terug dreef.

Dus raakten wy op nieuw in den naarſten toeſtand! Hoe verder het ſchip van zyne plaats afweek, hoe ſterker en heviger het zelve weder op de Zandbank ſtiet. Het verſchriklyk bonzen en kraaken van dit zwaar gevaarte bleef dus ruim een half uur aanhouden, tot dat eindelyk lucht en water eenigzins ſcheenen te bedaaren. Met welk een vuurig verlangen wenschte ieder onzer naar den verkwikkelyken dagenraad, om welken nog eens te aanſchouwen, onze hoop waarlyk gering was! De ſtandvastigheid en tegenwoordigheid van geest van den Heer Kapitein Raebel en zyner Officieren, de handelwyze van den dommen Loots verwerpende, wekten de Gemeenen op tot moed en handighe.d, en men vond reden met dank te ondervinden,

Hoe vreeslyk nood en rampen woeden,
Gods byſtand kan 't verderf verhoeden.

Toen eindelyk de tusſchen hoop en vrees te gemoed geziene morgenſtond uit de kimmen ſtraalde, ontdekten wy by het licht eenige ontſtelling aan het ſchip, en vonden het anker, van het welk wy geſlagen waren, in een zyner armen gebrooken; het zelve wierd aan boord opgewonden, en dienden ons tot eene gedagtenis van deezen naaren doorgeworſtelden nacht, tusſchen den 3den en 4den October.

(*o*) In den nacht van den 8ſten October vleidde ons wederom een gunſtige wind; doch men oordeelde uit alle omſtandigheden, dat dezelve niet lang zoude aanhouden, welke giſſing ook bleek gegrond te zyn, alzo de wind des anderen daags

(*p*) den 9den October weder in het Zuiden liep, en in dien hoek bleef tot

(*q*) den 10den October, als wanneer dezelve afwisſelde met een' ſtyf waaienden, natten, kouden en regenachtigen Weste wind, welke zodanig aanwakkerde, dat wy verſcheiden Scheepen van hunne ankers zagen rukken.

Laat in den namiddag ſcheen de wind wel eenigzins te bedaaren, doch naauwlyks was de zon voor de ten halven ſlegts ſchynende maan geheel geweeken, of de dikke dampen, aan den horizont hangende, ſteegen weder om hoog, benamen alle ſchynzel aan dit avondlicht, en bragten, geduurende den nacht, aanhoudende vogtige ſtormen voort, tot eindelyk het opgaande zonnelicht de donkere wolken verdreef en de winden tot rust bragt.

(*r*) den 18den October, ſcheen de wind uit het N. W. en N. gunſtiger te worden. Op den volgenden dag

(*s*) den 19den October, verlieten wy met een' N. W. N. wind en heldere lucht de Reê van Duins, en zeilden, (omtrent vyftig Zieken aan boord hebbende,) door het Canaal tot op de gronden,

ad. Longitud. 7 *graaden*, 31 *minuten.*
Latitud. 49 ——— 37 ———

nu hoop voedende alle onze elenden ontworsteld te zyn. Doch wy vormden dit troostelyk vooruitzicht te voorbaarig, en het scheen der Voorzienigheid des Allerhoogsten nog niet te behagen, ons van onze plaagen te bevryden. Welhaast overviel ons wederom uit het Z. W. een onstuimige storm, met hagel en regen verzeld, die de volle zee zoo allerschrikkelykst beroerde, dat alle hoop op behoudenis schier verdween. Wy dreeven dus 5 dagen lang reddeloos en in wanhoop, ten prooi aan het geweld der woedende elementen, en geene hoop hebbende, dan op de beschermende hand Gods.

* De geduchte besmettende Rotziekten begonnen nu, zeedert eenige dagen, zoo sterk veld te winnen, en zoo kwaadaartig aansteekend te worden, dat ook de Officieren, die zig als nog vry bevonden hadden, niet langer daarvan verschoont bleeven. De overige Chirurgyns, myn Medebroeder G. Gasser, alsmeede ik, lagen in den allergevaarlyksten toestand, zoo dat geen van ons allen kragt noch vermogen genoeg bezat, om het aantal zieken, het welk dagelyks toenam, gevoegelyk te kunnen nazien, veel minder behoorlyk waar te neemen. Het ergste by deeze omstandigheid was, dat, om de ongestuime Zee, de poorten en luiken van het schip dagelyks gestooten bleeven, en dus geen zuivere lucht door het schip *circuleeren* kon, maar de *Atmosphéer* van dag tot dag besmetter raakte, en tot eenen sterker graad van aansteeking aanleiding gaf. Men bespeurde, en verhaalde my, dat gezonde menschen den eenen dag door deeze *épidémie* aangetast wordende, op den volgenden dag reeds een lyk waren.

* De Heer C: Raebel, onze Kapitein, die verre den zwaarsten last der zorgen te torsen had, was wel voorneemens, om gunstiger weêr en wind af te

wagten; doch de *infectie* der kwaadaartige beſmettende ziekte aan boord zoo ſterk woedende, de aanhoudende ſtormen de overhand neemende, en van al ons manſchap zeer weinig meer overig zynde, die in ſtaat waren het ſchip te kunnen beſtieren of hun werk te verrigten: zoo zag dezelve zig genoodzaakt, met zyn klein getal gezond Scheepsvolk, eene haven op te zoeken, en wierd, (de wind ons hier toe dienſtig zynde,) de Reê van Falmouth verkoren; het was

(*t*) den 2den November, dat wy aldaar, met omtrent 120 gevaarlyke zieken, zonder eens de zwakken te reekenen, in eenen elendigen ſtaat, doch voor het overige, Godlof! behouden inliepen.

In deeze haven bevonden wy ons nu volkomen veilig, en eerlang vond ik my zoo verre herſteld, dat ik myne zieken beeter en naauwkeuriger kon nazien, hoewel my de vereischte kragten daartoe nog merkelyk ontbraken, doch de nood was dringend, en myn Medebroeder G. GASSER lag nog zeer gevaarlyk en buiten hoop van opkomst.

De Heer Kapitein RAEBEL, die benevens ſlegts één Opper-Officier en eenige weinige Gemeenen nog gezond was gebleeven, vond goed eene monſtering onder het Scheepsvolk te houden, (dewyl geduurende onze uitgeſtaane rampen veele geſtorven waren, die men, zonder den naam te weeten, over boord had moeten zetten,) en die by de monſtering abſent bevonden wierden, voor dood aan te teekenen. Hierop alle de nog leevenden opgenoomen zynde, wierd bevonden, dat tuſſchen den 19den October en 2den November (de tyd geduurende welken wy 200 veele tegenſpoeden door de aanhoudende ſtormen en kwaad weêr geleeden hadden,) 17 menſchen aan deeze ziekte geſtorven waren.

(*u*) In de haven van Falmouth bleeven wy ons op-

houden

houden tot den 21ſten November. Geduurende deezen tyd waaiden meest natte Zuid-Westelyke en ſcherpe Noord-Westelyke winden, zomwylen met ſterke regenvlaagen, en eens met zwaaren donder verzeld. Wy ſpaarden ondertusſchen geene moeiten, om, terwyl wy ons in deeze haven bevonden, het ſchip, zoo veel het weêr eenigzins toeliet, helder te luchten, en de lucht door het middel, het welk in het vervolg deezer verhandeling nader beſchreeven zal worden, te verbeeteren; waar door het ook gelukte de *infectie* merkelyk te wederſtaan.

Hier mede, voor als nu, van dit onderwerp afſtappende, zal ik overgaan tot onderzoek der kenteekens, natuur en geſteldheid van de Rotziekten (*morbus putris ſeu febris putrida*) welke op ons voorgenoemde ſchip van den 10den Augustus tot den 21ſten November 1773, en verder, gewoed hebben.

DERDE WAARNEEMING.

Onderzoek van de Kenteekens, geſteldheid en toevallen der ROTZIEKTE, (morbus putris,) *in derzelver eersten of beginnenden graad.*

§. 22.

De aanval deezer Ziekte was ongelyk, en ſcheen zoo wel van de *Vires Corporis*, als van de *Contagio* aftehangen.

Eenige Patienten gevoelden reeds ettelyke dagen te vooren eene loome mattigheid in de leeden, (*Laſſitudo Corporis*,) en bevonden zig, geduurende dien tyd, te gezond om te liggen, en te ziek om op den been te

zyn; ook kon men veeltyds misstaten in de ontdekking der ongesteldheid by deeze menschen, alzo de pols in veele opzichten merkelyk overeenkwam met eenen gezonden pols. Anderen zag ik, by den eersten aanval, of kort daar na, in eene *Lypothimia* of bezwyming vallen; en van deeze soort waren byzonderlyk zodanige lieden, die reeds te voren met eene verdorvene ontsteeking in het bloed en eene verzwakking in het ligchaam aangedaan waaren: het gelaat en de oogen der zodanigen waren geel, betrokken en duister; wanneer zy overeind stonden, waggelden zy, als iemand die zig duizelig gevoelt; de tong was geelachtig beslagen, en eene overtollige *saliva*, of kwylend vogt vloeide hen zomtyds over de lippen: deeze teekens egter bemerkte men niet ten allen tyden; verders was de pols zwak en uitgezet, de tong wierd dagelyks zwarter, de zwakheid nam toe, en zomwylen kwamen 'er *Convulsive* of stuiptrekkende beweegingen by, als nog kwaader teekens en toevallen, welke duidelyk het grootst gevaar te kennen gaven. Omtrent anderen wederom had het tegengestelde plaats, die zig plotselyk van deeze Koorts aangetast voelden. Ik heb ook nu en dan den aanval zoo hevig gevonden, dat de Patient denzelven voelende tevens in eene sterke *delirium* viel; by zodanigen een was de pols niet ras, maar traag en gedrongen vol, het aangezicht ontstooken rood en gloeiend, en de lyder ten uitersten benaauwd: zy, aan wien men deeze laatste teekens bespeurde, waren wel de sterkste en bloedrykste menschen.

§. 23.

Zoo verschillend en ongelyk nu veeltyds de *rationes subjectorum* van de eerste aanvallen deezer ziekte zig bevonden: waren nogthans de navolgende over het algemeen en meestyds als voorloopende teekens deezer ongesteldheid

geſteldheid aan te merken, te weeten: als de Patient klaagde over vliegende hitte met afwisſelende koude; over zwaare drukkende hoofdpyn, voornaamelyk op het voorhoofd zig ſpannende; als hy beſpeurde loomheid in de leeden, ongeſteldheid in de maag, verlies van appetyt; wanneer zyn mond bitter, zyn adem ſtinkend, en zyn tong met een wit, of zomtyds met een geelachtig taai ſlym bezet was; als hy gevoelde walging, mislykheid, braaklust, drukkende en byna ſpannende pynen in de *Cardia* of holligheid van het hart, en om het lyf als eene wringende ſaamentrekking, met bykomende en zomwylen aanhoudende ſcherpe galachtige braakingen, (*Vomitus bilioſo Æruginæ*,) met welke laatſte alsdan wel eens eene ſoort van ronde wormen geloost raakte; eindelyk, als hy zig gekweld voelde door ongelyken, doch ſterken en veeltyds onleschbaaren dorst, door benaauwtheid, zwaarmoedigheid, moeilyke ademhaaling, ſlaaploosheid en onrust.

De pols ſloeg in het begin dof, ras, en veranderlyk, waarby zomwylen, op den derden dag na den eerſten aanval, een *ſubſultus tendinum* of beeving in de *extremitates ſuperiores* beſpeurt wierd; ook heb ik dezelve wel eens na den eerſten, tweeden en derden dag in een meerder of minder graad van *delirium* zien vervallen, als wanneer de Patient zig niet in het bed houden liet, maar voortloopen wilde, zig verbeeldende, dat men hem naar het leven ſtond, of hem eenig nadeel wilde toebrengen. Deeze gevolgen vonden meest plaats by hen, wier kragten nog niet uitgeput waren, en die by den aanvang der ziekte roode ontſtooken oogen hadden, en over geruiſch in de ooren, en kloppingen in het hoofd klaagden.

§. 24.

Naar het uitwendig aanzien ſcheen deeze Koorts veel overeenkomst te hebben met andere gemeene *Catarale* Koortſen; doch de ziekte toeneemende, kon men zeer ligtelyk het onderſcheid beſpeuren. De *ſymptomata* vertoonden zig zeer ras en aangroeiend; men hoorde den Lyder klagen over pynen in den rug, lenden, knieën, kuiten, en het *Os ſacrum*; hy gevoelde in de linker zyde, onder de korte ribben, byna in de *Curvatura inteſtini coli*, door beſlooten winden, eene zoo ſteekende en aandoenlyke pyn, dat hy veeltyds luidop ſchreeuwen moest.

§. 25.

De beweeging der Koorts was over dag zagter en gemaatigder, doch des avonds wierd de Patient benaauwder, de Koorts verhief zig, en bleef aanhoudend geduurende den gantſchen nacht, tot het doorbreeken van den dageraad, als wanneer de remisſie beſpeurt wierd. Deeze Koortſen hielden geen vasten loop, want ik heb waargenomen, dat eene afloopende derdendaagſche Koorts, ook wel met eene *quotidiana*, en deeze zomwylen *ad duplex*, verbonden was, welke zig mede op haaren tyd vertoonde; doch wanneer zig dergelyke verandering ontdekte, dan volgden gemeenlyk hevige *deliria* of raaskallingen. Zomwylen was ik geheel buiten ſtaat, aan den Patient eenige *remiſſie* te beſpeuren, dewyl de Koorts eene aanhoudende beweeging behield, tot dat dezelve geheellyk brak. Dilwyls heb ik ook de Patienten, by den aanvang en voortgang der *epidémie* in eene ſlaapzucht zien vallen, zonder dat egter de ſlaap eenigzins verkwikkend was. Alle deeze *ſimptomata* dependeerden van het temperament, den aart, en de geſteldheid der geinfecteerden.

§. 26.

§. 26.

De dorst was geduurende de Koorts onmaatig, ja veeltyds onleschbaar; het moeilykſte hier omtrent was, dat de Patienten alle dranken, welke wy voor dezelven bereiden lieten, bitter en ſmaakeloos vonden. Water met Limoenſap en Zuiker, of Water met de Siroop of *rob ribeſiorum* waren byna de twee eenigſte van de gecomponeerde dranken, welke de lydenden het meest verkwikten, en waarmeede men dezelven het langst onderhouden konde, zonder dat zy terſtond iets anders verlangden; doch veele beſpeurden ook tegen deeze dranken eenen tegenzin, en begeerden tot hunne verkwikking niets anders dan raauw koud water, weigerende eenig ander vogt tot laaffenis te drinken.

§. 27.

De Urine, welke de Patienten in den beginne loosden, was desgelyks veranderlyk: dezelve bevond zig dan eens klaar en bleek, dan wederom eens van eene koleur als Rhynſche Wyn, door welke afgeſcheidene wolken zwèefden, doch die, ten tyde van de *Criſis*, zakten. By anderen was de Urine vuur rood, zomwylen ook bruin rood; doch als dan ſtond de kwaal zeer gevaarlyk.

§. 28.

By vermeerderende toevallen, gemeenlyk op den vierden dag, wierd de huid droog, en zeer zeldſaam beſpeurde men alsdan zwaare, ongelyke oflangaanhoudende zweeting. Ook moet ik aanmerken, dat de Zieken zig gaarne ontblooteden, en voornaamelyk alle pogingen in het werk ſtelden om de borst te ontdekken; wanneer dit misbruik plaats vond, dan volgden veeltyds daarop

buik-

buikvloeden of *diarrhæa*, welke het gevoeglykst als *Coliekachtig* beſchouwt konden worden. Aan dezelve laboreerden zy naauwlyks twee of drie dagen, of de tong begon zwart, geſpleeten, droog, gezwollen, en beevende in het uitſteeken te worden; de Lyders klaagden niet meer over dorst; hunne oogen vielen in en raakten droog; de extremiteiten koud; de pols zwak, naauwlyks te voelen en *irregulier*; de Patient verloor zyne kennis, raaskalde zomwylen nog vóór zyn' doodſnik, en gaf dus den geest.

§. 29.

Ik heb niet alleen eene *diarrhæa* zien ontſtaan door de ontblooting van de Patienten, maar ook veeltyds in de toeneeming der Ziekte by zodanigen, die zomwylen ongeduldig en kwaadaartig waren, en nog kragten genoeg behouden hadden; doch deeze verſchilde zeer veel in aart, van die, welke door lange ontblooting of andere nadeelige houding der Zieken ontſtond: in geval van de eerſte, raakte de Patient, zonder willen of weeten, den afgang kwyt, die *Cadavereus* ſtinkend was, terwyl geene geneesmiddelen in ſtaat waren den Lyder te helpen, die het gebruik zyner zinnen verloor; ingeval van de laatſte, daarentegen, ontdekten zig deeze droevige omſtandigheden niet zoo ras, en lieten zig gemeenlyk door bekwaame hulpmiddelen overwinnen; egter was ook deeze ſoort niet altoos zonder gevaar, voornaamelyk by zodanige Lyders, die aanvangkelyk niet genoegzaam door afdryvende middelen gezuivert waren, en by wien dus de *Saburra* welke uitgedreeven had moeten worden, in ſcherpte toegenomen zynde, door derzelver *cauſtieke* aandoening de *inteſtina corrodeerde*, en eene *diarrhæa* van zodanige ſpecie te weeg bragt.

§. 30.

§. 30.

Deeze ſoort van *diarrhæa* ſchikte zig ook naar de graaden der bederving van het bloed; want zy, die eene ſterke *corruptie* in het bloed hadden, leeden ook zwaarer buikloop, welke zomwylen niet minder gevaarlyk, dan de eerstbeſchreevene ſoort was. Aan nog grooter gevaar waren zodanige lieden onderworpen, die reeds vóór den eerſten aanval der ziekte eene *habile* bederving in hunne ſappen voerden, als by voorbeeld door *Veneriecque*, *Cachextiecque*, *Scorbutiecque*, of andere kwaalen; deeze Lyders vonden zig in alle omſtandigheden, in *Gradu Corruptionis*, aan grooter gevaar blootgeſteld.

§. 31.

Niet zelden bevonden wy deeze ziekte verzeld te zyn met eene zwaare Long-ontſteeking (*peripneumonia*,) voornaamelyk als het weêr regenachtig, of vogtig en koud, en de dampkring bedompt en zwaar was. Dit bragt te weeg gevoelige ſteeking in de borst en zyden, benaauwtheid, onmaatige dorst, onrustigheid, ontſteekende roodheid in het gelaat, byna geinflameerde oogen, heeten adem, ſterke koortſige hitte, volle pols, zomwylen raaskalling, pynlyk hoesten, zwaare ſnorking in de borst geduurende de *reſpiratie*, verdoovende hoofdpyn, een geſtadige ſlaap met half opene oogen en mond, enz. Wanneer men den Patient in dien toeſtand aanraakte, ontwaakte hy plotſelyk, keek met een ſtrak gezigt, doch ſliep terſtond weder in met zyne half geſlootene oogen. Zodanige Lyders, in dien elendigen toeſtand zig bevindende, kreegen daarenboven gemeenlyk zeer ligt eene *Conſtipatie* of verſtopping van buik; zy wilden niet anders dan op den rug liggen, de voeten om hoog trekkende; hun mond wierd drooger, en

ein-

eindelyk zwart; zy raaskalden, en ſpraken reutelend in zig zelven, zonder dat hunne woorden verſtaanbaar waren. Wanneer nu deeze *ſymptomata* al mede zig by de kwaal vertoonden, dan was het gevaar gewislyk des te grooter, en men kon zig niet eerder met eene goede uitkomst vleijen, dan wanneer de toeſtand van den Patient door eene *excretio critica* en goede *expectoratie* verligt raakte, en hy zig in ſtaat zag, eene rykelyke hoeveelheid geelachtige taaije materie te loozen.

§. 32.

De *Criſis*, in deeze ziekte voorkomende, waren niet eenerlei, en de tyd, op welken dezelve zig vertoonden, was onzeeker. Zomwylen geſchiedde zulks op den 6den of 7den dag, ook eerder en laater, vergezeld door eene ſterke bloeding uit de neus; doch dit laatſte vond wel plaats by jeugdige, maar niet by bejaarder Voorwerpen. Ik kan my niet herinneren by oude Patienten zulks beſpeurt te hebben; maar by twee Jongelingen, van omtrent twintig jaaren, heb ik, op den derden dag na den eerſten aanval der ziekte, eene zoo hevige neusbloeding waargenomen, dat ik niet anders dagt, of zy zouden moeten doodbloeden, alzoo het bloed uit de neus niet droppelde, maar in eenen ſtraal vloeide. By één deezer Jongelingen begon het bloeden des morgens ten 8 uuren, en bleef aanhouden tot laat na den middag. Ik kan nog niet afzyn te denken, dat die Perſoon daaraan had moeten ſterven, (aangezien geene opſtopping of eenige uitwendige middelen hoe genaamt hielpen,) indien hem niet eindelyk een drank van koud water en *Spirit. Vitriol. ad gratam acidulem inſtillatam* gegeeven was.

§. 33.

§. 33.

By een volkomen *Criſis* voelde de Patient eene zeer pynlyke verſtopte aandrang tot waterloozing (*dyſuria.*) Deeze duurde zomwylen tot op den derden dag, eer de Lyder zyn water kwyt kon raaken; doch wanneer eindelyk de uitvloeijing volgde, dan ſcheen hy veel meer te loozen, dan hy gedronken had. Deeze als een der gelukkigſte *Criſes* vond wel het algemeenst plaats, en door dezelve ſcheenen de *Materien* of ſtoffen der ziekte zig het best te ontlasten, uit het ligchaam te wyken, en den Patient eene volkomen herſtelling te belooven. Ik moet nogthans ook bekennen, dat de Patient in deezen toeſtand tot meerder *evacuatie* geraakte, en de ziekte juist niet door de Urine alléén, maar ook door de daarby komende zweeting eene einde nam. Zelden, daartegen, kwam my voor, dat het ligchaam in ſtaat was enkel door eene *diarrhæa* zig te zuiveren, en byna alle *diarrhæas*, welke geduurende dien tyd zig ontdekken, waren van eene kwaadaartige nadeelige geſteldheid, en ſprooten meestal voort uit niet genoeg gezuiverde *intestines*, uit ontblooting van het ligchaam, of uit andere onachtzaamheden van den Patient, (Zie §. 28. 29. 30.) zomwylen hoorde men de Patienten over eene drukkende pyn in de ooren, met doofheid verzeld, klagen, welke pyn en doofheid niet eerder verdweenen, dan wanneer eene merkelyke quantiteit materie uit de ooren liep. Doch klaagde de Patient alleenlyk over doofheid, welke zig by vlaagen verhief, en byzonderlyk naar de *evacuatie* ſchikte, dan voorſpelde dezelve eene op handen zynde onfeilbaare en volkomene geneezing. Dit ſchynt zelfs aan de gemeene Zeelieden door de ondervinding geleert te zyn, alzo zy gewoonlyk zeggen: „die doof word, is zoo goed als geneezen."

§. 34.

§. 34.

Een *Criſis ad ſudorem* ſcheen niet volkomen toereikend te zyn. Ik zag aan de omſtandigheden van den Patient alsdan voor eenen korten tyd wel eenige verligting toegebragt, doch de ziekte verkreeg daardoor nog geene volkomene ſcheiding, en het ſcheen, als of het zweet alléén, zonder een' daarby komende *Criſis*, nimmer in ſtaat was eene breeking van de ziekte te weeg te brengen. Het zweeten, maatig zynde, veroorzaakte geen nadeel; doch daartegen heb ik eenige maalen waargenoomen, dat de Patienten in hun zweet als te baaden lagen, en zulks drie, ja vier dagen lang bleef aanhouden, waar door zy zodanig verzwakt en afgemat raakten, dat hun toeſtand zeer gevaarlyk wierd; en wanneer zy alsdan onachtzaam te werk gingen, en niet al te wel behandelt konden worden, heb ik zodanige Lyders, na verloop van veertien dagen, zien ſterven, of in *hectiecke* Koortſen vervallen.

§. 35.

In den hoogſten graad der ziekte, zomwylen op den vyfden, zesden, of zevenden dag, zomwylen ook laater, ja zelfs wel op den twaalfden dag na den eerſten aanval, vernam ik by zommigen hoog roode plekken of vlakken (*petechiæ*,) welke *ratione figuræ*, ongelyk rond, op de huid der *Extremiteiten* of uitwendige deelen, voornaamelyk op de armen, handen, hals en borst, met verzagting der ziekte, en met vermindering van de *Symptomata* te voorſchyn kwamen. Ik kon dezelven wel niet geheellyk als eene *excretio Critica* aanmerken, dewyl de *Symptomata* der ziekte daardoor wel verminderden, doch egter niet volkomen ophielden; nogthans was ik ook niet in ſtaat, dezelve als kwaade

teekens

teekens te beſchouwen, alzoo zomwylen minder gewigtige *Symptomata* zig vertoonden, by hen, die met deeze *petechiæ* of vlakken uitgeſlagen waren, dan by anderen, by wien dezelve niet verſcheenen. Deeze vlakken kwamen op in den hoogſten *gradus morbi*, en verdweenen naar maate van de afneeming daar van. Het ſchynt wel eene waarheid te zyn, dat de *petechiæ* geene goede teekens zyn kunnen: doch men gelieve ſlegts aan te merken, aan welke ſoorten van ziekte dezelve eigen zyn.

§. 36.

Ik heb meermaalen waargenoomen, dat, wanneer de natuur, door de materie der ziekte, kragten ontbeerde, om zig door zichtbaare of onzichtbaare *excretiën* te zuiveren, deeze zuivering alsdan op eene andere wyze teeging, en wel zoo, dat alle *vires* te ſaamen ſpanden, om de *materies morbi* per METASTASIN uit te werpen, welke gemeenlyk zig vertoonde, wanneer men geen *Criſis* beſpeurde, en de Koorts langer, dan den tyd van afflooping, aanhield. Deeze *materia metaſtaſica* wierp zig alsdan gewoonlyk in de *glandulæ Lymphaticæ*, als onder de Oxelen, en *glandulæ conglobatæ parotidum incidentes*, welke vervolgens, tot ettering (*ſuppuratie*) gebragt, en in eene ruime en lange *inciſie* geopent zynde, den Patient eene, hoewel langzaame geneezing, beloofden. Doch ongelukkig was het, dat de Lyder naauwlyks van zyne ziekte, door deeze uitwerping, herſteld, en door die wonde verzwakt zynde, eer dezelve nog geheelt was, overvallen wierd door het elendig euvel der Zeevaarenden, den *ſcorbut*.

§. 37.

Nog heb ik, behalven deeze, ook wel *abceſſus Me-*

tastatie aan den *faccus scroti* beſpeurt, van welke de *suppuratie* uitgelaaten zynde, de wond dieper in de *tunica dartos* indrong, doch naar veele herhaalde verbindingen en geappliceerde hulpmiddelen, en na dat de etter genoeg uitgevloeit was, weder geneezen raakte. Deeze ſoort van uitwerping ſcheen nogthans onvolkomen te zyn, dewyl de Patienten dezelve krygende, in eene *hectiecke* kwaal vervielen, en één lyder heb ik zien ſterven, eer de wonden daar van geheelt waren.

Ook heb ik waargenoomen, dat de Natuur niet in ſtaat was, de *materies metastatica* op eenige edeler deelen of plaatſen te werpen; en dat, wanneer dezelve al eens op de *ſubſtantia Cerebri*, of elders op edele deelen, eene *excretie* of uitwerping maakte, de bezogte Patient alsdan krankzinnig wierd. Eén der zodanigen zelf ſtierf plotſelyk; de overigen liepen zoo lang krankzinnig en maalend rond, tot dat de natuur andere *excretien* verſchafte.

Eén myner Patienten zag ik in den hoogſten graad der ziekte, door eene blindheid (*cæcitas*) overvallen; doch die nogthans zyn gezicht volkomen weder kreeg, na dat de ziekte verdweenen was, en zyne kragten zig herſtelden.

§. 38.

Deeze *metastaſen* waren echter niet altoos, in derzelver aart, als heilzaam aan te merken, dewyl dezelve veeltyds van de uitvloeijingen, en na dat zy op edele of onedele deelen vielen (zie §. 37.) zoo wel als van de jeugd der Patienten afhingen. Ik heb in andere gevallen beſpeurt, dat de *Materies Metastaſicæ* zig in den krop van den hals wierpen, en alsdan eene hevige pyn, zwelling, ontſteeking, ſterke koortsachtige hitte, en yhoofdigheid verwekkende, zeer gevaarlyk wierden. Zy raakten echter veeltyds geneezen, na dat de *abcesſus* in de

fau-

fauces doorbrak, en het ligchaam zig door eene uitbarstende, maar gevaarlyke uitvloeijing, van de *materies Morbosa* zuiverde.

§. 39.

Deeze foort van *metastasis* viel zeer ongelukkig uit; wanneer het gebeurde, dat de *materia Metastatica* zig te gelyker tyd in den krop van den hals en onder de kinnebakken, (*glandulæ submaxillares*) wierp. De hals en het aangezicht van den Patient zwollen alsdan eenklaps op de monstereuste en verschrikkelykste wyze. Dit gezwel breidde zig uit van de linkerzyde des hals naar de rechter borst (*mamma dextra*,) en dreef dezelve zeer hoog, tot aan den hals toe, op; de ademhaaling raakte, naar maate der toeneemende zwelling, belemmert, de pols floeg vol, de dorst vergrootte, de mond wierd droog en zwart en de Patient zeer onrustig; de gezwellen bleeven van eene natuurlyke kleur, doch zeer week op het gevoel, en scheenen als met wind opgeblazen te zyn; de benaauwtheid nam toe, het gelaat begon, wanneer de zwelling op het hoogst was, rood te worden, de keel kon naauwlyks vloeijende vogten meer doorslikken, en eene kortduurende, bloedige, als een verrot aas stinkende buikloop (*diarrbæa*) maakte gemeenlyk binnen vier dagen eene einde van het leven.

§. 40.

De tyd van den duur of de aanhoudenheid deezer ziekte was onzeeker, en hing gemeenlyk af zoo wel van de *Vires naturæ & Corporis*, als van tydig te weeg gebragte *evacuatien* en van het voorzichtig gedrag der Patienten. Ik heb deeze ziekte, met alle derzelver toevallen, door een genoegzaam uitdryvend *emeticum*, bin-

nen weinige dagen zien geneezen; wel te verſtaan, wanneer de *materies morbi* nog in de eerſte wegen, en niet door het bloed verſpreid waren. Daar tegen heb ik binnen zeven dagen Patienten zien ſterven, by wien, deeze uitleediging verzuimt zynde, de *corruptie* de overhand gekreegen had. De ordinaire tyd deezer ziekte zoude men nogthans best bepaalen kunnen tusſchen de 12 en 20 dagen, en de tyd der volkomen herſtelling op 4 of 5 weeken.

§. 41.

Hectiecke Koortſen openbaarden zig ook zeer gemeen, by zodanige lieden, wier ſappen al bedorven waren vóór zy nog aan boord kwamen, of die aan deeze koorts reeds in hun Land, ter plaatſe van waar zy kwamen, of aan de huizen der Volkhouderen gelaboreert hadden, en dus reeds verzwakt, en nog zieklyk zynde, aan het ſchip gebragt wordende, door deeze verandering van geſteldheid op nieuw met *recidiven* daarvan overvallen raakten; of ook het ligchaam door geene *evacuatie* volkomen gezuivert zynde, of geene zuivering te weeg gebragt hebbende kunnen worden, maar dat de *materies-metaſtaticæ* op deelen vielen, alwaar zy geene uitvloeijing hebben konden: het onvermydelyk gevolg hiervan was, of dat de kwade ſtof der ziekte den Lyder zeer ras doodede, (zie §. 39.) of dat dezelve zig wederom door het bloed verſpreidende, de ſappen op nieuws aanſtak en bederf, en den Patient na korter of langer tyd, (die nogthans nimmer langer dan 6 weeken aanhield) uit het leven rukte.

Doch zoo gevaarlyk deeze toeſtand, en zoo doodelyk de *hectiecke* koortſen ook zyn mogen, heeft men egter niet altoos het leven van den Patient op te geeven: dewyl men niet weet, welke nieuwe middelen de natuur, indien derzelve hulp gewerkſtelligt kan wor-

worden, nog zoude konnen te weeg brengen, om zodanige *materies corrodens* uit het ligchaam te verdryven; voornaamenlyk, wanneer de Patient nog niet geheel uitgeput van kragten, en niet oud is, en wanneer de beweegingen der zwakke *Actiones* of verrigtingen nog bekwaamer en gemakkelyker geschieden kunnen, dan by zodanigen, die reeds geheel uitgeteerd zyn: waarvan ik in de geneeswyze nader spreeken zal.

§. 42.

Zoo onvolkomen alle gestelde wordende *Crises*, behalven die *ad urinam & furditatem*, ook zyn mogen, en zoo weinig hoop op herstelling men voeden kan, by de verschyning der overigen, welken steeds nog een ongewisfen uitslag doen duchten, verkreeg de ziekte egter eene scheiding, raakte gebrooken, en men mogt op goede gronden eene volkomen herstelling te gemoet zien, wanneer de volgende teekens zig openbaarden, en wel

1. Als de *appetyt* van den Patient zig weder opdeed.
2. Als de verzwakte *pols* zig sterker verhefte.
3. Als het raaskallen ophield en de Patient als uit eenen slaap ontwaakte; de oogen vogtiger, verheevener, levendiger en beweegbaarer wierden.
4. Als eene zagte, heilzaame uitwaasseming over het ligchaam zig verspreidde, en als de *Urine* troebel wierd en men een *fediment* daarin bespeurde.
5. Als de tong, die te vooren met een wit geelachtig, of geheel wit slym bezet was, en zomwylen in een harde zwarte drooge *Eschara* veranderde, wederom vogtig begon te worden.
6. Als de Patient dunnen, doch natuurlyken afgang kreeg, en heete *aphtæ* alleenlyk aan de *apex & laterales partes Linguæ*, met uitslag aan den mond, zig vertoonden.

§. 43.

Wanneer in tegendeel de Patient weinig, of geheel geene hoop tot geneezing meer had, en niets dan de dood te wagten ſtond: dan waren de voorteekens daar van gemeenlyk de volgende:

1. Als de ziekte tot geene ſcheiding komen kon; de *ſymptomata post ſtatum* niet verminderden; de tong geſtadig drooger wierd, en de hitte der koorts aanhoudend bleef.
2. Geſtadig raaskallen; aanhoudende onrustigheid; ſlaaploosheid; verdraaide opgeloopene oogen, geſpalkt en betrokken ſtaande; geſtadig revelen in zig zelven; een ras, onverſtaanbaar en zwak geluid; beeving in de Leeden; onverwagte opvliegende verſchrikking; eene plukking van den Patient aan zyne dekens, als of hy met allen ſpoed de draaden van dezelven moest ontleeden.
3. Aanhoudende mislykheid; ſpanning op de borst; braaking; ſterke drukking op den mond van de maag (*cardia*;) benaauwtheid van hart; hikken (*ſingultus*,) en bezwymingen. (Wanneer deeze *post ſtatum morbi* verſcheenen, waren het onbedrieglyke voorteekens van den dood.)
4. Strakke, verdraaide, half openſtaande oogen; de *pupilla* onder de *palpebra ſuperior* getrokken, of eene, uit de groote hoeken der oogen vloeijende, zwaare, geel-groene materie.
5. Eene zwarte tong, byna naar een ſtuk gerookt vleesch zweemende, geſpleeten, gezwollen, ſtyf, hard en droog; de mond tevens half openſtaande; de binnen-mond, tanden en lippen in dezelfde geſteldheid, en door ſtyfheid en droogte niet in ſtaat zynde te openen; het hoofd ſlap en neêrhangende, en volſtrekte weigering van allen drank.

6. Eene

6. Eene onaangenaame, zeer ſtinkende en heete *exhalatie*; ſlaapzucht; trekking der Leden; opkrimpingen; ophaaling van de beenen in de hoogte, en zakking naar het voeteinde; pooging van den Patient om zyne borst te ontblooten; ook wanneer hy, zonder zulks te weeten, met de *partes genitales* ſpeelde, of dikwils ondernam zig in de hoogte opterichten, doch terſtond wederom nederzakte.

7. Zwakke pols; koude *extremiteiten*; blaauwe nagels; kromgetrokkene toonen en vingers; ſtinkende adem; *reciten* in het onderlyf; pynen en ontſteekingen in de keel met *apthæ*, zomwylen verzelt met eetlust; (waarvan WUCHERER, zegt: *in fauſtum quoque eventum procedunt apthæ, cum faucium inflammatione exquiſita ciborum ingens Cupido, pulſus debilis intermittens inæqualis ſudor frigidus &a.* (*)) ſterke inwendige hitte, dorst, beeving der uitwendige deelen; eindlyk naar een verrot aas ſtinkende, met bloedige ſtreepen vermengde, zwarte, *ſanieuſe* afgang; en eene, zonder willen of weeten, afloopende Urine.

Wanneer zig deeze kenblyken opdoen, dan ſtrekt het tot een klaar bewys, dat 'er op handen is een *ſphacelus*, die den draad des levens van den Patient wel ras afbreekt.

§. 44.

Ik heb ook waargenomen, dat Lyders, reeds in *agone* of zieltoogende liggende, kort voor hunnen dood in eene ſoort van razerny vielen, en zoo lang met woelen

(*) Zie zyne *Semiotice ſpecialis*, pag. 79.

len en woeden aanhielden, tot zy den geeft gaven. Dit zelfde is my ook in Indiën dikwerf voorgekomen in de *febres putridæ*, als ook in de *disfenteria rubra*. Eer dit ongelukkige *fymptoma mortis* zig vertoonde, fcheen, kort vooraf, de toeftand van den Patient beeter te worden; de tong raakte vogtiger aan derzelver *apex*; de Patient kreeg trek tot eeten, vraagde om het zelve en flikte ook eenig voedzel met graagte door; doch ftraks hierop wederom tot het voorige woelen en raazen vervallende, hield zulks zoo lang aan, tot dat de dood een einde daarvan maakte. Ik moet tevens hier by voegen, dat zodanige lyken, in een gelyken graad van warmte, eerder dan anderen begonden te ftinken; het was ook niet raadzaam dezelve lang aan boord te houden, dewyl men eene grooter *infectie* daardoor te vreezen had.

§. 45.

Zy, zoo wel Officieren, Matroozen als Soldaaten, die deeze koorts doorgeftaan hadden, bleeven egter niet vry voor nieuwe aanvallen van dezelve, maar meer dan de helft van hen zagen zig weder door *recidiven* aangetast; en hadden in deeze *recidiven* nog meer gevaar uit te ftaan, dan te vooren, dewyl de kragten, door den eerften aanval reeds uitgeput zynde, zoo niet wel als voorheen in ftaat waren de *miasmata venenata* te wederftaan. Ik kan my nogthans lieden herinneren, die, te voren zeer robust en fterk geweest zynde, de *recidiven* tot drie maal toe uitftonden, eer zy aan de ziekte ftierven, of wel volkomen genazen.

§. 46.

Deeze door de ziekte uitgemergelde en verzwakte menfchen raakten voor het grootst gedeelte, aangedaan met

met *Oedemata variorum partium præfertim manuum & pedum ſub tempore etiam oedematis ſcoti.* Wanneer men de *pars oedematoſa* drukte, dan bleeven een geruimen tyd kuiltjes daarin ſtaan; de *epidermis* ſchilferde ververvolgens af, en viel als ſchubben weg. De *Oedemata* ontſtonden *a relaxatione vaſorum* en bederf van het bloed; het *ſerum* en *Limpha* ſtremden in derzelver vaten, en door die ſtremming ſcherper wordende, veroorzaakten dezelve niet alleen *Ulcera*, maar ook eenen gevaarlyken en doodelyken brand, waarvan nog in de volgende *paragraphus* nader gehandelt zal worden.

§. 47.

Aan drie perſoonen, door *recidiven* of herhaalingen deezer koortſen uitgeteerd en verzwakt, bemerkte ik, dat de een met een *hydrops ſcroti*, de ander met een *Oedema pedum*, omtrend vier weeken, en de derde met een *Oedema brachii* drie weeken lang, behebd was geweest; welke *Oedemateuſe* deelen, na verloop van den gemelden tyd derzelver *tonus* geheel verlooren hebbende, de *ſubjecta*, naar maate der aanhouding, verzwakten: eerst vertoonden zig op de *Oedemata* kleine verheevene blaasjes (*gangræna*,) waarin een brandend vogt beſlooten was; vervolgens bruine en zwarte vlakken (*ſphacælus*,) welke zig verder uitbreideden, en de deelen deeden verſterven, waarop in het kort een geheel verlies van het Leven volgde. Zomwylen gebeurde het ook, dat de deelen van den rug, op welken de Patient lag, en die de meeſte drukking leeden, ook overſloegen tot eene brandende ontſteeking, welke zeer gevaarlyk was. Vertoonde zig alsdan tevens eene ſoort van witte wormen, gelykende de *ascarides*, dan ſtrekte zulks tot een' onfeilbaaren voorbode van eenen naderenden dood.

§. 48.

Uit al het geene dus verre voorgeſteld is, zal men ligtelyk kunnen afmeeten, welke giftige *materien* den grondſlag en de voortzetting deezer Rotziektens uitmaakten. Men zal vervolgens, ook (vlei ik my) genoegzaam het beſluit kunnen opmaaken, dat eene tot verderf overſlaande beſloote lucht, en ſlegte geſteldheid van weêr in ſtaat zyn deeze ziekte, naar derzelver oorſprong, (merk wel!) nog peſtilentiaaler en aanſteekender te maaken. Ik zal tragten de gegrondheid van deeze beweering door myne volgende waarneemingen te bewyzen.

VIERDE WAARNEEMING.

AANMERKING OVER DE VERANDERLYKE GESTELDHEID VAN HET WEÊR, EN OVER DE NAARE OMSTANDIGHEDEN VAN DE HEERSCHENDE ROTZIEKTE, (MORBUS PUTRIS.)

(*a*) Toen wy in de maand Augustus van den Jaare 1773 op de Reê van Rammekens ten anker lagen (Zie §. 21. (*a*).) en na dat op den 10den van die maand, de monſtering gedaen zynde, het Scheepsvolk aan boord gezonden wierd, bevonden zig daaronder reeds verſcheiden perſoonen, die, met deeze ziekte beſmet, aan boord kwamen, tevens met die gezond waren. Den 12den Augustus lagen aan deeze beſmetting reeds 19 menſchen krank, en den 14den dito telde men al 49 zieken, door dezelfde kwaal aangeſtooken. De wind was van den tyd der monſtering af, variabel, Z. O.

(*b*) Den

(*b*) Den 19den Augustus, (Zie §. 21. (*d*)) de wind gunſtiger waaiende, vertrokken wy van Rammekens; doch vonden ons ras door een wederopkomende tegenwind op de Reê van Vliſſingen gedreeven. Aldaar ten anker liggende, kreegen wy beeter weêr; het ſchip kon openſtaan en gelugt worden, en hier door ſcheen de toeneeming van het getal der zieken op te houden, de ziekte zelve ſtil te ſtaan, en de Patienten eenige beterſchap te gevoelen.

(*c*) Doch op en na den 27ſten Augustus (Zie §. 21. (*e*)) de W. Z. W. vogtige winden wederom ſterker toeneemende, en eindelyk tot aanhoudende ſtormen uitbarſtende, was men genoodzaakt de poorten van het ſchip geſlooten te houden, waardoor de dampen, uitwaaſemingen en andere bedervende *effluvia* niet behoorlyk konden uitgedreeven worden, maar binnen's boords beſlooten bleeven. Van welke verandering het gevolg toen was, dat de beſmetting, welke by het voorig helder weêr tot ſtaan gebragt ſcheen, nu wederom tot eenen hooger graad rees.

(*d*) Den 3den September, (Zie §. 21. (*b*)) de wind gunſtig omloopende, en wy de Reê van Vliſſingen verlaatende, zagen wy ons vervolgens genoodzaakt naar de Engelſche Kust te ſteevenen, en in de haven van Duïns binnen te loopen. Geduurende dat wy ons in die haven bevonden, moesten wy ook weder met veele tegenſpoeden en bezwaarnisſen worstelen. De aannaderende winter; verdrietige uitzichten; kommer en neêrſlagtigheid; de dagen veranderlyk; de nagten van de dagen merkelyk verſchillende, ten aanzien van de koude en warmte, en van de droogte en vogtigheid; drukkende dampen en zwaaren nevel: dit alles ſtrekte, om voedzel aan de beſmetting te verſchaffen, welke met onverminderde kragten bleef voortwoeden, tot dat wy op den 19den October (Zie §. 21. (*s*)) met omtrent vyftig zieken

aan boord, de haven van Duins met een N. W. wind verlieten, en door het Canaal tot op de (zoogenaamde) gronden zeilden. Doch alstoen beliep ons op nieuw nadeelig, nat, ſtormend en onſtuimig weêr, het welk lang aanhoudende, en de Zee geweldig beroerende, ons arm ſcheepsvolk in nieuwe zwarigheden ſtortede, en veel ongemak deed uitſtaan. Het ſchip moest op den duur geſlooten blyven; hier door bederf de lucht in het zelve hand over hand, drukte en belemmerde de *reſpiratie*, en verloor geheellyk deszelfs fnelkragt (*elater.*) De Matroozen en Soldaaten raakten geſtadig, door de overſlaande zeegolven en de aanhoudende ſtortregens, tot op het hembt nat en verkouden, zonder geleegenheid te hebben, om zig te droogen, of middel, om de natte kleederen tegen drooge te verwiſſelen. Met die natte en koude klederen zig tuſſchen en op de kisten, als ook in de kooijen nederliggende, lieten zy dezelve aan hun ligchaam uitwaasſemen, en verdubbelden daar door niet alleen de benaauwdheid van de beſlootene en bedorvene lucht tuſſchen deks, maar benadeelden ook de uitwaasſemende heilzaame *transpiratie*; en de grond, kisten en hangbedden, door de natte voeten en klederen vogtig wordende, deeden weinig rust genieten aan het volk; dat, bovendien, door de aanhoudende ſtormen, genoodzaakt zynde, den meesten tyd, op hunne wagten te blyven, geene gezette noch geregelde uuren konde waarneemen tot eeten of drinken, rusten of werken, ſlaapen of waaken, maar daartoe de weinige en onzeekere oogenblikken moesten uitkoopen, die het onſtuimig weêr hen ſchaarsch toeliet.

(*e*) In deeze omſtandigheden oefende de kwaadaartige ziekte een uitgebreid geweld, en wel van den 19den October tot 2den November, maar voornaamelyk, na dat wy 5 dagen lang (Zie §. 21. (*s* en *t*) onder aanhoudenden ſtorm, regen en hagel op de *gronden* moesten

zukke-

zukkelen; als wanneer wy, binnen een kort beſtek van tyd, door de toeneemende aanſteeking der ziekte, geen manſchap genoeg overig behielden, om het behoorlyk te kunnen beſtieren.

(*f*) Onze Kapitein, de Heer C. RAEBEL, hoe zeer gaarne hy zyne reis vervordert zou hebben, zag zig genoodzaakt, door gebrek aan volk, welks getal dageliyks door ziekte verminderde, de wyk te neemen in de haven van Falmouth. Ten deezer tyd waren de Rotziekten zoo kwaadaartig geworden, dat veele lyders reeds op den tweeden of derden dag, na den eerſten aanval, ſtierven.

(*g*) Wy kwamen in de gemelde haven op den 2den November, met omtrent 120 gevaarlyke zieken (Zie §. 21 (*t*)) die alle in de hangmatten, britſen, op de kisten of op den grond lagen, behalven de zodanigen, die, hoewel met moeite, nog in ſtaat waren, zig op de been te houden.

(*t*) De maand November begon met koude; het weêr was veranderlyk, en met veel regen en hagel verzeld, het welk aan alles eene barre gedaante deed aanneemen; dagelyks viel, des morgens en des avonds, een zwaare, dikke en ondoorzichtbaare nevel, welke zig in de diepe haven als opeenpakte. De dikte van deezen nevel verhinderde, *eensdeels*, de uitdryving van de kwaade lucht uit het ſchip, en ſtremde, *ten andere*, door derzelver eigenſchap, de nodige *reſpiratie*.

(*i*) Ten tyde, dat wy ons in deeze haven bevonden, continueerde de ziekte in derzelver aanvallen, en het volk wierd daarvan raſſer aangegreepen, dan voorheen. (Zie §. 22.) Na dat wy ons eerst kort aldaar opgehouden hadden, bevonden zig van de Officieren ſlegts twee perſoonen, te weeten, de Heer RAEBEL, onze Kapitein, en een Stuurman, SAX genaamt, vry gebleeven van deeze woedende ziekte; en van de gemeenen

meenen bleeven ons niet meer dan 26 man meer over, die zig nog even in ſtaat bevonden, hunnen dienſt te kunnen waarneemen. Zy, die naauwlyks eerst herſteld waaren, ſtorteden toen weder op nieuw in.

De *épidémie* van den aanvang af tot aan het einde toe beſchouwende, zoo bleek het, dat zy, die met de zieken het meest omgingen, ook het eerst daarvan aangetast raakten; en by zodanige lieden was ook de beſmetting veel gevaarlyker, dan by anderen, die minder met de zieken te doen hadden. Zedert ons vertrek van Rammekens, tot op den 15den October, telde ik twaalf zieken-bewaarers of oppaſſers, die, binnen dien korten tyd, van deeze beſmettelyke kwaal aangetast wierden, en waarvan de helft ſtierven; doch vervolgens de ziekte nog kwaadaartiger wordende, bezweeken de oppaſſers reeds, wanneer zy ſlegts zig twee of drie dagen by de zieken opgehouden hadden; en eindelyk bleeven ons, door de verſchrikkelyke beſmetting, geene oppaſſers meer van ons volk overig.

VYFDE WAARNEEMING.

VAN DE KENBLYKEN, AART EN TOEVALLEN DER ALSTOEN GEREGEERD HEBBENDE ROTZIEKTE, (MORBUS PUTRIS,) *IN DERZELVER VOORTGAANDEN HOOGEREN GRAAD.*

§. 50.

Deeze graad der Rotziekte, (die met veel recht in den *tweeden* trap der *épidémie* kan geſteld worden, wanneer men voor den *derden* trap daarvan de eigenlyke *peſt* reekent;) met opmerking waargenomen heb-

hebbende, zo wel met opzicht de *Miasmata*, als tot de verandering der *Symptomata*, zoo bleek dezelve onderscheiden te zyn van die, welken ik begonnen heb, in §. 22. te ontvouwen, en veel boosaartiger van gesteldheid. Die geenen van onze manschap, die na den 19den October, by ons vertrek uit Duins, in het Canaal en op de gronden ziek raakten, wierden door de soort, die eerst beschreeven is, aangetast; doch die geenen, die na ons vertrek uit de haven van Falmouth (Zie §. 21. (*) (**) (†)) krank wierden, vonden zig behebd met eene kwaal, welke veel zwaarer was, en van kwaadaartiger specie. De oude *épidémie* scheen tegen eene ander-soortige aftewisselen, en vertoonde zig in den aanvang als eene merkelyk *remiteerende* Koorts. De zieken wierden door deeze veel rasser dan door de vorige overvallen; voornaamelyk, zy, die nog met genoegzaame krachten voorzien, of, om beeter te zeggen, die nog het sterkst waren.

§. 51.

De eerste aanval van deeze ziekte scheen met die, van welke in §. 23. gesprooken is, aanvangkelyk in veele opzigten overeen te komen, uitgezondert, dat verscheiden *Symptomata* heviger, aanhoudender en gevaarlyk waren. Het klagen der Patienten was ondertusschen gemeenlyk over sterke koude en daarop volgende hevige hitte; loomheid en mattigheid in de leeden; drukkende pynen in de maag, met eenen bitteren, kwalyk riekenden, droogen mond, en sterk beslagene tong; over misselykheid en braaklust, waarop veeltyds eene wezenlyke ten uitersten benaauwde en verstikkende braaking volgde; over sterke, drukkende en spannende hoofdpyn; onlesschelyken dorst; hevige hitte, welke veeltyds met yling, ja groote ruskalling verzeld

was;

was; verloorene eetlust; slaaploosheid; onrust en gestadig schrikken. Waarby kwam een onophoudelyk woelen; een aanhoudend krabben aan het ligchaam, inzonderheid aan de armen, kniën, kuiten, rug, rugkruis en schenkelen; pyn in de ondervoeten, zweemende naar het steeken van spelden of naalden; eene angstige, zwaare en benaauwde ademhaaling, met eenen pynlyken droogen hoest verzeld; onmagten (*Lipothymiæ*,) en trekkingen. Deeze allen waren de voornaamste of Hoofd-*Symptomata*, met welken zig de Patient in den aanvang of by den voortgang der ziekte aangedaan voelde.

§. 52.

Ik heb aangemerkt, dat de eerste aanval met koude begon. Deeze koude bleef egter den loop der volgende *paroxysmen* niet verzellen; (gelyk in de voorig gemelde *epidémie*, van welke §. 22. de beschryving begonnen is,) maar de patient bespeurde deeze koude slegts alleenlyk vóór den aanval van den eersten *paroxysmus*. De volgende *paroxysmen* verschynende, klaagde de Lyder veeltyds niet meer, als te vooren, over beeving (*horripilatio*,) of koude (*horror*;) maar de verheffing, of *paroxismus* begon dan gewoonlyk des avonds ten zes uuren, met hitte. Geduurende de *Paroxysmi* sloeg de pols vol en ras, en de Patient zweette sterk, zonder dat egter dit zweeten toereikende of vermogende was, de ziekte te doen breeken. De *paroxismus* bleef gemeenlyk den gantschen nacht aanhouden, tot in den volgenden morgenstond, als wanneer de pols, schoon *remitteerend*, klein en jaagend blyvende, egter bogon te stinken; en de toevallen van hoofdpyn, rusteloosheid, hitte en dorst verdraaglyker wierden. In deezen toestand bleef de Patient tot aan den avond, alsdan tastte de *paroxismus* hem wederom aan, de toevallen vermeerderden

derden met de ſterker beweeging van het bloed, en bleeven als vooren den gantſchen dag tot den volgenden morgen aanhouden. Hierby valt nog aantemerken, dat de tweede *paroxismus*, die zonder koude verſcheen, veel heviger was, en de toevallen, naar den aart van de *paroxismi*, ook veel ſterker, dan by den eerſten waaren, en dikwyls met vry hevig *delireeren* verzeld.

§. 53.

Terſtond van den eerſten aanval af, gevoelden zich de Patienten zeer neêrſlagtig en ten uiterſte benaauwd; namen eensklaps af in kragten en ligchaamsgeſteldheid; hunne gedaante verviel; hun vet ſcheen byna geheel geſmolten; het vel hing los en rimpelig; de oogen ſtonden duister, ſtyf en verſtorven; de huid van het ganſche ligchaam werd geel: kortom de Lyders geleeken, na verloop van zeer weinig dagen, volkomen geraamten te zyn; men beſpeurde eene trillende beweeging en een zigtbaar opſpringen der zenuwen aan hunne handen, die, zoo wel als hun gelaat, byna als beſmeerd ſcheenen met eene afzichtige zwarte vuiligheid, van welke zy, zoo lang de ziekte aanhield, met geene mogelykheid te reinigen waren, want, hoe dikwyls men dezelve met warmen azyn en water wel te deeg afwiesch, zag men egter kort daar na, den Patient weder, even ſterk als te vooren, daarmeede bezet.

§. 54.

Niet zelden bevond ik ook, dat de Patienten, door eene doorbreeking van galachtige, verdorvene, ſtinkende, ſcherpe, *oerugineuſe* ſtoffen, het zy dat zulks de Natuur zelve door haare eigen kragten veroorzaakte, of dat het, naar beduidenis der *indices*, door middelen te-

weeggebragt wierd, en ook door den afgang, op den tweeden of derden dag na den eersten aanval, wormen kwytraakten, die van eene ronde gedaante, ongelyk van lengte, doch de langsten niet boven eene span, en zweemende waren naar die soort, welke de kleine kinders weleens loozen. Somwylen kroopen deeze wormen van zelven, en zonder teweeggebragte *vomitus*, den Patient ten monde uit. Dit was zelden een goed teeken, dewyl het niet alleen een groot bederf in de eerste wegen, maar ook eene zwaare *corruptie* in het ligchaam aanduidde. Nogthans waren de lyders, die deeze wormen in den eersten aanvang kwytraakten, niet in zulken gevaarlyken toestand, als zy, die dezelven na verloop van tien, twaalf of veertien dagen, uit eigen aandryving, loosden, zynde dit alsdan gewoonlyk een doodelyk voorteeken, en de Patient overleefde dit naauwelyks vier en twintig uuren. De eerstgemelden voelden gemeenlyk te vooren rommeling in den buik, steeking in de zyde, mislykheid, en eene daarop volgende *cholera*, het welk alles ook aanhoudend bleef. De steeking in de zyde kon men egter niet altoos, als een voorteeken van wormen aanmerken, dewyl dezelve zich ook wel voelen deed, by hen, die geene wormen loosden, en alsdan eerder toetetschryven was, aan beslooten winden. In dit geval verschoot somwylen de steeking uit de zyde, onder de schouderbladen en gewrigten der armen, en was veeltyds ook weder uit andere oorsprongen afteleiden, en de oorzaak daarvan te zoeken, in het ontblooten van het ligchaam, veranderlyk weêr, of dergelyk. Doch, hoe hardnekkig deeze steekingen ook zyn mogten, week nogthans de pyn gemeenlyk door het *appliceeren* van een *vesicatorium ad locum affectum*.

§. 55.

Schoon nu deeze laatstgenoemde koorts, een zweem van gelykheid met de te voren gemelde ſcheen te bezitten, en de eerſte gronden, uit welke dezelve ontſproot, uit gelyke oorzaaken afteleiden waren: zoo leerde nogthans de ondervinding klaarblykelyk, dat de geſteldheid deezer laatſte ongelyk kwaadaartiger was. Waarby nog kwam, dat eene beſloten lucht, ruuw weêr, en het koud en vogtig winterſaiſoen, de toereikende oorzaaken, naar welken zich de *ſymptomata* ſchikten, en de kenteekens van het ſcheiden of breeken der ziekte onvolkomen maakten.

§. 56.

Eene ſterke bloeding uit den neus, (gelyk §. 32 aangehaald is,) ontdekte zich ook hier niet minder, doch viel, omtrent den tyd, vroeger voor, hebbende ik dezelve wel beſpeurd op den derden dag na den eerſten aanval. Dit bloeden uit den neus was niet *critiek*, maar gaf veeleer den ſlegten toeſtand van een bedorven en opzwellend bloed te kennen; ook kon het niet voor doodelyk aangemerkt worden, alzoo de meesten, die zich daaraan onderhevig vonden, van hunne ziekte herſtelden. Het neusbloeden, daartegen, dat in de *dies critici*, en wel op den zesden of zevenden dag, voorviel, was meer dan het voorige als *critiek* te beſchouwen, en alzoo min nadeelig; doch, wanneer men een al te vroegtydig neusbloeden met *convulſien* gepaard zag, dan prognosticeerde het niet veel goeds. Niettemin had ik ten dien tyd onder handen een Patient, zynde een Kanonier, van omtrent 22 Jaaren oud en mager van geſtalte. Deeze had reeds voor de ziekte ſterk uit den neus gebloed, en kreeg op den derden nagt, na den eerſten

aanval zyner ziekte, op nieuws daarvan een zoo hevigen aanval, dat het bloed uit zynen neus niet vloeide, maar veel eer' als uit eene fontein ontſprong. Dit ontzachlyk bloeden hield wel, na eene merkelyke verzwakking veroorzaakt te hebben, voor eenen korten tyd op, doch ontſtond den volgenden dag wederom op nieuw. De Patient verzwakte ongemeen; hy behield zyne zinnen; zoolang hy in zyne kooi liggende bleef, doch zoo dra hy zig oprichtede om te zitten, verviel hy terſtond in *Convulſien*, wrong de duimen binnewaards in de hand, knelde daar de vingers ſterk overheen, en verdraaide de oogen; zyn geheele ligchaam beefde op eene ſchrikkelyke wyze, het ſchuim kwam hem op den mond, terwyl hy een benaauwd en ſnorkend geluid door den neus ſlaakte. Deeze *Convulſien* duurden niet langer dan drie minuuten. Opmerkelyk was het, dat, wanneer men den Patient, geduurende die *Convulſien*, by de hand vatte-de, hy alsdan den arm van zodanig eenen naar zich trok, en denzelven meester geworden zynde, liet hy dien niet eerder weder los, voor dat de *Convulſien* geheel ophielden. Geduurende deeze *Convulſien* bevond de Patient zich niet ten eenemaal buiten zinnen, maar had beſef en behield het geheugen van alles, wat 'er voorviel. Zyn pols was, buiten de toevallen, onregelmaatig, klein en jaagende; de toevallen waren, geduurende den nacht, ſterker, en met raaskalling verzeld; buiten de toevallen bevonden zich zyne uiterlyke deelen of *extremiteiten* koud en droog; het voorhoofd warm, en de oogen betrokken, terwyl hy geſtadig over hevigen dorst klaagde. Het bloed uit zynen neus in een bekken geloosd, was eerst helderrood van kleur, doch werd, na verloop van een uur, draadig en taai, komende allengs op het zelve zwarte en loodkleurige vlakken; het *ſerum* vloeide over de *placenta*, en had de kleur van water, waarin bloedig vleesch gewasſchen was. — Op den vyfden dag klaag-

de

de de Patient over eene brandende hitte in den pisweg, en volſtrekte opſtopping van water; doch, na verloop van eenigen tyd, begon hy wederom zyn water te loozen, ja vond zich genoodzaakt byna onophoudelyk te wateren. De *ſymptomata* hielden op; de Patient beterde; de eetlust kwam weder, het ſterk wateren verminderde op den negenden dag; de urine werd helderer en min onaangenaam van reuk, en alle de verrigtingen van het ligchaam begonden beeter te werken. De Patient behield uit deeze ziekte in het eerst wel eene ſterke zwelling van zyne oogen; doch dit ongemak verminderde ook allengs, naar maate hy verder in kragten toenam.

§. 57.

Dikwyls overviel den Patienten ook een buikloop, (zie §. 29-30.) voornaamlyk den zoodanigen, wier ligchaam zwak was; of die den regel omtrent hun *dieet* overtreeden hadden; of wien; by den aanvang en voortduuring der ziekte; de eerſte wegen niet genoeg gezuiverd waren; of, eindelyk hun, die een beſlooten lyf gehouden hebbende, de bedorven ſtoffen in de *intestina* daardoor opgehoopt raakende, aldaar zoolang bleeven vastzitten, tot dat de verzwakte Natuur, door behulp van de aandryving der ſcherpe ſtoffen, haare uitſterſte kragten nog inſpande, om van deezen kwellenden vyand ontlast te raaken.

§. 58.

Wanneer het gebeurde, dat de Natuur, reeds te voo-ren niet te veel verzwakt zynde, nog kragten genoeg behield, om tydig deezen vyand, eer hy zich in de legerplaats te veel verſterkte, te verdryven: dan was de buikloop niet altyd kwaadaartig, doch veel kwaadaartiger nogthans, dan in de eerst beſchrevene ſoort van Rot-

ziekte. Indien men verder den Patient in deeze kwaal met eenige weinige en zagte uitdryvende middelen te hulp kwam, dan waren veeltyds de gevolgen van den buikloop, dat de Lyder hoop kon voeden, om te beeteren en van zyne ziekte te herſtellen.

§. 59.

Veel gevaarlyker integendeel was die ſoort van Buikvloed, van welke hier voor §. 28. gewag gemaakt is, en die door onvoorzigtige en kwaade handelwyze der zieken veroorzaakt werd; als, by voorbeeld, door zich te veel te ontblooten, wanneer de Patient geſtadig de uiterſte pooging tewerkſtelde, om zyn verhit en zweetend ligchaam te verkoelen, en, door plotzelyke ontdekking, eene ſchynbaare verkwikking te zoeken; of, dat nog veel erger was, wanneer hy uit zyn Kooi ſprong, en zyn brandend ligchaam aan de open lucht blootſtelde: hierdoor kon het niet misſen, of de *transpiratie* werd te rug gedreeven; de pols kromp op; de benaauwdheden (*anxietates præcordiorum*) namen toe; klagten over de mislykheid, en ſnydende pynen in de *intestina* en in de maag, waren de gewisſe gevolgen, en wel haast openbaarde zich een kwaadaartige buikloop, die, met *deliria* verzeld, niet ophield, als tevens met het leven.

§. 60.

De *Urine* was kleuriger dan in de eerstgenoemde ziekte, (§. 27.) en vuurig rood, zonder *ſediment*; ook beſpeurde men geene *ſedimentum Urinæ* eerder, dan wanneer het ligchaam genoegzaam door *evacuatie* gezuiverd was. Ik heb de *Urine* bruin en ook zwart gezien; het eerſte was geen goed teeken: doch het laatſte was een bewys van eene groote *Corruptie* en een voorbode van den dood.

§. 61.

§. 61.

De aanhoudendheid, of de tyd van de duuring deezer ziekte, was (gelyk §. 40 aangemerkt is) ongelyk. Ik heb op de *ſymptomata* van zweet en afgang, welke zich ten regten tyd tuſſchen den vyfden en zevenden dag vertoonden, den Patient wel verligting zien verkrygen; ſchoon de Natuur door de *parotides*, *bubones*, en *abceſſus* ook nog het ligchaam van voorige gebreken poogde te zuiveren; doch zelfaam was in deeze ſoort van ziekte eene volkomen *Criſis* waar te neemen, ten zy uit de *Urine* en uit de *doofheid*. (Zie §. 33.)

Ik weet niet, of ik de *doofheid* eene *Criſis* of wel een *ſignum post criſin* noemen moet, dewyl de doofheid geene *evacuatie* doet beſpeuren, noch zich ooit vinden laat, ten zy de Natuur te vooren door andere wegen uitwerpingen te weeg gebragt heeft? Ik beſchouw dezelve gevolgelyk als een teeken van eene reeds gebeurde volkomene uitlediging. Genoeg is het, dat, wanneer by de ziekte doofheid komt, ik alsdan aan den Patient beterſchap belooven durf, in de vooronderſtelling echter, dat zich geene omſtandigheden of toevallen opdoen, welken dit heilzaam teeken eener aannaaderende herſtelling, in derzelver werking, ſtooren of kragteloos maaken kunnen. De meeste zieken kreegen voor en in den hoogſten graad der ziekte (zie §. 35.) een *petechialen* uitſlag, die voorgegaan werd door zwaare beweegingen, dorst en benaauwdheid, terwyl het uitbreeken van dezelven verzeld ging met ſterk zweeten. Dees *petechiale* uitſlag was in de laatſte ſoort van kwaal veel algemeener, dan in de vorige, en de Patient voelde veeltyds daardoor verligting. Ik heb ook in 't geheel geene kwaade gevolgen daarvan gezien, uitgezonderd in twee gevallen, als wanneer zy zwart uitſloegen, ten zy eene onvoorzigtige handelwys der Patienten deezen uitſlag

van aart en gesteldheid deed veranderen, of dat dezelve door te sterke ontblooting, naar binnen gejaagd wierd, waarvan in de verhandeling over de geneeswyze een voorbeeld zal worden aangehaald.

§. 62.

Men had ook slegte gevolgen te gemoet te zien, wanneer de Patient door uitgestaane *recidiven* reeds te veel zyne kragten verlooren had; wanneer de gal en bedorvene stoffen zich te sterk door het bloed verspreid hebbende, het zelve reeds *corrumpeerden;* wanneer de Lyder in het begin zyner ziekte niet wel behandeld, en een beslooten lyf of verstopping hebbende, zulks niet terstond behoorlyk geremedieerd, maar de *evacuatie* eerst bevorderd wierd in den verderen loop der ziekte, als de galachtige en bedorvene stoffen reeds de overhand gekreegen hadden; wanneer de plaats, alwaar de Patient zyn leger hield, te togtig of vogtig was, en hy hangbed, bultzak, dekens noch genoezaamé kleederen had; of eindelyk, wanneer hy liggen moest, daar eene kwaade ongezonde lucht heerschte, gelyk zulks dikwils by stormweêr aan boord plaats kan vinden, door het digt beslooten houden der scheepen. In zoodanige gevallen nu stond veel gevaar te vreezen, en weinig hoop tot geneezing te voeden. De *Corruptie* was somwylen zoo groot, dat, alwaar de *vesicatorien* of *Blaardragten* lagen, de plaats, zonder getrokken te hebben, zwart wierd, en een *sphacelus* ontstond. Ook zag ik by zoodanige Patienten een *sphacelus* onstaan op die deelen des ligchaams, welke eenige drukking leeden. (zie §. 47.) De *petechiæ* werden loodkleurig, blaauw en zwart, of braken zwart met *striæ gangrænosæ* uit; of 'er verheften zich witte, ongelyke, pynlyke blaêren, die een helder en bytend vogt in zich beslooten, op de borst, rug, hals,

hals, ſchouderen en armen, met ſterke *inflammatie* vergezeld. En alle zodanigen toevallen braken eindelyk den draad des levens van den Lyder af.

§. 63.

By eenen jongen matroos zag ik, op den zevenden dag van zyne ziekte, aan het bovenſte gedeelte van zynen linken arm breede blaêren, (*carbunculi*,) byna door het giftig vogt als verbrand, opkomen. By het uitbreeken van dezelven was de Patient nog by zyne kennis; hy toonde my zynen arm, die 'er (gelyk hy zich uitdrukte,) als verbrand uitzag. Na verloop van vier en twintig uuren was de arm, van den hals af tot op de toppen der vingeren, reeds geheel dood; en verſcheide zwarte ſtriemen en plekken vertoonden zich over het gantſche lyf, na zyn overlyden, want alle middelen tot redding waren vruchteloos, en de Patient gaf den geest. Ik geloof niet, dat het zoo verre met hem gekomen zoude zyn, by aldien hem geene genoegzaame uitloozingen ontbrooken hadden, welke toen niet tydiggenoeg konden verwekt worden.

§. 64.

De hoop tot herſtel ſcheen dus wel zeer gering te zyn, wanneer de natuurlyke kragten door de herhaalde *recidiven* te veel verzwakt waren, en de kwaal bovendien (gelyk reeds aangemerkt is) van eene kwaadaartiger geſteldheid geworden zynde, deeze kragten der natuur nog onvermogender maakte, om den vyand uit het ligchaam te verdryven: egter zag men ſomwylen, ſchoon alle hoop reeds opgegeeven was, dat de zwakke Natuur, als de beste helpſter, nog alle haare kragten inſpande, om buiten de *dies critici*, de *materia morbi*, welke

reeds *hectiecke* koortzen had doen ontſtaan, weder uit te dryven. Ik heb Patienten gezien, die, drie maanden na hunne ziekte, *bubones inquinales*, even als *venerieke*, kregen, ſchoon dezelve door geen *veneriek* vergif veroorzaakt wierden, en welke eindelyk, na eene genoegzaame uitettering, weder geneezen zyn.

§. 65.

Verſcheiden Patienten vonden zich, kort na hunne uitgeſtaane ziekte, overvallen door een zeer ongemaklyk ſchurft (*ſcabies*,) dewelke over het gantſche ligchaam als gezaaid ſcheen, en van ſoort klein, puntig, ruuw en droog was. Eenigen van de menſchen, met deeze kwaal behebd, ſcheenen van het hoofd tot de voeten zoo ruuw als de ſchors van een' boom te zyn; onder dezelve verheften zig zeer pynlyke *furunculi*, voornaamelyk aan de agterdeelen op de *musculi clutei*, welke aan de Lyders eene onophoudelyke jeukte veroorzaakten, die by dag nog verdraaglyker was, dan des nagts, als wanneer zy in hunne kooijen warmwordende, onmooglyk nalaaten konden, zich te wryven en te krabben; doch hoe meer zy zulks deeden, hoe meer de jeukte toenam; eer deeze jeukte ophield, was 'er eene ontſteeking op handen, en als dan vloeide, uit de doorgebrooken wonden, het bloed langs de beenen af.

De deelen, welke te gelyk met de *ſcabies* en de *furunculi* zich bezet vonden, waren reeds door den toevloed en de aandoening van de *Corrodeerende*, *ſaneuſe*, ſcherpe ſtoffen *geinflameerd*, en konden dus minder wryven en krabben verdragen, of 'er volgde rasch een *Ulcereuſe* ſaamenvloeijing op.

§. 66.

§. 66.

Hoe lastig deeze plaag ook zyn mogt, ſcheen het egter, dat de natuur dezelve tot een' weg gebruikte, om de naarbinnen geſlagene ſtoffen der ziekte weder volkomen uit te dryven; want zodanige Patienten zagen zig door geen *recidiven* meer aangevallen. Doch, ſchoon zy nu van deeze *recidiven* of nieuwe inſtortingen bevryd bleeven, vonden zy zich echter niet beveiligd tegen den aanval des zoo zeer geduchten als beklaaglyken euvels der Zeevaarenden, den *ſcorbut*, maar waren in tegendeel, de eerſten, die het geweld daarvan beproeven moesten, zoodraa hunne kragten tot eenen zeekeren graad ſlegts herſteld waren.

§. 67.

Het uitvallen van het hair was in de maanden January en February zeer gemeen, blyvende zelfs die geenen, die de Rotziekte, reeds één, twee of drie maanden geleeden, uitgeſtaan hadden, van dit ongemak niet verſchoond, en geen plaats van het gantſche ligchaam bleef bevryd van deeze *depilatie*. — Na het doorſtaan der ziekte behielden de Patienten nog langen tyd een zwak gezicht; het welk nog meer plaats had in de laatst-, dan in de eerstgenoemde ſoort van *épidémie*. De menſchen konden niets hoe genaamd op eenen afſtand zien, en verbeeldden zig, wanneer zy in de open lucht keeken, dat hun niet als ronde, groenachtige kringen voor de oogen zweefden. Dit ongemak verminderde egter vervolgens allengs, en het gezicht werd ſcherper, naar maate de dierlyke geesten weder herſteld raakten. Zoo zwak hun gezicht in 't begin was, zoo zwak bevond zich ook hun geheugen; dat nogthans, tevens met hunne oogen, by vervolg van tyd in ſterkte wederom toenam.

§. 68.

§. 68.

Verſcheide Patienten, van hunne ziekte herſteld zynde, klaagden, dat zy hun water niet houden konden, voornaamlyk zoodanigen, die door de Koorts het meest verzwakt waren. Veelen voelden zich gedrongen, zeer dikwyls hun water te loozen, en wel zoo dikwyls, als de *Urine*, naar maaten van derzelve *pondus*, de ſterkte der nog zwak zynde musculen van de blaas-ſpier (*ſphincter Veſicæ*) in zwaarte overtrof; waardoor zy, op de minſte verzaameling van *Urine* in de blaas, genoodzaakt waren, hun water te loozen, het welk hun anders van zelfs afliep; doch dit ongemak verdween al meede, naar maate de kragten van het ligchaam zich wederom herſtelden, als wanneer de *ſphincter* vervolgens ook het noodig vermogen verkreeg tot verrigting zyner verrichtingen.

§. 69.

Zoodanige Patienten, die by het toeneemen hunner vernieuwde kragten, na eene uitgeſtaane ziekte, veel beweeging deeden en zich zelven opbeurden, waren veiliger voor weder-inſtorting of *recidiven*, dan zy, die met eenen neêrſlagtigen geest, traagen aart, of kwellend geweeten uit hunne krankheden verreezen, welke veeltyds aan wederſtorting in dezelven blootſtonden; en bleeven zy al een tyd lang daar van vry, dan was zulks gemeenlyk een voorteeken van eenen hevigen aanval van *ſcorbut*. Bevaarene, minvervuilde, lugthartige en in allen opzigten onbezorgde matroozen hadden ook veel minder weet van de *recidiven*, dan matroozen, die de de Zee nog ongewoon en zwaarmoedig van geest waren. Soldaaten en jonge matroozen, die gemeenlyk uit een ruuw rommelzoodje van allerhande volk beſtaan, vonden zich wel het ſterkst onderhevig aan deeze kwaal, waar

waar by dan hun knynzende aart en kwellende neerſlagtigheid zich voegende, zy welrasch hier door het ſpoor zich gebaand zagen, om van alle plagen verlost te zyn.

§. 70.

Het zelfde dat omtrent den aanval der *recidiven* plaats vond, beſpeurde men ook omtrent de eerſte *infectie* of beſmetting. Perſoonen, die ſterk waren; geſtadig in beweeging en *transpiratie* bleeven; nog gezonde ſappen voedden; uit Landſtreeken kwamen, alwaar geen gebrek aan levensmiddelen beſpeurd was; geene bekommeringen in het gemoed leeden; meermaalen gevaaren hebbende, aan de Zee en het ruuwe weer gewoon waren; geeſtſterkende dranken maatig gebruikten; en zich van goede dikke kleederen, hangbed, bultzak, en behoorlyke dekking voorzien zagen: deeze raakten in den beginne niet zoo ligt aangeſtooken, en waren het zekerlyk ook niet, die de beſmettende kwaal op het ſchip overbragten. Nog minder waren, in den aanvang, aan deeze *infectie* blootgeſteld, en bleeven langen daarvan vry de Onder- of Dekofficieren, die nog vry beeter van noodig dekſel en kleeding aan boord voorzien waren, ook niet zoo naby de zieken lagen, en met veel minder ongemakken te ſtryden hadden dan de gemeene matroozen.

Het langst nogthans bleeven vry de Opperofficieren, als die geheel en al van de Onderofficieren, Matroozen en Soldaaten zig afgezonderd vonden, het best van alle noodige proviſien, zoo wel als bedden, dekens, warme kleeding en bekwaame verblyfplaatzen voorzien waren; daarby voedzaame, goede ſpyzen genooten, en den last eener ſtrenge *ſubordinatie* niet te torſchen hadden. De jongens, die deezen Officieren dienden, en gemeenlyk even zoo weinig als hunne Heeren goed voedzel,

zel, bekwaame kleding en warme dekking ontbeerden; daar en boven niet vergeetende den wyn en andere verkwikkende dranken van hunne meesters by geval hartig te proeven; hunne legplaatzen afgezonderd van het gemeene volk en van de zieken hebbende, en by dag hunnen tyd by hunne meesters op het open dek in eene frisſche lucht doorbrengende, bleeven ook langer, dan de matroozoen en gemeene Dekofficiers van de aanſteeking der kwaal bevryd; en trof hen dezelve eindelyk eens, dan ſtonden zy de ziekte beeter en met minder kwaaden uitflag uit, dan het ander gemeene volk, ja zelfs beter, dan de Officiers zelve, ſchoon die aan niets mangel leeden. Dit moet ongetwyfeld toegeſchreeven worden, aan te vooren gehad hebbende gezonder ſappen en meerdere *vires corporis*. Doch wanneer de ligchaamlyke kragten al te ſterk en de *ſymptomata* te *vehement* waren, dan ſcheen de ziekte ook by zoodanige Patienten niet zonder gevaar te zyn. Gemeenlyk hadden de meeste hoop tot geneezing die geenen, die, ter uitdryving van de materie der ziekte geene overtollige, maar naar evenredigheid geſchikte genoegzaame kragten bezaten, en by wien de *ſymptomata* zagt en gemakkelyk waren. (*)

§. 71.

Zwakke, ziekelyke, naakte en berooide menſchen; menſchen, die honger, dorſt en de uiterſte armoede op hunne togten te land geleeden hadden; als, by voorbeeld, uit vreemde landen geweekene arbeidslieden, knegts, gedeſerteerde ſoldaaten, vlugtelingen en bedelaars, die reeds eene masſa *ſanguinis corrupti* of bedorven bloed

(*) Wucherer *in ſemiotica ſpecial: de febre Hungarica*, pag. 75.

bloed medevoerende, uit andere Landſtreeken, alwaar honger en gebrek heerschten, de wyk namen naar de Nederlanden; aldaar deels door de ronſelaars opgevangen en tot de zeevaart gedwongen wierden, deels vrywillig om aan brood te komen, dienst namen by de E. Oostindiſche Compagnie: deeze waren het, die de beſmetting in ons Land en op de Scheepen overbragten, en de bedroefde omſtandigheden van ons lyden veroorzaakten. (Zie §. 9--20.) Deeze ſoort van menſchen, ſchoon zy al niet werkelyk ziek nog ſcheenen, voerden nogthans reeds in hun bloed de tontel, die het vuur der aanſteeking, eerder dan by anderen geſchiedde, aan zich trok, en de beſmetting verder voortzette.

Ten tweeden, vond deeze ziekte ook inzonderheid ingang by verdrietige, kleinmoedige en bange menſchen, die door bankerotten of tegenſpoeden genoodzaakt waren dezen togt te onderneemen, of door losbandigheden en ligtmisſery zich daartoe gebragt zagen, en die te voren een gemaklyk en vrolyk leven gewoon zynde, nu in tegendeel, als gevangenen, van hunne vrienden en bekenden veelligt voor altoos geſcheiden, in kommer en ellenden leeven, en hunnen tyd verſlyten moesten in kwelling des gemoeds en in een te laat berouw over hunne dwaasheid of ongebondenheid; gedwongen zynde zich te onderwerpen aan eene ſtrenge en ongewoone tucht, en als jong matroos, of zelfs veeltyds ſlegts als ſoldaat (welk character op zee een der ſlegtſten en ellendigſten is, en waaraan zelfs de ellendigſte matroos zich ſchynt te ſtooten,) zich onophoudelyk blootgeſteld te zien aan den ſmaad en beſchimping van het ruuw en baldaadig bootsvolk en deszelfs lompe beledingen op te neemen voor vriendlyke complimenten.

Ten derden, tastte deeze ziekte ook voornaamelyk aan, menſchen, die traag en lui waren, hunne maag onmaatig met ſpys en drank oppropten, en aan den ſcheeps-

kost

kost ongewoon waren; want de ondervinding heeft geleerd, dat veeltyds menſchen, die te vooren armoede geleeden hadden, aan boord komende, zich met voedzel overlaaden, en veelen daardoor ſterven, zonder dat men de oorzaak van hunnen dood ontdekt.

Ik moet by deeze gelegenheid gewag maaken van een groot misbruik, het welk op de ſcheepen in het kooken van de gort plaats vindt. De gort, naamlyk, word veeltyds in den ketel ſlegts half geweekt of murw gekookt en geheel en al droog uitgewaasſemd zynde, aan het volk te eeten gegeeven. Dit gebeurt gemeenlyk op ſcheepen, alwaar de kok niet nagegaan word: of de Kapitein, om het water te ſpaaren, niet genoeg van het zelve tot het kooken van de gort aan den kok toeſtaan wil.

Het ſcheepsvolk eet dus halfgekookte drooge gort; naauwlyks is dezelve in de maag, of de menſchen worden dorstig; zy drinken terſtond greetig; dit doet de gort in hunne maag zwellen, die hierdoor vervolgens uitgezet wordt; de *Organen*, tot de verduuwing geſchikt, ontſteld, en eene nadeelige *Chilifactie* veroorzaakt. — Indien zulks nu dagelyks voorvalt, hoe moet het dan eindelyk geſteld raaken met de maag der ſcheepsgasten? — Heeft men niet voorbeelden, dat menſchen zoodanige halfgaare, drooge gort gegeeten, en ſtraks daarop gedronken hebbende, hun maag en lyf opzwol, en zy, op het onverwagtst, dood nedervielen? — Ik ſtel derhalven, tot nut der Edele Maatſchappy, vrymoedig voor, en durf trouwhartig den raad geeven, dat aan de gezagvoerende Officieren, de ſcherpſte last gegeeven mooge worden, om hier omtrent, als een Hoofdartikel, tot gezondheid van het ſcheepsvolk ſtrekkende, naauwkeurig agt te geeven, dat de gort vooral volkomen gaar en dus genoeg gekookt moet zyn.

Dat nog verder gaat: niet zelden vindt het affchuwe-

lyk

lyk misbruik plaats, dat men, om het zoete water te beſpaaren, de gort kookt in half regenwater en half brak zeewater; zich dwaaslyk verbeeldende, dat zulks tot voordeel ſtrekt: Doch dit gewaand voordeel barst wel raſch in verderf uit: de *ſcorbut* verſpreidt zich onder den gantſchen hoop, en de menſchen ſterven weg, zonder dat men de oorzaak daarvan weet te ontdekken, alzoo zomwylen geene andere ziekten voorafgegaan zyn. Men ziet alsdan den opper Chirurgyn veeltyds donker aan, wanneer hy zegt, dat 'er zoo veele zieken aan boord zyn, dat de *ſcorbut* zoo hevig woed, en dat het volk niet meer in ſtaat is het werk te verrichten. De arme zieke Lyders worden uitgeſcholden, en hunne kwaal aan traagheid toegeſchreeven, alzoo het onder de Zeevaarenden een algemeen vooroordeel is, dat alle, die de *ſcorbut* krygen, luiaarts zyn: zy begrypen niet, dat deeze ongeſteldheid kan veroorzaakt worden door het brak loogachtig water.

Het is ongelukkig genoeg, wanneer men op lange en aan allerleie tegenſpoeden blootſtaende zeetogten, door nood gedwongen word, tot dit middel toevlucht te neemen: doch ongeoorlofd is het, om zulks bloot uit eene dwaaze en ongegronde voorzorg te doen, en het ſcheepsvolk daar door te bederven, op reizen, alwaar men geen gebrek van verſch water heeft.

Eindelyk, ten vierden, had de ziekte ook den meesten vat op oude, zwakke en afgeleefde menſchen, die het land- met het zee-leeven verwisſeld hadden. Zoodanige menſchen bevonden zich wel in het meeste gevaar, dewyl by dezelven de *Vires Corporis* niet toereikende genoeg waren, om der kwaal te wederſtaan. De uitgang van de ziekte beſtond gemeenlyk in eene eindiging van alle hunne pynlyke kwellingen met hun leven.

ZESDE WAARNEEMING.

Voortgaand verslag van de Omstandigheden en toevallen, welke ons ontmoet zyn, zoo wel in de haven van Falmouth, *als by ons vertrek van daar; verders by het passeeren der* Linie, *en tot aan de* Kaap de GOEDE HOOP.

§. 72.

(a) De gunstige N. N. O. wind, die den 20sten November 1773. des avonds begon te waaijen, zoo het scheen aanhoudend blyvende, verlieten, wy, op den volgenden, den 21sten November, de Engelsche haven van Falmouth, alwaar wy, ten opzichte der besmettende ziekten, zoo ellendig gesukkeld hadden, en vervolgden, onder inwagting van des Hoogsten bystand, onze reis, niettegenstaande onze manschap byna te zwak was, om het noodige werk te verrigten, en het schip behoorlyk te bestieren; aangemerkt wy van de 286 zielen, waar mede wy uit Zeeland gezeild waren, reeds 45 dooden, en omtrent nog 100 zieken hadden, die in de kooijen en hangmatten plat lagen, en van het nog overig getal ook weinige volkomen in staat waren, ter verrigting hunner diensten, bevindende zich toen van alle de Offiicieren, gelyk reeds gezegd is, slegts twee meer gezond.

Doch na dat wy tusschen hoop en vrees de voornoemde haven uitgezeild waren, en in den ruimen Oceaan ons begeeven hadden, bleef de wind nog al aanhoudend noordoostelyk, en dus voor ons voordeelig, waaijen; het

het weêr werd frisch en helder, en met eene opgeklaarde lucht, naderende wy allengs de *Linie*; het werd van dag tot dag warmer; wy zagen ons door geene dampen, koude noch onstuimige buien gekweld, en de wind ons gestadig naar wensch dienende, hadden wy het genoegen, den 5den December

op 358. 28 *min. Longitud.*
23. 42 —— *Latitud.*

te naderen, en dien zelven avond met helder ondergaan der zonne, de twee Eilanden *Porto Sancto* en *Madera* te passeeren, om welke duidelyk te beschouwen ons egter de invallende duisternis verhinderde.

Tot dien tyd toe bespeurden wy eene groote verligting in onze omstandigheden, dewyl wy kort na het verlaaten van de haven van Falmouth, alwaar wy zoo veel onstuimig weêr en harde winden geleeden hadden, in een warmer climaat gekomen zynde, en beeter weêr getroffen hebbende, ondervonden, dat de zon meerder kragt had; het schip kon ook bestendig opengehouden en gelucht, en daardoor de vogtige boorden en verdekken volkomen gezuiverd en droog gehouden worden. Deeze oorzaaken te vooren niet weinig toegebragt hebbende, om de ziekte te voeden, zag men nu ook in tegendeel, door het ophouden derzelve, de kwaal afneemen, en wel zoo merkelyk dat, daar wy met omtrent 100 zieken uit de haven van Falmouth vertrokken waren, na verloop van 10 dagen, dat getal tot op 32 verminderde, en de besmetting der ziekte haare aansteekenkende kragt verloor. De een en de ander vond zich noch wel eens met *miasmata* aangedaan, doch de *symptomata Generalia* waren op verre zoo gewigtig niet, als te vooren; eenige toevallen bleeven ook geheel agter, of vertoonden zich veel minder en niet zoo sterk, als by voorbeeld, het trekken der Leeden, zwaare benaauwdheid, enz. Doch de hitte van de koorts en de hoofd-

pyn, daartegen, namen toe, de *Paroxismi* werden ſterker en de koorts bleef meer en beſtendiger aanhoudende. De tyd van de *Criſis* vertoonde zich toen korter, de ziekte was niet zoo *epidémieck*, als te vooren, en liep geheel af tusſchen de 8 en 10 dagen. De wind al eenigzins gunstig blyvende, naderden wy langs hoe meer de *Linie*, en kwamen den 2den January 1774,

op 360 *Gr.* 23 *min. Longitud.*
en 3 —— 40 —— *Latitud.*

De *epidémie* had toen geheel en al opgehouden, en de Patienten, die nog ziek lagen, herſtelden ſpoedig.

(*b*) Doch ſchoon nu deeze bittere ellenden geweeken waren, zoo ſtonden andere kwellingen gereed, om de plaats weder in te neemen. De geduchte *ſcorbut* deed reeds door voorbooden haare aannaadering weeten aan het zwakke en uitgeputte ſcheepsvolk; en wel voornaamelyk, toen wy in de zoogenaamde *malle paſſaat* raakende, het weêr kouder en onbeſtendiger werd, en, na eenen heeten zonneſchyn dikwyls eensklaps koele rukwinden, met ſterken regen opſtaken, die veeltyds, inzonderheid des nachts, met zwaar onweêr verzeld waren. De ſtortvlaagen ſtroomden over het ſchip als eene rivier, en de *atmospheer* raakte vogtig, en met veele zoutachtige deelen bezet. Het laatſte bleek klaarelyk aan het bederf der metaalen, waaraan men de volgende verſchillende uitwerkingen beſpeurde: het yzer roeſtte niet alleen, maar ook het fynſt gepolyſte ſtaal, zelfs op plaatzen, alwaar men dagt, dat geene zoutachtige lucht doordringen kon; het zilver beſloeg; het goud verloor zyne kleur; het koper en metaal ſloegen groen uit: het Tin werd zwart, ruw en raakte vervolgens even eens uitgebeeten, als door wezenlyk zout. Behalven deeze uitwerkingen op de metaalen, ſloeg ook het *pokreus* en ligt Houtwerk ſalpeterig uit, en van tyd tot tyd hegteden zich puntige Chriſtalliſatien aan het zelve.

Ver-

Verſchelde *poreuſe Radices* of Medicinaale wortelen en droogeryen, die te vooren droog waren, raakten nu door de lucht zoo vogtig, dat men 'er gemakkelyk droppels uitdrukken kon. De droogſte ſponſen, die in de lucht zich bevonden, trokken naar evenredigheid, niet minder vogt aan. De kleederen, ſchoenen en bedden beſchimmelden, en bedorven in een zeer korten tyd, indien men 'er geene byzondere zorg voor droeg. Al het geen, integendeel, wat minder, of geheel niet aan de Openlucht blootgeſteld was, vond zich ook minder aan bederf onderworpen. Uit dit alles kon men ſtellig beſluiten, dat de lucht vochtig, en genoegzaam met ſalpeeter- of zoutachtige deelen bezet was, om het bederf te bevorderen.

§. 73.

Gelyk nu deeze met zoutachtige deelen bezwangerde vogtige lucht de onbezielde of leevenlooze ligchaamen, door uitſlag en roest, uitwendig beſchadigt: zoo heb ik telkens, wanneer ik deeze paſſaat doorzeilde, ondervonden, dat dezelve even als de metaalen met roest en uitſlag, ook de leevendige ligchaamen aandeed met allerleie uitwendige kwaalen, (*morbi cutis*,) als ſchurft, *maculæ ſcorbuticæ*, *phlegmones*, *Eryſipelas*, zweeren, gezwellen, *inflammatien* enz. En dus (indien ik my op deeze wyze uitdrukken mag) begonnen de menſchen, door de uitwerking deezer aandoening, even als de metaalen, te roesten.

§. 74.

Men denke niet, daar ik hier deeze uitwerking op de levendige en levenlooze ligchaamen aanhaale, dat ik daarmeede te kennen wil geeven, als of de menſchen, alleenlyk (om zoo te ſpreeken) roesteden, door de by-

tende zoutachtige deelen, waarmeede de lucht bezet is; Neen: deeze omſtandigheid is niet de eenigſte oorzaak hiervan, maar meer andere oorzaaken komen 'er by, die van de veranderlyke geſteldheid van weêr, en de uitwerkingen daarvan af te leiden zyn, zie §. 72, (*b*). Het bygebragte op die aangehaalde plaats met opmerking inziende, zal men ligtelyk ontdekken kunnen, waaruit het voorkomt, dat in deeze paſſaat zoodaanige ziekten ontſtaan, en men zal 'er zich alsdan niet over verwonderen. De ondervinding leert desgelyks, dat zomwylen ook gevaarlyke inwendige ziekten onder het ſcheepsvolk plaats vinden, wanneer het gebeurt, dat het ſchip eenen langen tyd in het onſtuimig en veranderlyk weêr in dien *paſſaat* door tegenwinden opgehouden wordt. Doch ſchoon dit mede nu en dan gebeurt, ſchynt egter de eigenſchap van deeze climaat meer tot uitwendige dan tot de inwendige kwaalen te neigen, en doorgaands meest eene aanhoudende verkoudheid en vogtigheid, en daaruit ontſtaande verſtopte *transpiratie*; als meede in de *porien* zich vasthegtende fyne, ſcherpe, bytende zoutdeelen, en daar door ſchurft, zweeren, gezwellen, ontſteekingen enz. te veroorzaaken.

§. 75.

Het onſtuimig weêr, de traavaatwinden, zwaare donder, ſtortregens en ſtormwinden zyn, als gezegd is aan dit climaat eigen; want van 2 tot 7 graaden Noorderbreedte ontmoet men hier byna jaar in, jaar uit, zoodanig veranderlyk en onſtuimig weêr, en veeltyds woeden de elementen zoo geweldig tegen elkander, als of al het geſchaapene vergaat. De rollende donder doet zich van alle kanten als verzaamelende hooren, en barst eindelyk los in zulke kraakende, verdubbelende, treffende

de ſlagen, dat de zee ſchynt te trillen en te beeven; terwyl het firmament onophoudelyk als in vlammen ſtaat! De aakeligheid van dit tooneel vermeerdert nog merkelyk, en vertoond zich het allerſchrikkelykst in den nacht, wanneer de lucht door dikke en zwarte wolken overtogen, eene byna tastbaare duisternis in 't rond verſpreidt, die niet anders verlicht word, als door de vliegende blixemſchigten, die op de bonzende donderſlagen volgen, en door de *electrieke* aantrekkragt, de zee in eenen kookenden gloed veranderen, welker baaren, door de onſtuimige travaatwinden hevig opgeruid, zoo verſchrikkelyk, als onbedwingbaare woeden! Welk eene omſtandigheid voor menſchen, die zich in dien toeſtand bevonden; voor reedelyke weezens, die in ſtaat zyn te bezeffen alle de yslykheid, welke alsdan hen omringt!

§. 76.

Men verbeelde zich egter niet, dat dit onſtuimig en akelig weêr altoos en onophoudelyk even fel woedt; alsdan zoude gewislyk geen ſchip in ſtaat zyn die paſſaat door te komen. Het oeffent zyn geweld wel eens in eenen minderen graad; doch zelden heeft men twee dagen aaneenvolgende goed helder weêr, met zonneſchyn verzeld. Nogthans leert de ondervinding, dat 'er veeltyds ſchepen paſſeeren, die zeer weinig van de hierheerſchende ſtormen lyden. Dit hangt veel af van het jaargetyde en van den Zonneſtand, (*Solſtitium*,) alsmeede of zy eenen gunſtigen wind treffen, om deeze paſſaat door te zeilen. Hiervan maakt ook PRINGLE gewag in zyne waarneemingen, 4de afdeeling, bladz. 231.

§. 77.

Schoon wy nu in zulk een veranderlyk en onſtuimig weêr omtrent 20 dagen lang doorbragten, beſpeurde men egter niet, dat de vorige *épidémie* wederom toenam, maar, integendeel, dat dezelve dagelyks meer en meer in kragten verzwakte. Het ſcheen, of dit weêr op de *infectie* met het minst werkte, en geene eigenſchappen bezat, om deeze ziekte te voeden, want ons bleef ſlegts één *recidiveerend* Patient aan die kwaal meer over, toen wy deeze *paſſaat* doorgezeild zynde, op den 9 January 1774, de *Linia æquinoctial.* op

Latitud. Pol. antarctici —— 7 *min.*
Longitud. — ——— 357 : 58 ——

in de evening doorſneeden vonden.

Doch de *ſcorbut*, die in de *malle paſſaat* reeds merkelyk aangevangen had, nam nu daartegen dagelyks ſterk toe, inzonderheid, na dat wy in de koude zuidelyke climaat kwamen. Eene lange reis en veele uitgeſtaane ellenden, (die alle te verhaalen myn hart op nieuws zouden doen krimpen,) maakten deeze verſchrikkelyke kwaal niet alleen pynlyk, maar dezelve dreigde veeltyds den armen patienten met eenen martelenden en ſmartelyken dood.

Doch de ontfermende en hulpryke God, die ons in alle de kwellingen en ellenden, waaraan wy langer dan 7 maanden ten doel ſtonden, nog kragten verleent, en het gemoed, dat dikwerf nedergeſlagen raakte, opgebeurd had, ſchonk ons eindelyk gunstig het middel ter verzoeting van onze geledene rampen, en deed ons op den 15den Maart 1774. aan de zoolang gehoopte *Kaap de Goede Hoop* aanlanden.

Aldaar kwamen wy aan met zwak uitgemergeld volk en veele aan de *ſcorbut* ſterk laboreerende menſchen.

Van

Van ons manſchap, dat by de monſtering op den 10den Augustus 1773 in 286 perſoonen beſtaan had, waren 68 aan hunne ziekte geſtorven, 3 verongelukt, en 4 ontweeken. Het getal der dooden was, als volgt

1773.	in de maand	Augustus	5. de *épidémie* begon.
		September	8. dezelve nam toe.
		October	13. ſteeg merkelyk.
		November	26. bereikte toen den hoogſten graad.
		December	8. nam af, na ons vertrek uit Falmouth.
1774.		January	3. verzwakte blykbaar.
		February	2. hield geheel op.
		Maart	3

Dus te ſamen 68. dooden.

Onder dit getal waren

Soldaaten	33.
Matroozen	24.
Kanoniers	3.
Corporaals	2.
Provoost	1.
Boostman	1.
Kwartiermeester	1.
Kok	1.
Ambagtslieden	2.

68 Man.

Van dezelve zyn geſtorven aan de

febris putrida	59.
ſcorbut	6.
disſenteria chron:	2.
apoplexia pit:	1.

68 Man.

Hierby gerekend

Verongelukt	3
Ontweeken	4
	7

Beloopt het geheel verlies 75 Man.

Op den 16den Maart, den dag na onze aankomst aan de Kaap, werden onze zieken naar het Hospitaal aldaar afgezonden. Het getal derzelven beliep 45, allen door de *ſcorbut* aangegreepen, en zoo erbarmelyk geſteld, dat het hardſte hart aandoening moest gevoelen op het beſchouwen van den ellendigen toeſtand deezer ongelukkigen. Hun ligchaam was geheel ontſteld, en zoodanig mismaakt, dat het naauwelyks eene menschelyke gedaante vertoonde; hun gemoed was ternedergeſlagen door de geleedene kwellingen, en uit hunne oogen was de ellende, als ſpreekende, te leezen. Elk betreurde hunnen beklaaglyken toeſtand, en men ontroerde zich op de vertooning der rampen, aan welke de ſcheepvaarenden zich blootgeſteld zien. God behoede den zeeman voortaan voordergelyke bezoekingen!

ZEVENDE WAARNEEMING.

Van de Geneeswyze deezer ROTZIEKTE, (MORBUS PUTRIS.)

Indic. I.

§. 78.

Welke Geneeswys de voorbeſchreevene ſoorten van ziekten vereiſcht hebben, zal men ligtelyk zich kunnen voorſtellen, wanneer men opmerking verleent aan den oorſprong van dezelve, zoo als die §. 22. tot 72. onderzogt is. Men zal my alsdan toeſtemmen, dat die geneeswys noodwendig beſtaan moest

1. Om het ligchaam te *evacueeren*.
2. Om der *corruptie* te wederſtaan.

3. Om

3. Om de kwaade *symptomata* te voorkomen.
3. Om de ligchaamen te verſterken, ten einde dezelven voor *recidiven* en *hectici* te hoeden.
4. Om de lucht, in het verblyf der zieken, te zuiveren, eene beſtendige *circulatie* daarin te bevorderen, en te zorgen, dat de zieken niet te benaauwd, maar luchtig lagen, doch voor togten bevryd bleeven.
6. Om aan de zieken bekwaame en zuivere legplaatzen te beſchikken. Dit laatſte vervalt wel eens op de ſcheepen, alwaar veeltyds de omſtandigheden en de geſteldheid van het ſchip de volkomene in acht neeming deezer voorzorg onmogelyk maaken.

Zie daar, naar myne gedagten, de fondamenten of grondſlagen, waarop men ter verdere geneezing voortwerken moest. Niemand, denk ik, zal ook loochenen willen, dat niet de ſtoffen deezer ziekte, in hunne beginſelen, op de eerſte wegen, als maag en gedarmte, werken; (waarover een Bartholinus (*), Rulandus (†), Huxham (‡), en anderen nader kunnen geraadpleegd worden,) en daardoor de bedorvene ſtoffen, die zich in deeze *viſcera* ophouden, verder door de ontſtelde werktuigen der Natuur nog meer *gecorrumpeerd* raaken, en dus genoegzaam in ſtaat zyn, in het ligchaam, dat reeds in zyne *actiones geturbeerd* en ziek is, een ſterker bederf te ontſteeken? En dat men niet wel zoude doen, wanneer men de middelen te werk ſtelde, die de goede Natuur zelve ons aanwyst, te weeten, om door eene uitdryving van de *materies peccans*, de ziekte te voorkomen, of ten minſten dezelver verderen voortgang te wederſtaan, en, ware het mogelyk, te ſtuiten.

§. 79.

(*) Bartholinus, *Cent.* III. *Hiſt.* 68.
(†) Rulandus *Traité de la fièvre Hungroiſe.* Chap VIII.
(‡) Huxham, Cap. VIII. pag. 131.

§. 79.

In dit myn gevoelen word ik bevestigd door HIPPOCRATES, zelf, die in *aphorim.* XXIX. zegt: *quum morbi inchoant, si quid videtur movendum, move; quum vero consistunt, & vigent, melius est quiescere.* En *aphorism.* XXI: *quæ educere oportet quo maxime vergunt ducenda per loca convenientia.* Verders vind ik ook door den Heer FAUKEN (die ik §. 16. reeds aangehaald heb,) het zelfde aangemerkt, op bladz. 47 van zyn werk: „ Ik heb reeds in den beginne gewag gemaakt, (zegt „ hy,) dat de ziekte haaren oorsprong in de eerste we„ gen, naamlyk in de maag en in het gedarmte zich „ bevindende onreinigheden schynt te hebben. Hier„ van, (gelyk my voorkomt,) overtuigen ons de een„ paarige toevallen deezer Rotziekte, als, eene ongely„ ke, gedrukte pols; de drukking in de maag, de be„ zwaarlyke ademhaaling; mattigheid; beeving der lee„ den; de witbeslaagene tong; de walging van spys, „ het braaken; doorloop, enz. Indien nu in zoodanige „ omstandigheeden een braak- of laxeer middel ingegee„ ven wordt, dan bevordert men den weg, dien de Na„ tuur aanwyst, om zich van die kwaal te bevryden. „ En byaldien de ziekte al niet volkomen hierdoor o„ verwonnen word, zoo zyn egter de daarin voorko„ mende toevallen niet altyd zoo hevig, hardnekkig en „ langduurend, als wanneer men deeze voorzorg by „ den aanvang der krankheid verzuimt; of wanneer de „ onzuiverheid door eene ontydige aderlaating in het „ bloed gedreeven word". — Men zie verder ook Cap. III. bladz. 21-24. in het meermaalen aangehaalde werk van den Heer F. J. ATRANDS, die meede dit gevoelen bevestigd.

§. 80.

§. 80.

Daar ons de ondervinding, het onderzoek, en de Natuur van den Patient genoegzaam aanweezen, welk middel het noodwendigst was, om tegen de ziekte te doen werken, zoo hebben myn *Collega* GEORGE GASSER en ik, (aan wier toezicht en bezorging de zieken op het O. I. C. ſchip, *'t Huis om*, in den jaare 1773, en geduurende de verdere reize, opgedraagen en toebetrouwd waren, nimmer in gebreeke gebleeven, ten zy byzondere redenen en omſtandigheden het afkeurden, om, wanneer de natuur van den Lyder een *indicatum ad vomitus* ſcheen noodig te hebben; den Patient zyn mond bitter en ſterk beſlaagen, zyn adem ſtinkend was, en hy eene walging betoonde tegen vleesch en andere ſpyzen, enz. Het welk alles bewys eener bederving in de eerſte wegen aantoonde, alsdan toevlugt tot een *emeticum* of braakmiddel te neemen. Wy droegen naauwkeurig zorg, dit hulpmiddel by de eerſte *indicatie* aantewenden; waartoe het *O Medicis Ipecacuanæ* van 3 ß *ad* ℈ ij wel als de beste en zeekerſte methode voorkwam. Wy hebben ook wel eens de *Ipecacuana* met den *Tartarus Emeticus* vermengd, en wel op de volgende wyze

℞. *Radic. Veriſatæ Ipecacuanæ* ℈ j
Tartari Emitic: gr. j ß

M.

Dit middel werd alvoorens in warm water een weinig *geinfundeerd*, op dat de *Tartar. Emetic*, eer die in de maag kwam, volkomen ontbonden raakte, en vervolgens den Patient ingegeeven. Wanneer hy walging en mislykheid beſpeurde, moest hy veel laauw water drinken, om daardoor het braaken te bevorderen en te verligten;

en

en met drinken van laauw water werd zoo lang aangehouden, tot de Maag genoegzaam van deszelfs bedorvene ſtoffen geleedigd was. Om de *vomitus* of braaking te verwekken, verkoozen wy nooit een byzonderen tyd van den dag, maar namen altoos ſlegts de geleegenheid waar, welke het gevoegelykst daar toe ſcheen, zonder zulks ooit, ten zy om dringende redenen te verſchuiven, en daardoor aan de bedorvene ſtoffen, die in de eerſte wegen zich ophielden, tyd te verleenen, om uit die eerſte wegen in het reeds aangeſtooken bloed over te gaan, en de omſtandigheden der ziekte dus erger te maaken. Zelfs ontzagen wy ons niet, om dit middel te herhaalen, wanneer het gebeurde, dat het eerſte *Emeticum* niet genoeg werkte, of dat de Patient op nieuws met zoodanige *ſaburra* behebd raakte.

§. 81.

Was dit middel ter regter tyd ingegeeven, en had het zelve wel gewerkt, dan waren de gevolgen doorgaands heilzaam. De Patient gevoelde zich lugtiger, vrolyker, zyn tong werd zuiverer, en hy beſpeurde geen aandrang tot overgeeven meer; ja, wy hebben in meer dan één geval gezien, dat, na eene tydige en genoegzaame uitloozing, de ziekte, ſchoon alle voorloopende *ſymptomata* zich vertoond hadden, in weinige dagen, zonder gebruik van eenige andere medicamenten, genas. Doch ſchoon deeze heilzaame uitwerking niet altoos volgde, en het al eens gebeurde, dat de ſtoffen der ziekte te diep ingeworteld waren, zoo bevond men egter alsdan de *ſymptomata* in derzelver voortgang minder geweldig te zyn. Zoodanige Patienten, die in den aanvang der ziekte, behoorlyk en door *evacuatie* gezuiverd waren, ſteegen nimmer tot de *gradus periculi*, noch leeden op verre na in den voortgang zulke zwaare *ſymptomata*,

ta, als zy, die, in tegendeel, geheel niet of niet genoeg waren gezuiverd geworden, of by wien het braakmiddel niet genoeg gewerkt had, uit de eene of andere oorzaak verzuimd was, of om redenen en omſtandigheden niet ingegeeven had kunnen worden. Wy namen daarby zorgvuldig in acht de *emetica* naar de geſteldheid en kragten van het voorwerp te ſchikken. De *Tartar. Emetic.* op zich zelven alleen, was wat te ſterk, en veiliger, om die met de *O: Ipecacualanæ* te vermengen, doch het zeekerst was de *Ipecanuana* alléén; inzonderheid is de laatstgenoemde uitdryvend genoeg, zoo rasch men in warmer climaat komt, by voorbeeld, tuſſchen de *Tropici* of zonnekeerkringen, alwaar de *Tartar: Emetic:* op zich zelven niet alleenlyk nagelaaten kan worden, maar ook ten hoogſte gevaarlyk is.

§. 82.

De ondervinding heeft ons klaarblykelyk geleerd, en ik durf ſtellig beweeren, dat eene genoegzaame zuiverende uitdryving in den beginne volſtrekt noodig is. Ook ziet men veeltyds, wanneer het ligchaam van den Lyder niet behoorlyk gezuiverd is, (alzoo men veele kortzichtige zoo wel zee- als land-*Practici* vind, die de zuiverende uitlediging afkeuren,) hoe alsdan de Natuur zelve noch poogingen aanwend, om de kwaade *materies* door beiderleie wegen uittewerpen, wanneer veeltyds de Patient van zelven tot eene braaking raakt en zich tot ſtikkens toe pynlyk afmartelen moet, of als de *cauſtieke* ſtof uit de maag dieper in de ingewanden zakt, en door derzelver bytende eigenſchap de *intestina* ontſteekt, hy alsdan eene *diarrhæa* of buikloop krygt, welke egter zelden in deeze ſoort van ziekte eene volkome zuivering te weeg brengt, maar meestentyds van dien aart blykt te zyn, als §. 29 en 30. beſchreeven is.

§. 83.

§. 83.

Mogelyk is de waare oorzaak hiervan, dat de *vires vitæ* te onvermoogend zyn op dat tydſtip, als de Natuur het *Indicatum* verſchaft, of zich zelven door eigen aandryving moeite geeft, om de aan de maag en *intestina* knagende *materies* uit te werpen; en dus van die *cauſtieke* ſtof alsdan, eensdeels, een gedeelte in het bloed overgaat, en het zelve *corrumpeert*, en, ten anderen, het overig gedeelte, toeneemende en ſterker wordende, als een *venenum*, de *intestina* aanſteekt, vervolgens *inflammatie*, *gangræna* en *ſphacelus* te weeg brengt, waarop dan wel haast een *Diarrhæa Colliquativa* volgt.

§. 84.

Omtrent de *febres putridæ* in Indiën, en wel die op Batavia *graſſeeren*, heb ik opgemerkt, dat deeze verſchrikkelyke kwaal niet anders week, als op eene volkomene zuiverende uitloozing. Wanneer men dezelve ſpaarzaam in het werk ſtelde of wel geheel verzuimde, en de Patient niet door aandryvende werking uit zich zelven tot uitloozing geraaken kon, dan beſpeurde men, dat zoodanig een Patient in korten tyd geel wierd; de *ſymptomata*, en voornaamelyk de *anxietates præcordiorum* namen toe; het ligchaam zwol op met hevige pynen; de *gangræna* en *ſphacelus* deeden de *intestina* aan; en in deeze omſtandigheden heb ik de Patienten, na verloop van 24 uuren, ook wel op den tweeden of derden dag, na den eerſten aanval, ellendig den geest zien geeven, terwyl hun ligchaam, reeds eer zy dood waren, eenen bedorvenen reuk van zich gaf.

De oorzaak hiervan is veelligt, dat de hangende ſtof in de *intestina*, in die heete luchtſtreek, door die zwoele warmte eerder tot eene *fermentatio putrida* over-

gaat.

gaat, gevolgelyk rasscher eene *totale* bederving van het bloed ontstaan doet, en de *effluvia*, die hier teweeg gebragt worden, ook veel giftiger zyn, en door de eigenschap van de heete lucht noch vergerd worden. Derhalven worden te *Batavia*, in de aldaar *grassecrende* ziekten, nog vroeger en spoediger, dan elders, zuiverende uitloozingen, door *Vomitoria*, zoo wel als door *Lenia Laxantia*, noodig vereischt, indien de Lyder behouden zal worden. De *febris putrida*, die in onze Landstreeken van Europa, welke onder een gemaatigder luchtstreek liggen, heerscht, heeft mogelyk, in tegendeel, door de koeler lucht, langer en meer werk, eer dezelve eene *fermentatio putrida* ontstaan doet, en het ligchaam geheel en al daar door aansteeken; wel te verstaan, als de sappen niet reeds te vooren te veel aangestooken zyn, en de lucht niet te sterk besmet en te zwoel is. Ik heb hier vooren §. 21. letters *s* en *t*, en §. 49. letters *d* en *e*, aangetoond, hoedanig deeze ziekte in ons schip de overhand nam, na dat de zieken, door het al te lang aanhoudend slegt weêr, opgeslooten moesten liggen, en de lucht door den gestremden doortogt zwoel en benaauwd, en door de menigvuldige *exhalatien*, *expiratien*, enz. aangestooken en besmet raakte; Het welk ten gevolge had, dat de Patienten, onder het uitstaan van zwaare benaauwdheden, pynen, opzwelling van ligchaam, en andere nog sterker *symptomata*, reeds op den tweeden of derden dag, na den aanval storven.

§. 85.

Is het dus van veelen niet eene verwaande verbeelding, om wyzer dan de Natuur en de ondervinding te willen zyn; dat zy het getuigenis van oude en nieuwe leeraars verwerpen; en hunne eigen begrippen slegts vestigen op oude aankleevende vooröordeelen of schoolsche

grillen? veelen vind men nog, die denken, dat zy hunne aanvangkelyke geneeswys niet moeten inrichten naar het *Indicatum Naturæ*, *sed Indicatum Patientis*, en hunne bygebragte reden hier voor is, om dat de Patienten nooit voor braakmiddelen zyn. Hierom schynt het, dat zy van hun kant ook een afkeer hebben zoo wel van braak- als purgeermiddelen; en zelfs de *evacuatie*, die de Natuur in het werk stellen wil, tragten te verhinderen. Doch zodanig een der Natuur wederstreevende *Practicus* richt wezenlyk, door zyne verkeerde wysheid, onder het menschlyk geslacht grooter verwoesting aan, dan het zwaard — Is het mogelyk dat deeze styfhoofden, die dikwerf een zweem van geweetelyke vroomheid aan hunne verwaande begrippen zoeken te geeven, niet overtuigd kunnen worden door de ondervinding, dat eene *evacuatie*, ten regten tyd en behoorlyk in het werk gesteld, ongelyk meer dienst doen en beeter gevolgen hebben kan, dan de *absorbeerende*, stoppende en slaapverwekkende dingen, die veeltyds in staat zyn den Patient in den eeuwigen slaap te wiegen. Dikwyls heb ik opgemerkt, dat zy, die de *evacuatie* schuuwen, veel meer dooden onder hunne Patienten tellen, dan zy, die de *evacuatie* bekwaam weeten aantewenden.

Ik herinner my by deeze geleegenheid, hoe zeer eens een zeker Practicus verschrikte, en my met byster oogen aanzag, toen ik hem verhaalde, dat ik de *Cremor Tartari* in de *febris putrida* gebruikte; ja my byna voor zinneloos verklaarde, op myne vrymoedige ontdekking, dat *Emetica Laxantia & Evacuantia* myne hoofdgronden waren. Hy beweerde in tegendeel styf en sterk, dat het in alle hoeken en winkelen te vinden zynde ♃ *temperans* veel veiliger was, en dat het zelve evenwel nog met voorzichtigheid moest gebruikt worden, in aanmerking der veele *sales medici*, welken somwylen daaronder gemengd worden, om dus geen ge-

vaar

vaar te loopen van eene *diarrhæa Colliquativa* daar door te doen ontſtaan.

Een ander wederom wist eens te vertellen, dat *Theriaca* en poeder van kreeftsoogen beeter waren; dit gevoelen ontmoëtte goedkeuring; en de Perſoon, die het voortbragt, werd als een ervaaren en kundig man in de Praktyk beſchouwd.

Ik heb in Indiën, voornaamelyk op Batavia, dikwyls opgemerkt, dat alwaar de jonge en veeltyds noch weinig weetende *Practici*, (waaronder zich mogelyk bevinden, die niets anders als eene Barbierswinkel gezien en veelligt ook dezelve nog te vroeg verlaaten hebben,) de *evacuatie* niet behoorlyk weeten te gebruiken, de Patienten voor het grootſte gedeelte ſterven, indien de Natuur, wyzer dan de Geneesheer, niet vermoogend genoeg blyft, om de overhand te behouden. Waartegen veel minder ſterfgevallen voorkoomen, in gevallen, alwaar de *evacuatie* in behoorlyke maate en ten regten tyd word aangewend. — *Evacuatien* van eenen ſcherpen en rytenden aart zyn zeekerlyk nimmer aan het oogmerk beantwoordende, en ſchynen in warme landen nog nadeeliger te zyn, dan in kouder klimaaten. Doch van gemakkelyk uitdryvende *evacuatien* kan men zich met zeer veel gronds het grootſte nut belooven.

§. 86.

Wanneer wy dus eerst door *evacuatie* het ligchaam van den Patient gezuiverd hadden, volgden wy verder den raad van de Heeren Pringle en Huxham, te weeten, om de *pori cutanei*, op eenen daartoe geſchikten en dienſtigen tyd, vooral met voorzichtigheid, en na dat het *vomitorium* reeds eenigen tyd wel genoegzaam uitgewerkt had, te openen, door een half quintje *Theriac* en 10 gryn *Hertshoornzout*, met water, of

door een drank of *Decoctum Avenæ*, *Herbæ trifolii fibrini*, *scordii*, *florum Chamomillæ*, *sambuci pro potu ordinario* gekookt. Doch by vervolg was dit opgegeevene *Decoctum* alleen volstaande genoeg om dit oogmerk te bereiken, en scheen zeekerer te zyn.

§. 87.

Niet zelden bevonden wy ook, dat de zieken, voornaamelyk de *Plethorici*, by den aanvang der ziekte verstopt raakten. Alsdan klaagden de Patient over drukking en pynlyke verheffing in de maag; niet minder bespeurde men aan denzelven een harden *vomitus*, of ten minsten *conatus vomendi*, of zwaare aanhoudende *singultus*. In dit geval moest men geene moeite spaaren, om by tyds aan den Lyder eene opening van de eerste wegen te verschaffen; want de verstopping niet rasch uit den weg geruimd wordende, nam dezelve, met de sterke toeneemende beweegingen der koorts, eene hardnekkige gesteldheid aan; de *symptomata* namen schielyk toe, en de Patient verviel in *deliria*. Dit hield als dan niet eerder op, en de ziekte kon ook niet eerder tot eene scheiding gebragt worden, dan wanneer de verstopping overwonnen raakte; en wanneer dit niet teweeg gebragt kon worden, was het einde een benaauwde dood.

Wucherer zegt in zyne *Semiotica Specialia*, pag. 75. *Plethorici præ aliis graviter ac periculose decumbunt, & qui alvum pertinaciter habent obstructam, symptomata experiuntur admodum vehementia, qui floccos legunt, festucas carpunt, & plicas supra lectum explicant, in periculoso versantur statu; Notatur inde delirium internum & membranorum cerebri inflammatio, spirituumque insignis pertubatio: quare oculis varia subjiciuntur falsa, quæ removere tentant.*

§. 88.

§. 88.

Zonder van alle de *evacueerende* middelen, die voorhanden, en waarvan de meesten in veele gevallen onnoodig zyn, gewag te maaken; zal ik flegts eenige aanhaalen:

(*a*) de *Rhabarbara* met *Cremor Tartari*, *fal. polychresti* of *fal. mirabile Glauberi* in verfcheidene *Doſes usque ad effectum* ingegeeven, dienden ons naar genoegen. Anders namen wy ook

(*b*) in ftukken gefneeden Rhabarberwortel, zoo veel als genoeg was, trokken dezelve in eene bekwaame hoeveelheid water af, voegden by dit aftrekfel van Rhabarber (*Anima Rhei*) vervolgens middenzout, falpeter, *cremor tartari* en fuiker, en gaven daarvan den Patient eene *doſis* in, geſchikt naar zyne omſtandigheden, en naar de fterkte van de verſtopping. Of wy namen ook wel

(*c*) in ftukken gefneedene Rhabarber, deeden daarby *folia ſennæ bene ſuis ſtipitibus expurgata* en *Tamarinde*, lieten dit te faamen kooken of *filtreren*; voegden zomwylen in plaats van de *Tamarinde* ook wel het zout van wynſteen (*Cremor Tartari*) daarby, en deeden den Patient eenige reizen een *doſis usque ad effectum* daarvan gebruiken.

Ook werd geduurende dit gebruik niet verzuimd het ligchaam van den Patient te openen door klysteeren, (die meede reeds te vooren geappliceerd zyn moesten,) ten einde aan de *Laxeerende* middelen beeter uitwerking te verſchaffen. De klysteeren beſtonden

(*d*) uit *Althæa*, *flores ſambuci* met ℥ ij *Nitrum*.

Ik heb voorbeelden gezien van eene zoodanige fterke verſtopping, dat de *foeces* in de *intestina* byna als *geinfarcieerd* ſcheenen en zwart verſchroeid waren; zoo dat wy niet in ſtaat waren, door de hier boven gemelde middelen de verſtopping los te krygen, en ook de *Laxeeren-*

de middelen niet eerder durfden aanwenden, voor dat het ligchaam van onder door herhaalde *Clysteeren* geopend was; het welk ons dus noodzaakte, het *decoctum* te verſterken met de *herba Nicotiana*, zonder welke de verſtopping volſtrekt niet te overwinnen was. Deeze zwaare verſtoppingen waren veeltyds toe te ſchryven aan het harde en onverduuwde voedſel, dat voor de ziekte te onmaatig gegeeten was. Het verwonderde my derhalven niet, dat, wanneer de verſtopping eindelyk losbrak, men harde, zwart geſchroeide, en tot een klomp gepakte gort, (den ordinaren ſcheepskost,) met de klysteer zag uitvloeijen, waarvan de korrels noch zoo onverteerd bleeken te zyn, als zy ingeſlikt waren.

Zoorasch was niet de verſtopping overwonnen, of de *ſymptomata*, die zich te vooren met dezelven vermeerderd hadden, namen desgelyks af.

Het ligchaam raakte desgelyks *geconſtipeerd* of verſtopt, wanneer de ziekte zomwylen tot geene ſcheiding (*Criſis*) komen kon, en de *Vires Naturæ* op de *Metaſtaſen* werkten; ontſpruitende deeze *Conſtipatie* of verſtopping alsdan, door de hevige hitte van de koorts, welke uit den ſterken omloop van het bloed voortkwam. Deeze *Conſtipatie* moest meede noodwendig uit den weg geruimd worden, eer men eene heilzaame *metaſtaſis* te gemoet kon zien.

§. 89.

Doch men moest voorzichtig zyn, om voor al geene *draſtica ad Ceſſationem conſtipationis* te beezigen, dewyl dezelve niet alleen in ſtaat waren, den Patient in het uiterſt gevaar en hevige pynen te ſtorten, maar zelfs hem het leven te beneemen. Ik zal hiervan een voorbeeld bybrengen, het welk, buiten verwagting nog gelukkig uitviel.

Onze ſcheepsoppertimmerman, genaamd *N. Ramon* van

Brug-

Brugge, oud omtrend 40 jaaren, van eene ſterke geſteldheid en bloedryke *Complexie*, verviel ook in deeze ziekte, met zodanig eene hardnekkige verſtopping, als gemeld is. Men wendde terſtond alle poogingen aan, om het ligchaam te openen, doch het zelve was zoo ongemeen ſterk *geconſtipeerd*, dat in het begin alle moeite te vergeefsch was, om eene ontlasting te weeg te brengen. De aanhoudende verſtopping veroorzaakte aan den Patient heviger benaauwdheden, en de hitte van de koorts, zoo wel als andere *ſymptomata* namen toe. In deeze omſtandigheeden klaagde de Lyder aan eenen zoo genaamden Bootſchieter, die hem kwam bezoeken, zynen nood, dat de Chirurgyns geenen kans zagen, hem open lyf te bezorgen; welk onvermogen door den bezoeker veelligt aan onkunde toegeſchreeven wordende, beloofde hy den Patient wel rasch open lyf te verſchaffen, door een middel uit zyn Fleſchekelder, waarin hy Colloquint appelen op jenever of Brandewyn gedisteleerd, had, en waarvan hy hem vervolgens, naar zyn begrip van de ſterkte der verſtopping, eene ongewoone en onmaamaatige *doſis* ingaf. Naauwelyks had de zieke dit hevig Paardenmiddel in het ligchaam, of ſcheen dol te worden van de ſnydenſte pyn in zyn lyf. Men kwam my waarſchuwen, dat de oppertimmerman zich zeer erg bevond, en ik daarop terſtond my by hem vervoegende, vond ik dien ellendigen Lyder door de allerhevigſte pynen aan zyne Ingewanden aangetast; hy gloeide als vuur; de koorts was op haar ſterkst, en de dorst onleschbaar. Op myne vraag, of hy iets gedaan, of genuttigd had, antwoordde hy, (om zynen *Colloquint*-Doktor niet te verraaden,) niets genuttigd of gebruikt te hebben. Doch, dewyl ik nog kort te vooren by hem geweest, en niets beſpeurd had, het geen my zodanige omſtandigheden kon doen verwagten, zoo kwam my deeze ſpoedige verandering vreemd en verdagt voor; en ik gaf hem te

verſtaan, dat zyn leven niet te redden was, indien hy niet tot eene getrouwe bekentenis kwam. Deeze bedreiging hem, zoo het ſcheen, verſchrikkende, openbaarde hy my eindelyk zyn bedryf. Ik deed hem terſtond rykelyk Clysteeren, die ſterker waren dan gewoonlyk, zetten, tot dat 'er afgang volgde, en inwendig gaf ik hem in eene *ſolutio Gummi Arabici*, waarvan de *Compoſitie* in de volgende §. 90. (*d*) kan worden naargezien. Hierop *ceſſeerden* de *vehemente ſymptomata* allengs, en de Patient genas eindelyk van zyne ziekte.

Indic. II.

§. 90.

By toeneeming van de ziekte (*Incrementum morbi*) [zie §. 24 en 25.] poogden wy ook aan den *ardor febrilis*, en de toeneemende rotting en aanſteeking te wederſtaan, en eene *Criſis* te bevorderen door *antiſeptica*, *acida Camphorata*, *Nitrata Lenia Evacuantia*, & *Lavamenta*, ingeval de laatſte noodig waren, en (*a*) een *Mixtio* van *Decoctum avenæ*, *ſeu hordei*, *Nitri depurati*, *Tartari Vitriolati*, *Spiritus Nitri dulcis*, *Camphori rafin. Gummi arabici bene ſubacti*, *Oxymel ſquilitici*; Hiervan deed ik de gewoone *doſis* alle twee uuren gebruiken. Zomwylen *adhibeerden* wy ook in plaatze van het gemelde, (*b*) eene *Emulſio Camphorata*; of, in zoo verre het de omſtandigheden van den zieken vereischten, (*c*) eene menging van *decoctum Cortic. Peruviani*, *Camphor nitr. ſpirit. Nitri dulcis*, & *ol. deſt. menth. ſacchar. tritæ*, waarvan wy veeltyds een gewenschten uitſlag zagen.

Na eene zwaare verſtopping, die wel behoorlyk ge-

re-

remedieerd was, doch waar door de *intestina* (*d*) hevig waren aangedaan geraakt, gebruikten wy de volgende *solutie* van *decoctum Hordei seu avenæ; Gumm. arabic. in decocto solutum; Camphor: rafin in aceto vini solutum; Nitrum, spirit. nitri & syrop. Limonum.* De *dosis* werd geschikt, om alle twee uuren te gebruiken.

§. 91.

Den Campher beschouwden wy in deeze Rotziekten als een onontbeerlyk middel, na dat wy de goede uitwerkingen van den *antiseptischen* aart en eigenschap van denzelven waargenoomen hadden: Dat de *Campher* in *febres putridæ* een sterk *antiseptiesch* middel is, getuigd C. H. Scabbelts, in zyne verhandeling over den Campher §. 72. bladz. 88. en Huxham (Cap. VIII. pag. 144) Eer wy deeze nuttige uitwerking van den *Campher* kenden, waren wy niet ongeneegen ons te verbeelden, dat het een heet en onzeeker middel was, weshalven wy ook in den beginne ons spaarzaam daarvan bedienden; doch toen ons de ondervinding overtuigend leerde, dat men het niet een heet, maar veeleer een *antiseptiesch* en verkoelend middel noemen kon, vermeerderden wy in de *dosis* de quantiteit daar van.

Dat de Campher eene zoodanige *antiseptische* eigenschap bezit, weet men ook in het Oosten, alwaar men denzelven onder de *evacuantia* en andere *ingredienten*, als een zeer zeeker middel toedient, het welk de ervaarenis leert, dat onontbeerlyk is.

Dit middel dus, dat men doorgaands heet noemt, bezit wezenlyk eene *antiseptische* kragt; en, daar de alwyze Schepper het doet vallen in landstreeken, alwaar de inwooners zeer onderheevig zyn aan ontsteekende Rotziekten, gelyk in Indiën, onder de verzengde luchtstreek (*zona torrida*,) zoo moet men denken, dat zyne voorzienigheid zulks met een goed en wys oogmerk bestiert,

en dit voortbrengzel niet te vergeefsch, maar tot een nuttig uitwerkzel geschikt heeft.

Men ziet, dat de Indiaanen, die alles, wat heet genaamd word, dagelyks in hunne gewoone spyzen eeten, veel gezonder zyn en blyven, dan die geenen, die de zoogenaamde heete kosten ontzien te gebruiken. De Indiaanen weeten wel duidelyk te expliceeren, dat deeze dingen het bederf in de Maag, de darmen en het bloed wederstaan, en zy dezelven dus met goed overleg nuttigen.

De Europeanen, in Indiën aankomende, voeren daartegen gestadig het woord *heet* in den mond, en durven de Indiaanen niet naarvolgen in het gebruik van derzelver scherpe kosten, tot dat de natuurlyke ondervinding hen eindelyk leert, dat de Voorzienigheid deeze producten in dit land voortbrengt ter onderhouding van de menschelyke gezondheid.

De Heer Fauken, die in de jaaren 1771 en 1772. deeze ziekte te *Weenen* behandelde, als ook de Heer Stork, raaden meede den Campher zeer sterk aan. De eerstgenoemde geeft op bladz. 31 van zyn meermaalen aangehaald werk het volgend voorschrift:

℞. V ℥ *tot Citri* ℥ vj
Oris Corticis peruv. ℥ ß
Camphor. g. Arabic.
bene subacti gr: X
sirup. totatæ citri ℥ ß
M: *d: ad* XX *sign. ut sumat*
singulis duabus horis tria *cochlearia.*

De *sales* zyn ook wel *antiseptici*, doch ik kan niet begrypen noch gelooven, dat dezelve in eene kleine *dosis* eene *antiseptische* kragt uitwerken kunnen; want een of twee *drachmaas* in eene *dosis* voor twee dagen gegeeven, schynt weinig *antiseptische* kragt te zullen doen op

een

een volwasſen ligchaam; doch veelen zyn nog in de verbeelding, dat deeze *doſis* in *mixturen*, waarvan men den zieken voor anderhalven tot twee dagen geeft, eenig nadeel zoude kunnen doen; indien dit nu waar is, (kunnende ik egter niet gelooven, dat de *ſales medii* in ruimer *doſis* nadeelig zyn kunnen,) zoo ſchynt het veiliger te weezen, de *ſales* met den *Campher* te vereenigen; want alsdan kan het gebrek van het zout door den bygevoegden Campher vergoed worden, en in kleiner *doſis* een *antiſeptiſche* eigenſchap verkrygen.

§. 92.

Wanneer de Patient in een *delirium* verviel, dan verzuimden wy niet hem twee *veſicatoria ad ambas ſuras palmæ magnitudinis*, welken wy te vooren met azyn wryven lieten, te zetten. Dezelven waren altoos van goede uitwerking, wanneer wy die *applicceerden* ter tyd en gelegenheid, als het *delirium* zich *formeerde.* Het zelve verminderde zomwylen reeds, eer de *veſicatoriën* begonnen te trekken; doch daartegen wanneer dezelven te vroeg gezet waren, om een *delirium* te voorkomen, en de *refluxus ſanguinis inflammati* van het *Cerebrum & de meninges Cerebri* af te houden, dan deeden zy niet den verwagten, maar veeltyds den *contrariën*, dienst.

§. 93.

Hoe ſterk de koorts ook zyn mogt, en hoe hevig de *ſymptomata* immer waren, kwam het nooit in ons op, toevlugt te neemen tot aderlaating, om daardoor te poogen de ziekte te breeken. Deeze hachlyke onderneeming zal gewislyk ook niemand wagen, die regt beſchouwt, wat eene koortsachtige beweeging is, en hoe dezelve ontſtaat.

Naar

Naar Sydenhams beschryving is de koorts eene onderneeming van de Natuur, waardoor dezelve, tot heil van den Patient, de *materien*, welke de ziekte veroorzaaken, met alle kragt poogt uit te dryven; en naar het gevoelen van Boerhave is de koorts eene in het ligchaam door zyne eigen kragten ontstaane beweeging, waarvan het gevolg is, dat de ziekte verdreeven raakt.

§. 94.

Indien men nu hier omtrent met deeze kundige en geleerde mannen overëenstemt, dan zal men ligtelyk kunnen afmeeten, dat het in geenen deelen nuttig of goed zyn kan, de Natuur, terwyl dezelve de vyanden, die in haare wooning ingedrongen zyn, dapperlyk bestryd, in haare volste beweeging te stooren, en haar te benee men de kragten, waarmeede zy haaren vyand overwinnen moet. — Dit zoude even zoo zyn, als dat, wanneer twee kampvegters, streeden, een derde in het heevigst van het gevegt toeschoot, en aan hem, die de overwinning moest behaalen, de armen vasthield, en hem daardoor noodzaakte de wapens te doen vallen. De waare kragten dus benoomen zynde, zou het aan de party niet zwaar vallen een volkomen triomf te behaalen.

Een zeeker opmerkend Chirurgyn, die deeze ziekte in die jaaren onder de Recruten in Holland bygewoond heeft, verzeekerde my, dat, alwaar hun Chirurgyn Major den zieken eene ader openen deed, het gevolg daarvan was, dat dezelve storven. Ook had hy opgemerkt, dat, hoe sterk en hevig de beweeging van het bloed, voor de aderlaating, ook zyn mogt, de pols egter eensklaps zonk en naauwlyks meer te voelen was, zoo rasch de ader zich geopend vond, en het bloed begon te loopen; dit bespeurde men terstond, wanneer men onder het

ader-

aderlaaten, aan de andere hand van den Patient den pols voelde. Wanneer de Chirurgyn Major alsdan de ader terſtond ſloot, zonder veel bloeds afgetapt te hebben, gebeurde het nog wel eens, dat de zieke het (hoewel zeer bezwaarlyk) doorſleepte, doch ſterker aderlaatingen hadden ontwyfelbaar ſlegte gevolgen.

§. 95.

De *Materies peccantes* ſtryden tegen de Natuur. Wanneer nu de *Vires Corporis* kragten aanwenden; om de overtollige ſtoffen of *Materies peccantes*, door eene ſterker beweeging van het bloed uit te dryven, zal men ligtelyk begrypen kunnen, dat de Natuur in haare werking niet geſtoord moet worden, en het aderlaaten dus agter weeg moet blyven, als ſtrekkende om aan de Natuur haare wapens te ontrukken, en daardoor aan de *Materies peccantes* geleegenheid te verſchaffen, om de *Vires Naturæ* te overweldigen en den dood in te voeren.

Het aderlaaten is zoo min goed in het begin, als in het midden, of in het einde van de ziekte. Gebeurt het al eens, dat een Patient, die adergelaaten is, het leven nog doorſleept, dan moet zulks ontegenzeggelyk ſlegts daaraan toegeſchreeven worden, dat die overgebleevene kragten nog vermogend genoeg waren, om de *materies peccantes* op te wegen; en dat de aderlaating vroegtydig geſchied is, eer de ziekte nog ingedrongen was. Van de gegrondheid deezer beweering heeft ons de ondervinding, zoo wel ter zee als te land, overtuigd. De berigten bevestigen algemeen, dat van de Lyders, aan deeze ziekte laboreerende, de meesten van die men ader liet; geſtorven zyn; en dat in tegendeel de meesten van hun, die geen adergelaaten waren, het leven behouden hebben. Hoe ſchadelyk en nadeelig het aderlaaten in deeze ziekten is, leeren ons ook Huxham,

Prin-

PRINGLE, FAUCKEN, ARANDS, SCOBBLTS, en andere kundige Geneesheeren.

§. 96.

In Zwitserland, alwaar deeze Rotziekte, na den schaarschen of duuren tyd, in het jaar 1773 ook gewoed heeft, (zie §. 10.) ondervond men al meede, dat van de Lyders, die op de Dorpen door de Chirurgyns *exulcerati* adergelaaten wierden, de meesten naar de eeuwigheid vertrokken. Toen men eindelyk het Lancet wat meer spaarde, zag men ook op verre na zoo veel menschen niet in gevaar komen, die men anders op deeze wyze spoedig en rasch voortschikte.

Zeer ongelukkig is het, wanneer een Arts ontbooden wordende by eenen zieken, die toevlugt tot zyne hulp neemt en zyn lyf en leeven in zyne handen waagt, dezelve, zonder eens de ziekte te kennen, terstond op de been is met aderlaaten, het welk gemeenlyk het eerste is, waarin hunne wetenschap bestaat. Nog ongelukkiger is, wanneer zoodanig een Geneesheer dit gevaarlyk middel meermaalen herhaalt, zich verbeeldende daardoor de koorts te zullen vermeesteren, en de ziekte tot eene *Crisis* te brengen. Doch dit is waarlyk even zoo voorzichtig en dienstig, als een vol kruidmagazyn met vuur te naderen, en met veel recht kan men zeggen, dat in zoodanige gevallen het Lancet een dolk is, waarmeede men ongemerkt den Lyder vermoort. Ik vind dit bevestigd door den Heer ARANDS in zyne *Verhandeling van* drie *Ziekten onder het volk*, IIIde *Hoofdst.* bladz. 13. En door verscheiden Zeeofficieren heb ik hooren zeggen, dat zy op hun schip ongetwyfeld dooden te gemoet zagen, zoo rasch de Chirurgyns aan het aderlaaten gingen.

§. 97

§. 97.

Zoo veel ons nu de ondervinding leert, is het aderlaaten in zodanige Rotziekten niet nuttig noch dienſtig, in welk gedeelte der waereld zulks zyn mag; en in heete landſtreeken, gelyk in de Indiën, als ook op de zee, onder den zonnekeerkring, is hetzelve ten hoogſten nadeedeelig, en verzwakt de reeds verſlapte vaten nog meer. De kragten van de menſchen, die zoodanige landſtreeken bewoonen, of van eenen ter zee vaarenden verzoopen matroos, en van eenen door een zielverkooper uitgerusten ſoldaat, vereisſchen bovendien het hulpmiddel van aderlaaten zeer zelden, dewyl deeze lieden weinig in het geval zyn, om zich over overtolligheid van bloed te beklagen.

§. 98.

In de Rotziekte te Batavia is het aderlaaten niet minder nadeelig. Zelden ziet men van zyne ziekte opkomen een Patient, aan wien te vooren veel bloeds afgetapt is. Het is aldaar niet noodig de kragten van de Natuur te verzwakken, die in tegendeel dikwerf veel eerder byſtand vorderen, om de reeds teveel verſlapte vaten te verſterken. Dit kan gevoegelykst geſchieden door een *Decoct. Cortic. Peruvian. Camphor. & Nitr.* na dat men acht gegeeven hebbe, voor het gebruik daarvan het ligchaam eerst te zuiveren en te openen. Is het nu, dat 'er nog eene afdryving, geduurende dit gebruik, vereischt word, dan dient daarby gevoegd een vloeijend aftrekzel van Rhabarber (*Anima Rhei aquoſa*) en *Oxymel ſquillitic.um.* Van deeze handelwyze heb ik altyd goede gevolgen gezien, zoo wel in Indiën aan land, als op myne togten ter zee, en op het Hospitaalſchip, dat op de reê van Batavia geankerd ligt, en waarop de zeevaarende menſchen, die op de reê ziekraaken, overgebragt

bragt worden, en over welk de *Practikaale* bezorging en toezicht aan my vertrouwd was. Het aanſteekend bederf wierd door deeze behandeling wederſtaan, het ligchaam raakte gezuiverd, de vaten geſterkt, en aan de al te heevige beweeging der koorts met veel vrucht paalen geſteld.

§. 99.

Men verbeelde zich niet, dat het *Decoctum Corticis Peruviani* de ligchaamen altoos verſtopt. Dit is zoo niet: in tegendeel heb ik dikwyls gezien, dat Patienten, wier ligchaamen nog niet genoeg van de onzuivere ſtoffen ontlast waren, alléén door het gebruik van dit *Decoct. Cortic: Peruv.* hiertoe geraakten. Doch, wanneer men zich van het *Decoct. Cortic. Peruv.* eene heilzaame uitwerking belooven wil, moet men denzelven in ſterke *doſes* doen gebruiken, en wel zoo, dat op eene bottelje *fluidum* ℥ iij *a* iv *Cortex Peruviani groſſo modo: pulveri ſatis* getrokken worden, en die quantiteit ten langſten in anderhalven dag opgebruikt raake. Ik ben verzeekerd, dat, indien de *Cortex Peruvian.* goed is, men zich nimmer over dit gebruik beklagen zal.

Men ontmoet wel eens klagten over het gebruik van den *Cortex Peruv.* Maar de vraag is, of zoodanig iemand den *Cortex Vere Peruvian.* te regt kend? of het niet een andere *Cortex*, zeer veel verſchillende van de natuur en eigenſchap des waaren *Cortex* geweest zy? Of dezelve niet veelligt door baatzuchtige verkoopers vervalscht was, zynde de vervalschte gemakkelyk voor egten in de hand te ſtoppen, aan iemand, die geen zeer naauwkeurige kenner is? en eindelyk, of niet de *Practicus* moogelyk, om wat gelds te beſpaaren, in plaatze van egt goed, zyn voorraad opdoet van zoodanige ſoort, die tegenſtrydige uitwerking heeft, als de waare en egte *Cortex Peruv?* In durf gerust verzeekeren, wanneer men echte,

ten, goeden *Cortex* heeft, dat men denzelven alsdan in *forma decocti* in alle *gradus morbi putridi*, met een bekwaam middenzout, of ook zonder dat, vermengd, in alle deelen van de waereld, volkomen veilig en zonder eenig gevaar kan doen gebruiken. Doch men moet zeekerlyk bedagt zyn, het gebruik en de ſterkte naar maate van de verſlapping der vaaten (*relaxatio vaſorum*) interichten; zoodanig, dat men voor hun, wier vaten zeer verzwakt zyn, ſterker *doſis*; en daartegen, voor hun, wier vaten ſterker zyn, zwakker quantiteit ſchikken moet. Ook dient men acht te geeven op de tyd van het jaar, of het winter of zomer is, als ook op het klimaat, en den *gradus caloris*. De ondervinding leert, dat in heete klimaaten, als by voorbeeld, onder de Linie, en tuſſchen den zonnekeerkring in de *zona torrida* of verzengde luchtſtreek, eene geringe hoeveelheid weinig baat doet. Te Batavia, in de aldaar graſſeerende Rotkoortzen zal de *Cortex Peruvian. in decoct.* aan de ligchaamen, die reeds door het heete klimaat, en door de woede der kwaal dubbel verzwakt zyn, niet veel nut toebrengen, wanneer men ſlegts een *drachma* of drie op eenen gantſchen dag doet gebruiken; dit zoude zeekerlyk vruchteloos zyn, maar in tegendeel zoude het eene heilzaame uitwerking te weeg brengen, wanneer men ten minſten ℥ iij *a* ℥ iv op eene bottelje vogt getrokken, deeze quantiteit den Patient op éénen dag deed opgebruiken; het welk, dagelyks herhaald, niet nalaaten zoude het ligchaam gezond te maaken.

Het kan wel zyn, dat, met opzicht tot de verſlapping of ſterkte der vaten, gelyk ik te vooren aangemerkt heb, hier in onze landſtreeken, die onder de *zona temperata* en *frigida* liggen, zoo veel quantiteit in zoodanige hoeveelheid vogt niet noodig is. Het is zeeker, dat de echte *Cortex Peruv.* als een *antiſeptiesch* hulpmiddel betragt, naar deszelfs eigenſchap, en naar den

graad des bederfs in het ligchaam, ook sterker of zwakker kan worden toebereid.

§. 100.

Daar wy met zoo veel nut den *Cortex Peruvian.* (dien wy waarlyk mogen aanmerken als een geschenk van de Voorzienigheid, voor het welk de menschen niet genoeg dankbaar zyn kunnen,) in de vereischte *gradus* te werk stelden, zoo namen wy tot het gebruik daarvan ook onze toevlugt, wanneer de Patient, door onvoorzichtige handelwyzen (zie §. 28. 57. 59.) of door niet genoeg uitgeleedigde *intestina* (zie §. 29. 58.) eenen buikloop kreeg, van die gesteldheid, als wy beschreeven hebben. Eer wy tot het gebruik daarvan overgingen, zuiverden wy het ligchaam te vooren door *evacuantia*, als *Rhabarbarina &ca.* en *Clysteren*, zoo veel als mogelyk was. De Patient dus van de bedorvene stoffen eenigzins ontlast zynde, vermengden wy dit *Decoctum Corticis* in den beginne met *anima Rhei*; en wanneer de snydende pynen in het lyf ophielden, dan was het *Decoctum Corticis* alleen, met een *Decoct. pro potu ordinario* in §. 86. aangeweezen, in staat, om den zieken te geneezen van eene kwaadaartige *Diarrhæa*, als waar van ik §. 29. 58. gewag gemaakt heb. Dit middel zelfs is ons van eenigen dienst geweest, in eene *Diarrhæa Colliquativa* als §. 28. beschreeven is. Het *Decoctum Corticis* is in dit geval ook zeer nuttig in *Clysteren*.

Gebeurde het al eens, dat de Patient niet herstelde, en de *Diarrhæa* te sterk de overhand nam, of te boosaartig was, zoo vonden wy voor het minst nog gelegenheid, om, naar onzen christelyken pligt, het leven van den met den dood strydenden Lyder, zoo lang te rekken, als mooglyk was, en de hem folterende kwaalen eenigzins te verzagten.

§. 101.

§. 101.

In den beginne gebruikten wy het *Decoctum Corticis* naar het voorſchrift van den geleerden PRINGLE, en zulks nog wel, na dat de koorts wat gemaatigd was, uit vrees dat het anders de ligchaamen in hunne behoorlyke *evacuatien* nadeelig zyn, of zwaare *ſymptomata* te weeg brengen, en dus ſlegte gevolgen veroorzaaken mogt. Doch toen ons de ondervinding zien deed, welk een onſchuldig en veilig hulpmiddel dit was, gebruikten wy het onbeſchroomder, en vermeerderden de *doſis*.

§. 102.

Was de ziekte met eene merkelyke Long- en Zydeontſteeking (*Peripneumonia*) [zie §. 31.] gepaard; de afgang gemeenlyk traag; de hitte van de koorts ongelyk aanhoudende; de *reſpiratie* zwaar en met ſteekende pyn verzeld; het hoesten moeilyk; de *Expiratie* gering, enz. alsdan namen wy onze toevlugt tot de *Clysmata Emollientia*, (zie §. 88. (*d*).) tot de *Mixtur*. (§. 90. *a*).) tot een drank van kruiden, (§. 86.) of tot een drank van water en *Syrup. Rhibeſiorum*, of water met *ſuccus Limonum & ſaccharum*. Wy appliceerden *ad Locum dolentem* een *veſicatorium palmæ magnitudinis*; en als een *delirium* op handen was, *veſicatoria ad ambas ſuras*; dezelve verminderende, was het noodig het ligchaam door geringe *aperientia* open te houden, ten einde men de *anima Rhei* met *Cremor Tartari* en *Oxymell ſquilliticum* zeer dienſtig vond, en als *Roborantia*, was het *Decoctum Corticis Peruviani*, het zy met *ſpirit. Nitri* verzet, of zonder dien *ſpiritus*, van goede uitwerking.

Indic. III.

§. 103.

Wanneer de ziekte tot eene volkomene ſcheiding geraakte, en wel *ad Urinam* en doofheid der ooren (*aurium ſurditas*,) als dan volgden wy den raad van Hippocrates, die zegt: „ *quæ judicantur ex judicata ſunt perfecto neque moveto, neque innovato ſive purgationibus, ſive aliis irritamentis ſed finito*". Lieten aan de Natuur haaren loop, en gaven den Patient, uitgenomen zyn gewoonen drank, geene medicamenten; ten zy het ware, dat de pynlyke hitte in de pisſchagt (*uretra*) en de ſaamentrekking van den *ſphincter veſicæ* door de ſcherpte van de Urine en het zout, den Patient in eene aanhoudende pynlyke *dyſuria* of wel in eene *Iſchuria* deeden vervallen: alsdan *adhibeerden* wy een *Enema ex herbis emollientibus*, *& Oleo Olivarum*, *& Cataplasma peritoneum*, *& O ex ſale Prunell. interne*; waardoor de pynen verzagt raakten, en eene vrye en gemakkelyke loozing van de Urine allengs volgde.

§. 104.

Alle andere Medicamenten, als de genoemde, ſcheenen in dit ſtadium nutteloos te zyn, en het best, wat men den Patient tot zyn onderhoud geeven kon, was genoeg drinken. Doch alle dranken, welken men aan de zieken toereikte, ſmaakten hun onaangenaam en bitter; niets dronken zy liever, dan koud water, het welk hun ook het verkwikkendst ſcheen te ſmaaken; en ik ben niet ongeneegen te denken, dat zuiver koud water in deeze ziekte beeter is, dan door kunst toebereide dranken,

ken, alzoo ik ſedert zes jaaren van myne herhaalde tochten ter zee naar de Indiën, nimmer, in welk klimaat het ook ware, ondervonden heb, dat dees drank aan de zieken, wanneer zy denzelven vorderden, nadeelig geweest is. Ik kan my ook niet verbeelden, dat het zuiver water nadeelig kan zyn, dewyl men, in de eerſte plaats, aan de vraagende Natuur geeft dat geen, wat zy begeert; en het water, ten anderen, het kostelyk element is, dat de Schepper zelf aan den mensch tot zyn onderhoud geſchonken heeft. Het is derhalven niet te denken, dat het zelve, zuiver zynde, door menschelyke hulp of kunst verbeeterd kan worden, of dat onze zinnen ſcherp genoeg zouden zyn, om in de alwyze Schepping gebreken te kunnen aanwyzen, en te verhelpen. Laat ons veeleerder beſluiten, dat alles volmaakt geſchapen zynde, ook dit deel van de Schepping volmaakt voortgebragt zal zyn, en gevolgelyk nooit tot een nadeelig voedzel voor het menschelyk ligchaam kan verſtrekken.

Wy lieten wel niet na, de Patienten, wanneer zy zulks verlangden, een drank uit water, wat Limoenſap en ſuiker ſaamengeſteld; of in plaats van het Limoenſap, *Tamarinde*; of ook wel water met azyn zuurachtig gemaakt, te geeven; doch alle deeze dranken ſcheenen op den duur den zieken niet te ſmaaken, die eindelyk liever dorst wilden lyden, dan meer daarvan te drinken; klagende dat alle door kunst toebereide dranken hun niet alleen bitter en walgelyk ſmaakten, maar hun ook (hoe zwak van *vegetabel* zuur de drank ook zyn mogt,) pyn in het onderlyf veroorzaakten.

In de haven van Falmouth ten anker komende, verzogten wy onzen Kapitein, den Heer Raebel, om in Engeland op te doen 500 Citroenen, havermeel of havergort en andere *ingredienten* tot drank voor de arme zieken; aan welke begeerte wy terſtond voldaan zagen

door dien braaven man, die men met recht zeggen kon, dat met het geneegendst hart, als vader, voor de beklagenswaardige zieken bezorgd was. Uit deeze *ingrediënten* vervaardigden wy toen een drank, op de navolgende wyze: wy namen eene genoegzaame quantiteit gekookt water, roerden daarin zoo veel havermeel als noodig was, zoo dat het water door het meel eenigzins *mucilagineus* wierd, lieten het kookende eenige reizen opwellen, en alsdan in een pot, of anderzins, overgietende, wierpen daarin eene behoorlyke hoeveelheid Citroenen, in ſchyven geſneeden, waardoor de drank eene aangenaame zuurachtigheid of rinſigheid verkreeg, wordende vervolgens wat ſpaanſche wyn daarby gevoegd. Dees drank ſmaakte in den beginne vry wel, waarom wy ook, de voorraad opraakende, wederom nieuwe maakten; doch hoe goed dees drank ook toebereid was, verlangden de meeste Patienten welrasch weder naar koud water.

§. 105.

Eene *Criſis ad ſudorem* alleen zich opdoende, was gemeenlyk *imperfect* en ten uiterſte nadeelig, voornaamelyk als het zweet lang aanhoudende byna *Colliquatiek* werd (zie §. 34.) en de Patient in eenen ſtinkend, dik, kleverig en het hemd geelverwend zweet als wegvloeide, daardoor oogſchynelyk in kragten verviel, en daarby de vuiligheid op zyn aangezicht en overige deelen van het ligchaam zich zoodanig vastzettede, dat de oppaſſer van de zieken niet in ſtaat was, denzelven te reinigen. In zoodanigen gevaarlyken toeſtand, als wanneer niet veel middels tot hulp overbleeven, bemerkten wy toch dat het *Decoctum Corticis Peruvian.* en genoegzaam drinken nog de beste uitwerking ſcheenen te verrichten. Doch in dien toeſtand verlangden de Patienten gemeenlyk geenen anderen drank, als

als koud water, dat zy ook op hunne begeerte kreegen, en het welk hen meer ſcheen te verkwikken, dan alle door kunst toebereide dranken, welke hun zeer tegenſtonden, ja, hun trek naaar koud water was zoo ſterk, dat zy liever den ſmagtendſten dorst geleeden zouden hebben, dan eenigen anderen drank te proeven; en wanneer de ziekte den kwaadſten keer nam (zie §. 43. 62.) zoo dat de tong in den mond verſtyfd ſtond, eene inwendige hitte zich vertoonde, en de Patient, in een *Delirium* zynde, het drinken weigerde, dronk hy egter, zoo rasch men hem koud water aanbood; met koud water, eindelyk, was men in ſtaat hem medicamenten te doen inneemen, die hy anders volſtrekt weigerde.

§. 106.

Voor en by het uitbreeken van *Petechialen* uitſlag, (zie §. 35. 61.) *prædecesſeerden* gemeenlyk ſterkere beweegingen van de koorts, meer benaauwdheid, dorst, en zweet, en deeze *ſymptomata* bleeven aanhouden tot na de uitbreeking. De *Eruptie* was, als gezegd is, wel niet volkomen *Crietiek*, ook had men geene kwaade gevolgen daarvan te wagten, en men zag de ziekte, na de uitbreeking, zich maatigen; doch hoe meer en ſterker dezelven uitbraken, hoe zwaarer ook de toevallen, en hoe gevaarlyker de gevolgen waren.

§. 107.

Geduurende den tyd van de *eruptie* was het zeer heilzaam den Patient zonder medicamenten te laaten, en alleenlyk een waakend oog op hem te doen houden; ten einde hy zich niet door het afwerpen van zyn dek te veel aan de lucht exponeeren mogt. Voor het overige ſcheen niets meer noodig te zyn, dan hem geduurenden

dien tyd flegts genoegzaam met zodanig drinken te voorzien als hy verlangen mogt. Doch, wanneer de hitte der koorts toenam en zich eenigzins met *deliria* paarde, dan was zuurdeeg, of doeken in azyn natgemaakt *ad plantas pedis* zeer dienstig.

§. 108.

Gebeurde het, dat de Patient zich al te veel ontblootte, dan scheen de *eruptie* niet zonder gevaar te zyn; de *petechiæ* verbleekten, en de Natuur raakte in haare *actien* gestoord. Hiervan zal ik een voorbeeld bybrengen.

Een jong Matroos van omtrend 25 jaaren, sterk en bloedryk van *Complexie*, die ook aan deeze Rotkoorts met gemelde *symptomata* laboreerde, kreeg op den zesden dag van zyne ziekte een *Petechiaalen* uitslag op zyne borst, schouders en armen. Den volgenden nacht, toen de *Petechiæ* uitgebrooken waren, de hitte der koorts hevig en de benaauwdheid zeer groot zynde, kroop hy uit zyn hangbed, en zette zich om verkwikking te krygen, met zyn heet en bezweet ligchaam in de tocht voor een open venster in de voorkajuit; alwaar hy, naar alle gedachten, wel ruim twee uuren lang gezeeten zal hebben, eer hy wederom in zyne kooi steeg. Den volgende morgen werd my zulks berigt; ik vond den Patient ten uiterste benaauwd, koud, zyn pols gezonken, en met *deliria* en trekking der leden (*subsultus tendinum*) aangedaan, en de vlakken (*petechiæ*) waren byna geheel verbleekt. Om den Lyder niet hulpeloos te laaten, besloot ik te onderneemen, of het niet mogelyk zyn kon, den pols te verheffen, en de vlakken wederom door dien weg uit te dryven; ten dien einde praepareerde ik hem het volgende hulpmiddel

℞. *Salis Cornu Cervi*
gr. X.
Electuarii Diascordii
3 ß.

Hiervan maakte ik een *Bolus*, en gaf denzelven den Patient in, met den drank van Kruiden, die §. 86. beſchreeven is; den Lyder tevens *ad ambas ſuras* twee ſterke *Veſicatoria* zettende, liet ik hem in zyn hangbed bewaaken, ten einde hy zich niet wederom te onvoorzichtig ontblooten mogt. De uitſlag hiervan was, dat de Pols zich weder verhefte en eene *transpiratio* volgde, weshalven ik des avonds de bovengenoeme *doſis* nog eens *repeteerde.*

Geduürende den gantſchen nacht zweette de Patient merkelyk, en den volgenden morgen vroeg, vond ik de vlakken op de meergemelde plaatzen wederom uitgeſlagen, waarop hy vervolgens niet alleen verligting gevoelde, maar zelfs eenige dagen laater het bed verliet.

Dit geval gaf my aanleiding te denken, of de *petechiale* uitſlag niet wel eene *excretio Materiæ morbificæ* zyn mogt, om dat de Patient, na dat de *Petechiæ* ingeſlagen waren, door zulke zwaare *ſymptomata* zich overvallen vond; dan of deeze *ſymptomata* alleenlyk door een teruggedreeven zweet veroorzaakt waren?

§. 109.

Gebeurde het dat de Vlakken (Zie §. 61. 62.) bruiner uitbraaken, of dat een ſpekkige uitſlag, en op de Borst, Hals, Schouders en Rug zich blaasjes vertoonden, die een helder, ſcherp en bytend Vogt beſlooten, en de tusſchenruimte van de Huid geinflammeerd en met Etterbuilen bezet was: als dan was het gevaar grooter, en

de verſtopping van de vaste en vloeibaare deelen zwaarer; doch wanneer dezelve reeds by den aanvang der Ziekte donker zwart uitſloegen, (gelyk ik by de twee Patienten zag,) dan was het gevaar wel allergrootst, en de dood vertoefde niet lang.

In deeze ellendige omſtandigheden bevonden wy van zeer veel dienst, een ſterke *Decoctum Corticis Peruviani*, *Radic. ſerpentariæ Virgineæ*, & *Camphor.* met wat *ole. deſtill. Menth. Sachar. Tritæ & ſp. nitri dul.* vermengd, en daarby gevoegd het gebruik van zuurachtige dranken, indien de Patienten zulks begeerden. Door deeze Geneesmiddelen heb ik een der Lyders zien redden; doch wanneer zich de gevolgen vertoonden, die §. 47. beſchreeven zyn; wanneer het Ligchaam al te veel zynen *tonus* verloor; de deelen met water opgezet raakten, of *Oedemateus* opzwollen, en tot bederf of rotting neigden: als dan waren alle *Antiſeptiſche* en *Toniſche* hulpmiddels vruchteloos; indien dezelven al eenig nut nog ſcheenen uit te werken, dan was het dat zy het toeneemend ontſteekend bederf in het Ligchaam wederſtonden, en het Leven dus nog eenen korten tyd ſcheenen te rekken; doch het hoopelooze uitzicht op den naaderenden dood ſtrekte tot verergering der Kwaalen.

§. 110.

Wanneer de Ziekte door heilzaame *Critieke* uitkomſten ſcheidde, of, geheel zonder dezelven, ongemerkt verdween, dan waren gemeenlyk in het eerſte geval de Kenteekens, zoo als §. 42. is aangemerkt, en in dien toeſtand was het noodig de *Fibræ relaxatæ* te verſterken, het welk gevoegelykst geſchieden kon door het enkel gebruik van een ſterk *Decoctum Cortic. Peruvian. & Radic. ſerpentariæ Virgineæ*, met wat *Zout van Wynſteen* naar den aart en de geſteldheid der Omſtandig-

heden van den Patient ; of anders door een *Decoctum* van *Herba ſcordii*, *Ruthæ*, *Cardui Benedicti*, *Trifolii febr. ſummitatibus abſynth. flor. ſcambuci*, *Chamomillæ*, met rooden Wyn aangezet. Wanneer wy den *Cortex Peruvian.* in *ſubſtantie* gebruiken wilden, om de *Inteſtina* meer te *roboreeren* of verſterken, dan diende ons hier toe de *Alcohol Corticis Peruvian. Radic. Gentian. Tartar. Vitriolat.* met *Rob. ſambuc. & Mel.* tot een *Electuarium* gemaakt; de *doſis* hiervan was 3 of 4 maalen op een dag de grootte van een Caſtanje in Water of in Wyn ontbonden.

§. 111.

Met toeneemende Gezondheid gevoelden de Patienten eenen onmaatigen appetyt tot eeten, en den honger veeltyds geen maat noch regel kennende, gebeurde het gevolgelyk zeer dikwyls, dat zy hunne maag overlaadden. De eerſte wegen, door het verzwakt geſtel der Vaten, nog niet behoorlyk geſchikt zynde tot de wezenlyke verduuwing, was het gevolg hiervan veelmaalen, dat zich eene *Saburra* in de eerſte wegen verzamelde; het welk de Patient wel rasch deed beſpeuren door te klagen over bitterheid in den mond, hittigheid en drukking in de Maag, door duizelingen en door hikken. In zodanig geval was het noodig, eer de ſcherpte geheelyk doordrong en in de *Intestina* daalde, en dus op nieuws *Recidiven* veroorzaaken kon, een *Vomitorium ex Ipecacuana*, als §. 80. vermeld is, in te geeven, naar maate de kragten van den Patient zulks toelieten; zomwylen was men in ſtaat den Lyder, door rykelyk laauw water te doen gebruiken, tot *Vomeeren* te brengen. Was de *ſaburra* reeds in de *intestina* doorgedrongen, en klaagde de Patient over ſnydende pynen in het Lyf, en rommelingen in den Buik, dan vereischte deeze *indicatie* eene uitdryving door de *Evacuantia* §. 88. *a. b. c.*

be-

beſchreeven en door Clysteeren; deeze waren vermogend genoeg; om de ſcherpe ſtoffen uit te dryven. Deeze uitdryving kon ook teweeggebragt worden door de *Ipecacuana* 3 ß *ad* ℈ II. *Rheo Subtiliſime pulveri ſato* 3 I in drie gelyke deelen verdeeld, en alle uuren aaneenvolgende telkens één deel *pro doſi* met koud water daarvan ingegeven, tot zoo lang, dat de werking volgde. Zoo rasch wy beſpeurden, dat de *Intestina* geëxpurgeerd waren, (het welk gemakkelyk te ontdekken was, door eene minder beſlagene tong, het verdwynen van de pyn in het Lyf, het minder drukken op de *Oſſa Frontis*, een natuurlyken Pols, vernieuwden eetlust, enz.) dan oordeelden wy dienſtig, het gebruik van het *Decoctum* Corticis *Gradatim in Augmentatione doſium* wederom aan te wenden, en zoo lang daarmede aan te houden, tot dat de zwakke Patient volkomen kragten genoeg verkreeg, om aan de *Recidiven* te kunnen wederſtaan.

§. 112.

In den ophoudenden *ſtatus morbi* kreegen de Patienten zomwylen trek tot *ſpiritueuſe* dranken, als wyn, brandewyn of Genever; voornaamelyk was deeze begeerte het ſterkst by zoodanige menſchen onder matroozen, ſoldaaten enz. die in hunne gezonde dagen daaraan gewoon waren geweest. Wy beſlooten, na een ryp overleg, het begeerde niet te weigeren, maar gaven in den beginne 2 of 3 maalen een portie van wyn, het zy *purum*, of met water gemengd, zoo als de Patienten het verlangden. Franſche witte of roode wyn, ſpaanſche wyn of *Vin tint* bekwam hun zeer wel, en ſcheen tot verſterking te dienen; doch de roode wyn ſcheen boven andere ſoorten den voorrang te hebben in *doſi augmentationis quotidianæ*.

Verlangden zy brandewyn of genever, die hun den

mees-

meesten tyd van hun leven tot nectar verstrekt had, zulks werd hun ook niet geweigerd, en het scheen waarlyk, als of dit vogt hun een nieuw leven verwekte. Nooit heb ik gezien, dat dees drank in het afneemen der ziekte, maatig gebruikt, aan de matroozen nadeelig geweest is, en kan ook niet denken, dat dezelve op zodanige wyze nadeelig zyn kan, dewyl men der vraagende en daaraan gewoone natuur dat geen geeft, wat zy begeert.

Ik herinner my door mynen geweezenen Leeraar, den Heer Profesfor PFEFFINGER te *Straatsburg*, te hebben hooren verhaalen, dat hy eens gepractiseerd had over eenen ouden Daglooner, die aan eene heete koorts ziek lag, en die in zyne gezonde dagen altóos geweest was een ongemeen liefhebber van sterken drank. Deeze geliefde verkwikking verlangde de zieke terstond, na dat de ziekte gebroken was; doch de Geneesheer hem zulks weigerende, begon de Patient in zyn bed zoo onstuimig te raazen en aan te gaan, dat de Profesfor zich zoo rasch mogelyk wegmaakte. Des Patients vrouw vervolgens, uit vrees voor kwaade gevolgen, ook weigerende zyner begeerte te voldoen, wierp hy haar, woedende van kwaadheid, glaazen, nachtpot, en alles, wat hy grypen kon, naar het hoofd. Deeze raazende behandeling van den zieken de vrouw recht boos maakende, haalde zy hem terstond eene goede daglooners portie in eene Flesch, welke hy niet zoo rasch meester werd, of zoop alles wat 'er in was in ééns uit.

De Heer *Pfeffinger* den volgenden dag den Patient weder bezoekende, vond hem opzittenden voor zyn bed, en naar alle omstandigheden veel gebeeterd; hy betoonde hierover zyne verwondering, en gaf den zieken goede hoop tot herstelling, die met veel attentie naar zynen Geneesheer luisterende, ten antwoord gaf: „*ja freilich, Herr! ich glaub euch wohl.*" Hy verhaalde toen verder

zyn

zyn bedryf, en hoe zyn klodder-medicyn, uit zyne gewoone lyf-apotheek hem zoo verre opgebeurd had, dat hy nu reeds in ſtaat was, het bed te verlaaten, waarom hy ook vast beſloot, zich verder by dat heerlyk geneesmiddel te houden, en dagelyks eene goede *doſis* daarvan te gebruiken, ter volkomen wederverkryging van zyne gezondheid.

De Heer *Pfeffinger* verzeekerde my, dat hem dit tot eene waarſchuwing verſtrekt had, om voortaan acht te geeven, op de blykbaare verlangens der Natuur.

§. 113.

Het *dieet*. — Wat betreft de levenswys der herſtellende Zieken, lieten wy, zoo lang wy ons op de reê van Duins en in de haven van Falmouth bevonden, ligte, verteerbaare ſpyzen bereiden, als, magere ſoepen; Garſte- of haverpap met ſuiker en citroenſap; ſoepen van wyn, water en biſchuit, of varsch brood en ſuiker gekookt, bier en brood; en dergelyken; tot een nagerecht op de ſoep, een ſtukje mager en week vleesch met een ſneedje brood, of een boterham, naar dat zy het begeerden; en dagelyks tot verkwikking wat wyns; tevens naauwkeuring zorg doende dragen, dat zy niet op ééns te veel, maar liever by herhaaling en in verſcheidene reizen hunne portiën nuttigden. Doch hoe vlytig men ook mogt oppaſſen, was men egter veeltyds niet in ſtaat, den geneezenden van overtreeding hierin te wederhouden; en wanneer men hen op de ſterkſte wyze tot een naauwgezet *dieet* vermaande, betoonde zy zich zeer verdrietig, dewyl het hun toeſcheen, dat om hunne kragten weder te verkrygen, zy noodwendig veel eeten moesten. Dit gevoelen vind ook plaats by den gemeenen Landman, in alle zoo wel beginnende als afloopende ziekten; want men beſchouwt met verdriet, dat, hoe-

wel

wel de Patient een afkeer van ſpyzen heeft, en eene *anorexia* zich vertoond, de welmeenende Vrienden en Oppaſſers nogthans den Zieken het eeten in het Ligchaam byna dwingen, uit vrees, dat hy anders van honger ſterven zoude. Nog veel buitenſpooriger is het deeze dwaaze vooroordeelen ſomwylen door zoogenaamde wyze Artzen te hooren beveſtigen, die, wanneer men hun voorſteld het nadeel, om den Zieken voedſel in het Ligchaam te dwingen, gemeenlyk antwoorden: " wel hy heeft in 6, 7, 9, dagen, (of zoo lang het zyn mag) geen kruimel over de lippen gehad, en zoude hy dan moeten doodhongeren?" Doch zy vergeeten dus, zoo het ſchynt, de woorden van HIPPOCRATES, die in zyn eerſte Boek *Aphor.* VIII. zegt: *Cum morbi vis est maxima, tunc tenuiſſimo victu utendum* en verders, *Aphor.* XIX. *Quibus per Circuitus acceſſiones contingunt, nihil dato neque cogito; ſed de Cibis ante indicationem detrahito.* Welk een onbezonnen begrip is het niet, aan de Natuur tegenſtrydige wetten te willen voorſchryven, waarvan veeltyds de Welvaart en het Leven van den Patient afhangen! Zoo lang als de Natuur geene ſpys vordert, moet men dezelve ook niets daarvan aanbieden, dewyl alsdan de *Organa Digeſtionis geturbeerd zyn*, en geene behoorlyke *Concoctie* of kooking in de Maag geſchieden kan; ja, dat alles, wat de Patient in zodanig *ſtadium Anorexiæ* nuttigd, in eene ſcherpe verderflyke *ſaburra* veranderd, waar door niet alleen misſelykheid, benaauwende *Vomitus*, pynen in het onderlyf, en veeltyds kwaadaartige *Diarrhæas* veroorzaakt worden, maar de ſcherpe en bytende *ſaburra* verſpreid zich ook door het Bloed, ontſteekt en bederft het zelve, en maakt de Ziekte doodelyk. Deeze vooroordeelen verſlinden meer menſchen, dan de onſtuimige Oceaan.

§. 114.

§. 114.

Eindigde de Ziekte niet door eene onmerkelyke Scheiding (*Lyſis*,) noch door eene merkelyke (*criſis*) *ad Urinam* of anderzins, dan zogt de Natuur andere wegen, om de ſtoffen der ziekte uit te dryven, het zy op edele (zie §. 37,) of op onedele plaatzen (*metaſtaſis*) als, by voorbeeld, *ad glandulas Conglobatas parotidum incidentis, ſubaxillares &c.* (Zie §. 36.) of ook wel *inquinales* (Zie §. 64.) Wanneer dit plaats had, dan was wel het eerſte hulpmiddel, om by tyds door *Cataplasmata emollientia* uit de H. a *Dialth flor. Sambuc. Chamom melliloti farina foeni græci*, met brood en ſaffraan gemengd, en dikwyls warm opgelegd, de *Maturatie* te bevorderen. Wanneer integendeel de *Parotides*, *Bubones*, of *Abceſus* niet rasch genoeg wilden opkomen, dan poogden wy in de beſlootene *materie* eene *effervescentie* te verwekken, en zulks wel door het opleggen van Zuurdeeg, of door bymenging van het zelve in de *Cataplasmata*, of wel door wat Azyn by de *Cataplasmata* te gieten; was dezelve ryp, dan openden wy die, door het maaken van eene lange *inciſie* met een bekwaame en goede *Biſtourie*, en in diervoegen, dat de etter geſtadig en onverhinderd uitvloeijen kon.

Nog is op te merken, dat, wanneer de *parotides* zich aan beide zyden van het Hoofd verhieven, als dan wel acht gegeeven moest worden, om dezelve, zoo ſpoedig als mogelyk was, tot *ſuppuratie* of ettering te brengen, en vervolgens by tyds de *parotides* te openen, anders liep de Patient gevaar, door het gezwel te ſtikken, of de *parotides* braken in den mond door, en eene uitvloeijende materie verſtikte den Lyder.

De eigen ondervinding heeft my dit geleerd in een geval, waarin ik telang gewagt had, om de *inciſie* te doen, dewyl ik oordeelde, dat het gezwel nog niet ryp-

genoeg

genoeg was, en ik aan het zelve tyd wilde verleenen om genoegzaam ryp te worden; doch in den nacht te vooren, toen ik voorneemens was op den volgenden dag de *Parotides* te openen, ſtikte de Patient door de materie, die in zyn mond uitgebrooken was. Het ſchynt ten andere oók gantsch niet raadzaam te zyn, zulke *metastatiſche* Builen of Gezwellen lang geſlooten te laaten, dewyl de *Materies metastaſica* gelegenheid vindende, om wederom op nieuws door het Bloed zich te verſpreiden, eene *hecticé* en andere dergelyke doodelyke gevolgen veroorzaaken zouden kunnen.

De *abſceſſus metastaſicus* dus geopend, en de eerſte ſtoffen zuiver uitgelaaten zynde, verbonden wy de wonde in den beginne met ongeordende *Carpie*, beſtreeken dezelve met *Digeſtiva animata*; *Fomentationes*, en dergelyke noodige dingen, *usque ad Conſolidationem*; inwendig deed men den Patient, nevens voedzamen kost, een ſterk *decoctum* van *Cortex. Peruvian.* gebruiken.

§. 115.

Wanneer de Rótziekte in eene *hecticé* eindigde, (zie §. 41.) dan was zulks aan boord gemeenlyk doodelyk; en de Patient bleef zelden zes weeken leeven. Deeze *hecticé* ontſtond doorgaans, wanneer de Natuur geene volkomene uitloozing gedaan had, en verder by vervolg onvermogend was, om de *materies peccans per metaſtaſes*, door gebrek aan vereiſchte kragten, uit te dryven; of, wanneer eene zoodanige uitbreeking al eens gevolgd zynde, een deel der *materies metaſtaſica*, de natuurlyke kragten teboven ſtreevende, zich wederom op eene andere wyze door het bloed verſpreidde. Doch indien de Patienten nog jong waren, en de kragten der Natuur nog eenigzins in evenwigt zich bevonden met de kragten van de *materies hectica*, en de eerſten in ſtaat

§. 114.

Eindigde de Ziekte niet door eene onmerkelyke Scheiding (*Lysis*,) noch door eene merkelyke (*crisis*) *ad Urinam* of anderzins, dan zogt de Natuur andere wegen, om de ſtoffen der ziekte uit te dryven, het zy op edele (zie §. 37,) of op onedele plaatzen (*metastasis*) als, by voorbeeld, *ad glandulas Conglobatas parotidum incidentis, ſubaxillares &c.* (Zie §. 36.) of ook wel *inquinales* (Zie §. 64.) Wanneer dit plaats had, dan was wel het eerſte hulpmiddel, om by tyds door *Cataplasmata emollientia* uit de H. a *Dialth flor. Sambuc. Chamom mellilotti farina foeni græci*, met brood en ſaffraan gemengd, en dikwyls warm opgelegd, de *Maturatie* te bevorderen. Wanneer integendeel de *Parotides*, *Bubones*, of *Abcesſus* niet rasch genoeg wilden opkomen, dan poogden wy in de beſlootene *materie* eene *effervescentie* te verwekken, en zulks wel door het opleggen van Zuurdeeg, of door bymenging van het zelve in de *Cataplasmata*, of wel door wat Azyn by de *Cataplasmata* te gieten; was dezelve ryp, dan openden wy die, door het maaken van eene lange *inciſie* met een bekwaame en goede *Biſtourie*, en in diervoegen, dat de etter geſtadig en onverhinderd uitvloeijen kon.

Nog is op te merken, dat, wanneer de *parotides* zich aan beide zyden van het Hoofd verhieven, als dan wel acht gegeeven moest worden, om dezelve, zoo ſpoedig als mogelyk was, tot *ſuppuratie* of ettering te brengen, en vervolgens by tyds de *parotides* te openen, anders liep de Patient gevaar, door het gezwel te ſtikken, of de *parotides* braken in den mond door, en eene uitvloeijende materie verſtikte den Lyder.

De eigen ondervinding heeft my dit geleerd in een geval, waarin ik telang gewagt had, om de *inciſie* te doen, dewyl ik oordeelde, dat het gezwel nog niet ryp-

genoeg

genoeg was, en ik aan het zelve tyd wilde verleenen om genoegzaam ryp te worden; doch in den nacht te vooren, toen ik voorneemens was op den volgenden dag de *Parotides* te openen, ſtikte de Patient door de materie, die in zyn mond uitgebrooken was. Het ſchynt ten andere oók gantsch niet raadzaam te zyn, zulke *metastatiſche* Builen of Gezwellen lang geſlooten te laaten, dewyl de *Materies metastaſica* gelegenheid vindende, om wederom op nieuws door het Bloed zich te verſpreiden, eene *hecticé* en andere dergelyke doodelyke gevolgen veroorzaaken zouden kunnen.

De *abſceſſus metastaſicus* dus geopend, en de eerſte ſtoffen zuiver uitgelaaten zynde, verbonden wy de wonde in den beginne met ongeordende *Carpie*, beſtreeken dezelve met *Digeſtiva animata*; *Fomentationes*, en dergelyke noodige dingen, *usque ad Conſolationem*; inwendig deed men den Patient, nevens voedzamen kost, een ſterk *decoctum* van *Cortex. Peruvian.* gebruiken.

§. 115.

Wanneer de Rotziekte in eene *hecticé* eindigde, (zie §. 41.) dan was zulks aan boord gemeenlyk doodelyk; en de Patient bleef zelden zes weeken leeven. Deeze *hecticé* ontſtond doorgaans, wanneer de Natuur geene volkomene uitloozing gedaan had, en verder by vervolg onvermogend was, om de *materies peccans per metaſtaſes*, door gebrek aan vereischte kragten, uit te dryven; of, wanneer eene zoodanige uitbreeking al eens gevolgd zynde, een deel der *materies metastaſica*, de natuurlyke kragten teboven ſtreevende, zich wederom op eene andere wyze door het bloed verſpreidde. Doch indien de Patienten nog jong waren, en de kragten der Natuur nog eenigzins in evenwigt zich bevonden met de kragten van de *materies hectica*, en de eerſten in ſtaat

waren, met byſtand van buiten, der laatſten te wederſtaan; dan vonden wy een *Decoctum Corticis Peruviani*, of *Cortex pulverilatus in electuario* van de beste baat; en ik heb waargenomen, dat Patienten, na 2 of 3 maanden ſukkelens, (in welken tyd zy zich zelden zonder eene matte beweeging van Koorts bevonden,) eindelyk nog *metaſtaſes* kreegen.

§. 116.

Schoon alle de aangehaalde *metaſtaſes* als wezenlyke en heilzame uitdryvingen, door de Natuur veroorzaakt, aan te merken waren, en de Patienten daardoor hoop tot geneezing bekwamen, was het zeer ongelukkig, dat wanneer de Lyders, na zoodanige uitdryvingen, naauwlyks zich herſteld, of ten minſte, aan het beteren bevonden, zy byna even rasch, in den zoogenaamden *mallen paſſaat* en in het Zuidelyk Waereldeel, op de hevigſte wyze aangevallen wierden door den Zee-*ſcorbut*, die de naauwlyks aangegroeide levenskragten der Lyderen ſchielyk overmeesterde, en hen, die zich reeds vleidden het gevaar des doods ontkomen te zyn, op nieuws met een verſchrikkelyk ſterflot bedreigde. — Ik zal hiervan twee voorbeelden aanhaalen. — *Franciscus Uſo* van *Willebel*, een Soldaat, oud 23 jaaren, werd door een Volkhouder uit Middelburg met eene *Febris hectica*, die het gevolg van eene Rotziekte was, op het Schip *'t Huis-Om* getransporteerd. Deeze matte Koorts, die in den beginne den Patient nog dagelyks aanviel, verminderde en verzwakte, door de oogſchynelyk afneemende kragten van het Ligchaam; de pols werd zwakker en klein, en naauwlyks was by nacht eenige verheffing meer te beſpeuren; kortom, de Patient teerde uit als eene ſchim. Wy ſchreven den Lyder wel voor eene voedende Levenswys, zoo veel als de ſcheepsvoorraad het immers toeliet; doch hy beſpeurde daar door

door geen het minſte goede *effect* tot betering. Wy gaven hem daarop een ſterk *Electuarium* van *Alcohol Corticis Peruviani*, *Salibus mediis et electuario diascordio* met *Sirup. Communis ad Electuarii formam* toebereid; met het gebruik hiervan eenigen tyd blyvende aanhouden, ſcheen de pols zich eindelyk te verheffen, en de Patient begon over hevige *fixe* pyn in den Rug te klagen; aan de pynelyke plaats was in de eerſte dagen geene verandering te zien, doch dezelve verhefte zich vervolgens in een Hard Gezwel, vier vingeren breed onder de *Scapula*; deeze plaats, die te vooren met een *Emplastrum Diachilum* C *g* bedekt was, lieten wy vervolgens geſtadig met warme *Cataplasmata* beleggen, waarop de *Abſceſſus* zodanig begon uit te zetten, dat dezelve de lengte van een voet, de breedte van een hand en de hoogte van derdehalven vinger kreeg, zonder eene daarby komende merkelyke ontſteking; vervolgens rypzynde, en de *Materies* verzaamelt, openden wy denzelven in de lengte van boven tot onder met een *Biſtourie*, als wanneer 'er terſtond wel een halve kan vol dikken, bleekgeelen, met lange taaije draaden bezetten etter op eens uitvloeide; wy behandelden voorts de Wonde, zoo als op het einde van §. 114. gemeld is. De Patient, die te vooren een geraamte geleek, verkreeg toen van dag tot dag meerdere kragten, verliet wel raſch het gezelſchap der zieken, en werd binnen een maand zoo lyvig en welgedaan, dat, indien ik hem niet dagelyks gezien had, ik hem zekerlyk niet zoude gekend hebben. Doch naauwlyks had dit opnieuws levendig gemaakt Ligchaam een korten tyd eene vermeende volkomene Gezondheid genooten, of de *Scorbut* overviel het zelve. De Patient kreeg de horribelſte *Ulcera* in den Mond, zyn Tandvleesch zwol niet alleen, maar groeide hem ten Monde uit, en hy geraakte, kortom, in den ellendigſten toeſtand, dien men zich verbeelden kan; in denzelven

bleef hy tot op den 16den Maart 1774, als wanneer hy overgebragt wierd in het Hospitaal aan de Kaap de Goede Hoop; doch of hy aldaar geneezen is geraakt, twyfel ik zeer.

Een ander Perſoon, met naame *Joſeph Frerau* van *Maſtrigt*, oud 26 jaaren en klein van postuur, meede als Soldaat dienende, was, even als de te voren genoemde, in gelyke omſtandigheden aan boord gezonden. By zyne komst op het ſchip verviel hy in eene *Recidive*, en veertien dagen daaraan laboreerende, beving hem eene *hecticé*, waarop vervolgens, na verloop van eenigen tyd, de Patient behebd raakte met een *ſcabies ſicca*, die, zonder de ziekte te verminderen, zich over het gantſche Ligchaam verſpreidde, en den Patient eindelyk deed uitteeren, als een geraamte.

Alles dus hulpeloos hier aanziende, begonnen wy deezen Lyder, gelyk den eerstgenoemden, het voorbeſchrevene *Electuarium* te doen gebruiken. Eene korte wyl na dit gebruik, klaagde de Patient over pyn aan zyn Agterſte, en na gedaan onderzoek vond ik aldaar een gezwel, wel een kinderhand hoogverheven, en nog eenigzins hard. De *Abceſus* door *Cataplasmata* weekgemaakt, en vervolgens ter bekwaamer tyd geopend zynde, vloeide 'er eene zeer ſlymige, ſtinkende, witachtige, *Corroſive* Materie uit; wy handelden op gelyke wyze als in de voorige gevallen omtrent de *Conſolidatie*, die, na verloop van drie weeken, volkomen volgde. De Patient werd gezonder, doch nam niet zoo rasch in kragten toe, als de te vooren genoemde; en hy bleef met de drooge ſchurft behebd, tot dat hy byna zyne volkomen gezondheid wederkreeg. In het genot van dat dierbaar geſchenk mogt dees verrezen menſch zich naauwlyks zes weken lang verheugen, of hy werd op de geweldigſte wyze door den *Scorbut* aangetast,

die

die hem, na verloop van eenige weken, wegrukte.

§. 117.

De uitdryving of Uitvloeijing van de *materies metastaſicæ* hing veel af van de natuurlyke kragten des Ligchaams. De ondervinding heeft my meer dan eens geleerd, dat, alwaar de krachten zich te zwak bevonden, de uitwerpſels of uitvloeijingen, indien die al volgden, wel heilzaam, doch onvolkomen waren, dewyl het Ligchaam zich niet genoegzaam in ſtaat bevond, om zich van deeze materie der ziekte te ontlasten, gelyk men zulks ligtelyk uit de gevolgen afneemen kon.

§. 118.

Zoo nuttig als het gebruik van de *China Rindr*: ook zyn mogt, was derzelver werking egter niet volkomen, wanneer niet behoorlyk acht gegeeven wierd op een goed *dieet* van den Patient, om denzelven alle harde en onverduuwbaare ſpyzen te onthouden, en in de plaats daarvan, als gezegd is, toereikende, voedzaame, verſterkende en ligtverteerbaare koſten en dranken te doen gebruiken. Het is eene volſtrekte onmogelykheid, om de Zieken op zee zoodanig als aan land te kunnen behandelen; aangezien een toereikende voorraad van het noodige voor dezelven, zoo wel door de langduurenheid van een togt opraakt, als door de Kajuitsofficieren merkelyk opgekort word, en ook aan bederf onderhevig is.

§. 119.

De Patienten ſcheenen niet allen in eenen egaalen graad door eene *hecticé* aangetast te worden; zy, die het meest daaraan ſchenen bloot te ſtaan, waren zoodanige

Lieden, die door de Volkhouders aan boord bezorgd waren, (Zie §. 14.) en deezen beſtonden meeſt uit Menſchen, die (gelyk §. 12. en 13. aangetoond is,) door veele uitgeſtaane ellenden, gebrek en honger, reeds voor dat zy zelfs in de handen der Volkhouderen vielen, met ſcherpe ſappen behebd, en te zwak van kragten waren, om door de beweeging der Koorts de *materies morbifica* te *evacueeren*. Zoodanige ſcheepsgaſten, integendeel, die uit Landen kwamen, alwaar weinig of geen gebrek aan Levensmiddelen heerschte, welker Ligchaam dus nog ſterk was, en die zich alleenlyk door de eerstgenoemden met deeze ziekte *geinfecteerd* vonden, vervielen zelden in eene *hecticé*; ten zy al te meenigvuldige *Recidiven* den weg daar toe baanden.

AGTSTE WAARNEEMING.

VAN DE BEHOEDMIDDELEN, OM DEN GEWELDIGEN VOORTGANG VAN DEZE EPIDIMIECKE *ZIEKTE (ZOO VEEL DE MENSCHELYKE HULP VERMAG,) TE STUITEN, OF TE VOORKOMEN; EN VAN DE MIDDELEN, OM DE INGEVOERDE BEDORVEN LUCHT IN DE SCHEPEN TE ZUIVEREN.*

§. 130.

Schoon ik heb tragten aan te toonen, waardoor eigenlyk de zwaare aanſtekende Ziekten in die voorige jaaren ontſtonden; en dat de oorſprong van de ziekte niet voortkwam uit de huizen der Volkhouderen, noch het eerst veroorzaakt wierd door eene verdorvene Lucht, waarin de geworvene Manſchap zich op-

ge-

geſlooten vond: zoo wil ik egter zeer gaarne bekennen, dat door deeze Ziekte, na dat dezelve in de huizen der Volkhouderen en binnen de ſchepen ingevoerd was, de Lucht, in de tweede plaats, *geïnfecteerd* raakte, [Zie nader § 1.] en de Ziekte zelve daardoor eene nog kwaadaartiger geſteldheid bekwam.

Daar nu deeze Ziekte ten aanzien van derzelve oorſprong en geſteldheid te gewigtig, en ons menſchelyk vermogen te zwak en gering was, om het geweld daar van te ſtuiten, (welk middel alleen in de Almagtige Hand van den Schepper ſtond, door een rykelyken en gezegenden Oogst te doen volgen, op den uitterenden en vernielenden Hongersnood) zoo was het eenigſte, dat voor onze pooging nog overbleef, daarin beſtaande, om de ſterker indringing van de Ziekte, die van een verdorven Lucht dependeerde, zoo veel mogelyk, te voorkomen, en ten dien einde de Lucht best doenlyk te zuiveren; hier toe nu waren gevoegelykst de volgende Middels:

1. De damp van Azyn met Kamfer.
2. Het ſpreijen van kouden Azyn door het gantſche Schip; en vervolgens de Hangbedden, en Kooijen, en de vuile Kiſten eerst wel gezuiverd zynde, zoo wel van binnen als buiten daarmede te beſprengen.
3. Het luchten en ſchoonmaaken van de Bedden, Dekens en Kisten in de open lucht op het verdek, en vervolgens het bedampen van dezelven, met den rook van Buskruid, Kamfer en Azyn.
4. Het branden van harstachtige Speciën.
5. Het uitdooven van gloeijende Kogels in Azyn.
6. Het branden van Hair, Vederen, Leder, Wol enz. en de daarvan opſtygende *Empyreumatiſche* rook of damp.

en 7. Het inbrengen van frisſche Lucht, door middel van het koelzeil en van luchtpompen.

§. 121.

Wanneer de Lucht op deeze wyze wel gezuiverd was, werden de Zieken op hunne plaatzen, die zy zoo lang verlaaten hadden, wederom teruggebragt, en men ſtak als dan in ieder hangbed of kooi een ſtruikje frisſche *Rutha recens*, waarvan men tevens den Patient, indien hy den reuk verdragen kon, een ſtruikje in de hand gaf, om 'er van tyd tot tyd aan te rieken. Deeze *volatile* reuk of geur trok dus door het gantſche ſchip, en wy onderhielden dit gebruik, zoo lang wy in *Falmouth* lagen, en de *Rutha recens* te bekomen was.

§. 122.

Zoo heilzaam, als deeze wys is, om de lucht te zuiveren, zoo nadeelig integendeel is het, wanneer men (gelyk egter wel geſchied) het ſchip met Zout- of Zeewater reinigd, en om het te deeg zuiver te maaken en te houden, het zelve daarmeede door middel van de Brandſpuit beſproeid en uitſpoeld. Dit nat veroorzaakt in den beginne niet alleen eene koude vogtige lucht, die door de warme uitwaasſemingen der Zieken, wanneer dezelve weder in hunne ligplaatzen gebragt zyn, nog meerder uitdyd, maar de benaauwdheid van deeze uitwaasſeming neemd ook merkelyk toe, als de natte grond, de kanten en de onderlagen van het tweede verdek beginnen te droogen Ten andere kan dit brak water, dat tot zuivering van het ſchip gebeezigd word, en den bodem daarvan natmaakt, niet zoo ſchielyk, door de aanhangende zoutdeelen, opdroogen, als wanneer dit ſchoonmaken met regen of rivierwater ge-

geſchied; gevolgelyk blyft de uitwaasſeming, die door vogtigheid van de *Laag* ontſtaat, zoo veel te langer in het ſchip, en met de *exhalatien* en *expiratien* der Zieken zoo wel als Gezonden zich verbindende, word dezelve zwoel en bedorven; en hoe nadeelig zulks is, leerd de dagelykſche ondervinding. Ik heb op andere reizen beſpeurd, dat het beeter was, in de zoogenaamde *Laag*, alwaar de Zieken en Gezonden hunne ligplaatzen hebben, den drek en vuiligheid, die zich op den grond vastzet, met krabbers en bezems droog weg te ruimen, dan zulks met nat te doen, waardoor eene bedorven uitwaaſeming teweeggebragt kan worden, zynde voor het overige de opgegeevene Middels §. 120. genoegzaam in ſtaat, om de bedorvene dampen uit te dryven. Dat het Zoute Water in de ſchepen nadeelig is, blykt volkomen aan Scheepen, die veel lekkagien op zee hebben, en welker Verdekken door het indringende water geſtadig nat zyn; dat in dit geval zoodanige Schepen veel ongezonder zyn dan die droog blyven, is iets, dat aan elken Zeeman door de onderyinding bekend is.

§. 123.

Het ſchynd daarenboven zeer onnoodig te zyn, de Schepen moedwillig (om zoo te ſpreeken) nat te maaken, dewyl het buiten dien onmogelyk is dezelven altoos droog te houden, daar veeltyds onſtuimige baaren en felle regenvlaagen meer dan te veel waters doen inſtroomen, hoe digt het Schip ook gedekt moge zyn; en voornaamelyk eêr men de luiken met *Preſenningen* geſlooten heeft, wanneer het water zomtyds onverwagt door luiken en poorten met golven inſlaat. En ſchoon dit al eens geen plaats vond, zoo leerd nogthans de ondervinding, dat een ſchip dikwyls lek word; dat het

dek weleens door onderdom of lang aanhoudende hitte der zonne ſcheurd ; of dat de planken of deelen , waar van het dek gemaakt is , niet droog genoeg geweest zynde , nu uit de voegen wyken , gelyk op nieuwgebouwde ſchepen niet zonder voorbeelden is ; en waar door dus veroorzaakt word , dat zee- en regenwater ſterk indringen. Dit ongemak is meer aan de *tweedeks* of zoogenaamde *Kuilſcheepen* , dan aan de *Driedekkers* eigen , om reden , dat de laatſten niet zoo veel open ſtaan voor weêr en wind als de eerſten ; zynde die plaats , welke men op de *Tweedekkers* den *Kuil* noemt , op de *Driedekkers* nog met een derden Dek overtrokken , en gevolgelyk voor het inſtorten van de zeegolven bevryd , dewyl dezelven , eêr zy die hoogte van het ſchip bereiken , tegen de uitgebogene kanten van het boord , naar onder en ter zyden wegſlaan. En ſchoon de baaren over het ſchip heenſpoelen , heeft het inſtortend zeewater egter geen vermogen genoeg , als het ſchip wel geſloten is , door het bovenſte rond dat het derde Dek formeerd en door de geringe *reſiſtentie* van de beide kanten , daarop ſtand te houden , maar word door de ſlingerende beweeging van het ſchip op het zelfde oogenblik weder afgeworpen ; en indien het al gebeurd , dat het water door het bovenſte verdek in den zoogenaamden *Kuil* of tweede Dek indringt , dan blyft nogthans de ruimte tuſſchen het eerſte en tweede Verdek , die men de *Laag* noemt , droog. — Daartegen is het aan alle zeevaarenden genoeg bekend , dat by zwaar en onſtuimig weêr de golven in den zoogenaamden *Kuil* der *Tweedekkers* zonder verhindering ſtorten kunnen , en dezelve zomwylen wel half onder water zetten. De gepekte zeildoeken of *Proſenningen* , die over de luiken gedekt zyn , kunnen niet zoo digt met latten en ſpykers aan het verdek gehegt worden , dat niet een gedeelte van het in den *Kuil* ſtortend water , (het welk

niet

niet zoo ſchielyk weder door de ſpuigaten en geſchutpoorten uitdringen kan,) door zyn *pondus molario depreſſorium* verder in de *Laag* dringe. De *Preſenningen* op zich zelven zyn ook nooit zoo digt, dat er geen water door heen zypelt, voornaamelyk als het by aanhoudenheid onſtuimig weêr blyft. Inzonderheid nogthans, wanneer het verdek lek is, dringt het water niet alleen onophoudelyk door die lekkagien, en maakt de *Laag* nat, maar blyft ook veeltyds in dezelve aan de zypoorten, als een poel ſtaan. De kleêren en het beddegoed van het volk word daardoor zoo nat, alsof het door water getrokken was.

Het volk, dat op zyne wachten natgeworden, vervolgens afgelost word, vind dus ook vogtige bedden, op welken zy zich nogthans nederleggen, om den tyd van hunne vrywacht, die vier uuren duurd, uit te rusten. Deze Menſchen nu worden in hunne natte kleederen en vogtige hangmatten warm; zy beginnen alsdan uit te waasſemen, en deze uitwaasſemingen bederven eensdeels den *Atmospheer* en verſpreiden zich anderdeels door het bloed. De natuurlyke en bekwame uitwaasſeming van het Ligchaam word daardoor *geſupprimeerd*, en aan het zelve dus merkelyk nadeel toegebragt.

§. 124.

Gebeurd het al, dat de hangbedden door geene ſcheepslekkagien natworden, en dat het verdek digt genoeg is, om den doortogt van het water te wederhouden: zoo is het zelve (gelyk reeds gezegd is) toch nimmer zoo digt of vastgeſlooten, dat 'er niet eenig zeewater doordringen kan; het zelve maakt dus zekerlyk den grond van de *Laag* nat, en het volk, dat nog drooge voeten had, krygt natte voeten, zoo rasch het 'er in treed. Dit nu is nog wel het minst van belang;

maar

maar hoe moet het 'er uitzien in de *Laag*, als deeze natte grond en poelen van water beginnen uit te waasſemen (Zie §. 122) en de vogtige Lucht omhoog ſlaande, de gantſche verblyfplaats met de grootſte benaauwdheid vervuld? Men weet ook door ondervinding, hoe bezwaarlyk het zeewater opdroogd, inzonderheid wanneer 'er geene zon bykomen kan.

§. 125.

Zoo onaangenaam de *Tweedekkers* in koud weêr, ſtormen en aanhoudende regenvlagen zyn, zoo aangenaam en nuttig integendeel in zoodanige omſtandigheden de *Driedekkers;* dewyl dit derde en bovenſte dek niet alleen den regen, en het over- en inſtorten van het zeewater afkeerd; maar ook de menſchen, die de vrywacht hebben, by onſtuimig weêr, minder aan ruuwe koude en andere ongemakken *exponeert.* Men zal my (gelyk ik niet twyffel) ook toeſtaan, dat op de *Driedekkers* de plaats, tuſſchen het tweede en eerſte verdek, die men in de *Tweedekkers* den *Kuil* noemd en die open ſtaat, veel drooger zyn moet, dan de plaats op de *Tweedekkers*, tuſſchen het eerſte en tweede verdek, de *Laag* genaamd wordende, en alwaar het volk logeert. De *Laag* is zeekerlyk in de *Tweedekkers* nog de bekwaamſte plaats, waar het volk logeeren kan; want die noch hangbedden noch kooijen hebben, kunnen alsdan, (wanneer het verdek digt is,) droog liggen: maar hoe moet het geſchaapen ſtaan met hun, die geene hangbedden of kooijen bezitten; het welk veeltyds plaats vind zoo wel op uitgaande, als in Indiën zeilende, doch wel meest op de terugkoomende Oostindiſche ſchepen? Waar is dan de rustplaats van zulke menſchen? mogelyk op eene natte kist, zoo hun die nog overgebleeven is; anders op eene vogtige kist van hunne kameraaden,

in-

indien het hun vergund word, hunne matte Leden daar op te mogen uitſtrekken; of by gebrèke van dien, op den natten grond! Ik denk dat deeze vraag van zelve het antwoord oplost.

§. 126.

De ſoldaaten en jonge matroozen, die nooit meer gevaren hebben, zyn gemeenlyk de eerſten, wien deze ramp overkomt, dewyl de oude bevaarene matroozen voor het grootſte gedeelte (zoo ik al niet zegge *allen*) niet alleen ruuwe gaſten maar roofzieke knaapen zyn, die het arme jonge Volk het weinigje goedje, dat zy nog bezitten, ontſtelen. Hier toe bedienen zy zich voornamelyk van den tyd, dat het ſchip ſchoongemaakt word, als wanneer de kooijen afgenomen, en de kisten op het bovenſte verdek door malkanderen op hoopen of verſtrooid gezet worden; want het ſchip ſchoongemaakt zynde, en ieder zyne kooi weder kunnende opzoeken en ophangen, en zyne kist naar omlaag ſlepen, ſlaan de oude bevaarene matroozen hunne diefachtige klaauwen aan zoodanige kooijen of hangbedden, welke zy zien dat aan een' ſoldaat of jong matroos behooren, en verbergen dezelve dan knaphandig in hunne eigene hangmat of kist. Niet minder dieveryën vallen 'er voor, wanneer de jonge manſchap zich op het verdek op hunne poſt of wagt bevinden: op zoodanige tyden ontzien zich die oude gaſten niet, om niet alleen de inhouden uit de hangbedden te ligten, maar, als de gelegenheid dienſtig is, ook de hangbedden zelven meê te pakken; de kisten open te breeken, en de gantſche armhartige zielverkoopers- of volkhoudersuitrusting daar uit te haalen; ja veeltyds laaten zy de kist niet eens ſtaan, maar neemen die ook mede, en ſtooken, in ſtukken gehakt zynde, vuur daarvan onder hunne koffyketels. Raakt vervolgens zoo een arme hals van ſoldaat

daat of jong matroos, nat en koud van zyn post afgelost, dan vind hy veeltyds zoo min kooi als kist, en alles is gevlogen.

Men zal my veelligt tegenwerpen, hoe het mogelyk is, dat zulke openbaare dieveryen plaats kunnen hebben in het eng begrip van een schip, alwaar zoo veel menschen zich bevinden, zonder dat de daader ontdekt of verraaden worde? Dit is nogthans zoo, en zelden komen zoodanige bedryven aan het licht. Men moet zich voorstellen, dat 8 of 10 Persoonen te saamen in een hoop by elkander logeeren en eeten, die *bakgasten* genaamd worden; de verblyfplaatzen van die knaapen zyn meest allen roofnesten, en als de een of ander deezer gasten eenen kameraad in dat handwerk betrapt, dan heet het: *half part*, *Maat!* of zy stelen in Compagnie.

§. 127.

Gebeurt het al, dat elk zyn goed voor de roofgierige klaauwen weet te beveiligen, inzonderheid de hangbedden: zoo zyn dezelven egter meestyds zoo byzonder slegt, dat zy reeds binnen den tyd van twee of drie maanden in lappen en flenters uit een vallen, en de bezitters dus evenwel hunne kooijen kwytraaken, die zy veeltyds ook zelf door eigen luiheid en slordigheid verwaarloozen en onbruikbaar maaken, het welk voornamelyk geschied door hen, die 'er ongedierte in laaten nestelen. Niet zelden gebeurt het, dat zelfs de kleederen van zulke liederlyke gasten zoo vol daarmede bezet zyn, dat dezelven door dat levendig gekrioel byna als schynen te beweegen, en dat zy dus, om die sterke bezetting, die door geen doodslaan noch verdelgen uit te roeijen is, te verdryven, dikwyls genoodzaakt zyn, den gantschen boedel over boord in zee te werpen; na welke verstooring die havelooze schepsels noch kleederen

ren noch Hangbedden behouden : waar zullen zy zich nu nederliggen? Het ſlot van §. 125. beantwoord deeze Vraag.

Zoodanig een dan geen eigen kist, veel minder eene kooi hebbende, en niemand zyner kameraaden zyn kist hem tot eene ligplaats verleenen willende, (gelyk doorgaans het geval is,) moet zyne rustplaats neemen tusſchen de vogtige kisten op den morſigen en natten grond; daar ligt hy dan te waasſemen en te rillen van koude, tot dat hy weder op zyn wachtpost geroepen word. Deeze tegen de natuur ſtrydende afwisſeling, duurt juist niet zeer lang, of dat mensch word ziek: en wat dan gedaan? Waar is zyn ziekbed? — op dezelfde plaats, dat is op den natten grond! — Wat baaten hem in dien toeſtand de Medicamenten? — Niets. — Wat is de onmiddelyke oorzaak van zyne Ziekte, en daaropvolgenden dood? — Immers de berooving van zyne goederen en de ongeſchikte ligplaats voor zyn ziek ligchaam. En word den Zieken al eens eene beetere ligplaats aangeweezen, by voorbeeld, op eene Brits of op eene kist: wat heeft hy dan, om onder zyn ligchaam te ſpreiden, en wat, om zich meede te dekken? Wie zal hem die noodige behoefte byzetten? — Veelligt zyne kameraads? maar die hebben zelven niets te miſſen! — De Officiers? Deezen hebben ook het hunne noodig; en bezitten zy ſomwylen al iets meer, dan is evenwel by veelen het medelyden niet groot genoeg, om dat overſchot aan eenen Zieken te geeven; integendeel heb ik met eigen oogen gezien, dat aan het volk de dekens ontnoomen wierden, om met dezelven het ankertouw te bewinden; en gaan de Officiers met zoodanige voorbeelden voor, wat heeft men dan niet van den gemeenen te wachten?

§ 128.

De ongemakken, welke tot dus verre aangehaald zyn; loopt men minder gevaar te ontmoeten op de *Driedekkers* in tyden van onſtuimig weêr en lang aanhoudende regens; by voorbeeld in den *mallen Paſſaat*, en geduurende den regentyd in Indiën, wanneer zomwylen 5 a 6 maanden aan een volgende, zonder veel tuſſchenpoozing van droogte, beſtendig nat valt. In dit geval gebeurd het, dat op de *Tweedekkers* de kiſten tuſſchen Deks, als dryven in het inſtortend water, en al het goed, wat 'er nog in mogt zyn, benevens de Kleêren van het volk geheel en al bederven. Dit [zeg ik] ſtaat minder te vreezen op de *Driedekkers*; dewyl daar, voor het minſt, de *Laag*; of de plaats tuſſchen het eerſte en tweede verdek, alwaar het gemeene volk op eene uitreize logeerd, droog blyft, wanneer by ontſtaande ſtormen en regenvlaagen behoorlyk voor het ſluiten en digtmaaken gezorgd word. Het is dus meer dan waarſchynelyk, dat de droogſte ſcheepen voor het ſcheepsvolk het gezondst zyn; en dat binnen dezelve niet zoo ligt ziekten ontſpruiten kunnen, dan in ſchepen, die aan alle weêr en wind open en blootſtaan; ten waare die ziekten tewegegebragt wierden door byzondere oorzaaken, gelyk toen in de jaaren 1770 tot 1774 het droevig geval was, en van het vaste Land eene *épédémicque* beſmetting overgebragt wierd, die op meest alle de Oost-Indiſche ſchepen zoo hevig gewoed heeft.

Wanneer het op droge en overdekte ſchepen al eens gebeurt, dat iemand van het volk, dat noch kleederen noch hangbed meer heeft, ziek raakt, dan is men egter aldaar noch in ſtaat, aan zoodanigen Patient eene droge plaats tot zyne ligging te kunnen bezorgen, alwaar hy ten minſte meer hoop tot geneezing kan heb-

hebben, dan op eene vogtige kist of natten grond. Kan men zoodanigen Patient verder nog iet byzetten, dan ſtrekt het hem wezenlyk tot nut, dewyl dan alles op en onder zyn ligchaam droog kan blyven. Het is evenwel nog ſmartelyk genoeg, den ellendigen zieken in zulk eenen jammerlyken toeſtand te zien liggen.

§. 129.

Men zoude kunnen tegenwerpen, dat de *Tweedeks*- of zoogenaamde *Kuilſcheepen* veel gemakkelyker en gezonder voor het volk waren, dewyl het zelve daarop meer gelegenheid kan hebben, om in tyden van ſtortregens, onder het halfverdek te ſchuilen; doch dit kan wel het denkbeeld zyn van eenen Landman; maar een Zeeman moet die zaak geheel anders beſchouwen. Geduurende regenvlaagen en onſtuimige ſtormwinden, ziet het volk zich zeer zelden eenigen tyd vergund, om onder dat verdek toevlugt te neemen, midden uit hunne drukke bezigheden, die voornaamelyk van het weêr en den wind afhangen. En byaldien dit al eens plaats kon hebben, zoo willen de Officiers gemeenlyk niet dulden, dat het volk pooge voor regen en wind te ſchuilen; hebbende ik dikwyls gezien, dat de Officiers het volk, zonder eenige noodzaakelykheid, van onder het Dek wegjaagden, en in den felſten regen in den *Kuil* plaatſten, om dus hunne manſchap onder het oog te houden. Ik geloof ook, dat deeze wys van ſchuiling voor regen en wind, aan het volk meer tot nadeel dan tot voordeel van hunne gezondheid verſtrekken zoude; want zoo rasch deeze menſchen onder het halfdek gekroopen zyn, blyven zy in hunne natte en druipende kleêren ſtil ſtaan, of gaan op eene vogtige kist nederzitten, krimpen door de weinige beweging huiverende in een, en rillen van natte koude; de *transpiratie* word

dus teruggedreeven; de *venae reforbentes* zuigen de kwaade, giftige, dampende uitwaasfemingen der kleederen in het bloed; en die kleederen naauwlyks op hun ligchaam beginnende te droogen, moeten zy zich weder eensklaps aan den regen blootftellen, en deeze afwisfelingen volgen elkanderen onophoudelyk op. Ik vraag dus, wat nut kan deeze verandering teweegbrengen? en, als ik my zelven daarop antwoorden mag, komt het my voor, dat zulks niet anders als nadeelig zyn kan voor de gezondheid van de fcheepslieden.

§. 130.

Een regen, die niet langer dan anderhalven dag aanhoud, heb ik zelden nadeelig gevonden; doch wanneer het regenen langer duurde, en het volk daarby weinig in beweeging was, heb ik dikwyls befpeurd, dat ziekten daaruit ontftonden. Dit nu zoo zynde, (waaraan ik geene reden heb te te twyffelen,) zoo komt my voor, dat het zekerlyk veel beter is, het volk, op hunne wachten aan den regen blootftaande, in eene geftadige beweeging te houden. Ter bevordering van deeze beweeging fchynt een *Driedeks* fchip het best gefchikt te zyn, dewyl dat geen *Kuil* heeft, en de *Bak* met het *halfdek* (of het agterst gedeelte van het fchip, alwaar de Opperofficiers zich bevinden,) aan elkanderen ftooten, en gevolgelyk de weg, om op en neder te wandelen, ruimer is. Op die wyze word de terugdryving van de *transpiratie* (zie §. 129.) wederftaan, en de natblyvende kleeding zal ook, dus doende, minder nadeel toebrengen aan de gezondheid van den gemeenen Zeeman.

§. 131.

Indien men echter wilde blyven beweeren, dat ter behou-

houdenis der gezondheid, ſchuilplaatzen voordeeliger waren: dan kunnen dezelven ook zeer gevoegelyk op de *Driedeks* ſcheepen gemaakt worden. By voorbeeld: men zoude kunnen aan het wand der masten, tuſſchen de groote- en fokkemast, een touw ſpannen, en over het zelve een zeil ſpreiden, waarop het water vallende kon afſtroomen, onder dit zeil zouden de menſchen nog veel drooger ſtaan, dewyl het water op het bovenst verdek vallende rasch weder afloopt, en dus zoude zoodanig eene regentent veel bekwaamer ſchuilplaats zyn, dan onder een halfdek, en de ſcheepsgasten behoefden alsdan niet tot over de enkels in ſlyk en water te ſtaan, gelyk op de *Kuilſcheepen*, alwaar het water zich veel ſterker aanhoogt, en niet zoo rasch weder afloopen kan, als op een *Driedekker*. De officiers zouden alsdan tevens hunne manſchap geſtadig in het oog hebben, om de noodige bevelen te kunnen uitdeelen, en het volk zoude 'er veel by winnen; want van hunne wagt afgelost zynde, zouden zy alsdan in eene drooge *Laag* komen, zy konden zich in een droog hangbed of kooi nederleggen, daar door de noodige *transpiratie* weder bevorderen, en ruim vier uuren lang uitrusten en *transpireeren*; na verloop van welken tyd, zy wederom op hunnen post geroepen wordende, met nieuwe kragten bezield, verryzen zouden.

§. 132.

Veele officiers (ik moet het bekennen) ſtemmen hieromtrent niet overëen met myn gevoelen, om dat zy denken, dat zy dus door het volk gezien wordende, van veel vryheid beroofd zouden zyn; ja, ik hoorde eens zekeren Opperofficier zeggen, dat hy gantsch niet goed vond, dat het volk op het ſchip met de Officieren op eene gelyke hoogte ſtond, en het ten hoogſte billyk

was, dat deeze gasten, minder in qualiteit zynde, ook laager dan de Officiers zich geplaatst vonden; want dat zy anders te gemeenzaam met hunne Hoogeren worden zouden. Ik moest om dit oostindiesch *argument* lagchen, en gaf myn man ten antwoord, dat ik merkte, hoe bekwaam hy was, om zyne beweeringen met zielroerende bewyzen te ſtaaven; maar dat, dewyl hy zoo gaarne hoog wilde zyn, ik hem raaden zoude, op den knop van de bovenſte ſteng van den grooten mast te gaan zitten, alzoo hy dan ongetwyfeld de hoogſte zou zyn van de gantſche ſcheepsvergadering. Dit antwoord ſcheen de *fermenteerende* geesten van dien, op eene Indiſche wyze denkenden Grooten man, nog ſterker te doen gisten, ten minſte daaraan ſchreef ik toe den ſmaadelyken trek van zyn gelaat, waarmeede hy my ontweek.

Onderofficiers, als Bootsman, Schieman, enz. zullen nog minder de *Driedeks* ſchepen goedkeuren; en niet zonder reden: want op dezelven vinden zy de gelegenheid niet zoo goed, om, op hunne wagten, onder den *Bak* te kunnen ſluipen, en de geneverflesch te bezoeken, waardoor zy dus minder naar genoegen zich opvullen kunnen; want gewoonlyk vind men, dat zy nog meêr van die hartſterking ontberen by regenachtig dan by droog weêr; zoo lang ſlegts hun medegenomene voorraad nog een ſlokje boven hun gewoon weekelyksch *rantſoen* overlaat.

Dikwyl hoort men ſtellig beweeren, dat de *Driedeks*ſcheepen niet goed zyn; vraagt men: om wat reden? dan is het antwoord: „ om dat zy niet goed zyn", of, „ om dat de Kamer, voor welke wy uitvaaren, „ dezelven niet bouwt". Hierop komen gemeenlyk deeze *Generaale ſententien* uit, die meerder eene domme jalouzie verraaden, dan gegronde bewyzen opleeveren. Het is te beklagen, dat ook de Opperofficiers zomwylen aan dit dwaas vooroordeel ingang verleenen, en daar door

door hun getuigenis verdagt maaken. Doch om de waarheden te onderzoeken, moet men geen gehoor verleenen aan ongegronde vooröordeelen, maar te raade gaan met reden en ondervinding.

§. 133.

Van meerder gewigt ſchynt de volgende tegenwerping; te weeten: dat de *Kuilſcheepen* veel luchtiger dan de *Driedekkers* zyn: dewyl de laatſte by regenend weêr niet alleen geſlooten moeten blyven, en deeze ſluiting eene benaauwde lucht in het ſchip verwekt, maar dat dezelven ook geduurenden dien tyd zeer ongemakkelyk zyn, dewyl hy, die alsdan op het dek is, niet wel naar beneeden, en die om laag is niet wel naar boven komen kan, terwyl ondertuſſchen niemand mogelykheid ziet, om in de beſlootene ſtinkende lucht te kunnen blyven. — Ik wil gaarne toeſtaan, dat de *Tweedeks* of *Kuilſcheepen* luchtiger en gezonder zyn; wel te verſtaan: by goed weêr en in aangenaame *paſſaaten*, als by voorbeeld: tuſſchen de *Tropici* of Zonnekeerkringen, of buiten den *mallen paſſaat*. Doch daartegen zyn de *Driedeksſchepen* veel beeter in ſtormen en aanhoudende regenvlaagen. Maar ik moet van myn kant ook eens vragen; daar het ſluiten der Luiken in de *Driedekkeren*, ſtank veroorzaakt, of dees ſtank niet te voorkomen, en het ſchip, geduurende den regen nogthans te luchten is? of het regenen doorgaans wel zoo lang aanhoud, dat men niet, tuſſchen beiden, de *preſenningen* van de luiken zoude kunnen afneemen, om de bedorven lucht dus weder uit te laaten? of men de geſchutpoorten of ſchietgaten tuſſchen het bovenſte en tweede verdek aan beide de zyden van het ſchip niet zoude kunnen openlaaten, in tyden, wanneer men meer of minder regen te gemoet zag; en of deeze wederzyds openſtaande ſchietpoorten, dus geenen

genoegzaamen doortogt van lucht zouden teweegbrengen? Laat ik verder vraagen: of niet het groote luik in het middenſte verdek geſtadig kan openblyven, om daar door de dikke en ſtinkende dampen uit de *Laag* te kunnen doen optrekken naar boven; te meer, wanneer dezelven door den trek van de lucht, die de openſtaande geſchutpoorten tuſſchen het tweede en bovenſte verdek teweegbrengen, voortgejaagd worden? Want, is het wel noodig, dat dit groote luik in het middenſte verdek geſlooten blyft, daar reeds het luik in 't bovenſte verdek digt geſlooten is, en dus geen regen noch zeewater daar kan inſtorten? Ik geloof, wanneer deeze vraagen getoetst wierden aan de ondervinding, dat dezelven alsdan myne gevoelens zoude bevestigen. » Ja maar, (zal men mogelyk nog zeggen,) dit openſtaan der geſchutpoorten in het bovenſte verdek van eenen *Driedekker* kan wel plaats hebben by ſterke regenvlaagen, maar in ſtormen en onſtuimig weêr moeten die poorten immers geſlooten blyven; want anders zouden de woedende baaren, door de openſtaande poorten inſtorten, hier door zoude wel haast niet alleen het tweede, maar ook het eerſte, zoo wel als het onderſte verdek overſtroomd raaken door zeewater, dat ook niet zoo rasch weder kon afloopen, dewyl het alleenlyk door de ſpuigaten uitvloeijen moest". Dit wil ik wel bekennen, dat geſchieden kan, wanneer onkunde het gebied op het ſchip voert; maar wanneer de beſtiering van het ſchip met overleg en verſtand geſchied, alsdan verliest deeze tegenwerping alle kragt. Nooit zal men immers ondervinden, dat de baaren aan beiden kanten van het ſchip tevens tot eene gelyke hoogte opſtygen, en door de ſchietpoorten inſtorten kunnen; derhalven behoeven op eenen *Driedekker* de ſchietpoorten alleen aan dien kant geſlooten te blyven, van welken het water kan inſtorten, terwyl aan de andere zyde de poorten kunnen opengehouden worden, het welk doortogt

ge-

genoeg veroorzaaken kan, indien 'er dan aan de overzyde flegts een weinig lucht doordringt. Ten minſten wat my aangaat: ik durf my volkomen vleijen, in ſtaat te zyn, de lucht, zoo wel in regenend als in ſtormend weêr, zoodanig te *Corrigeeren*, dat men weinig ſtank of kwaaden reuk in het ſchip zal kunnen beſpeuren; en zulks wel op eene wyze, als nader aangetoond zal worden.

§. 134.

Wanneer, by aanhoudende regenvlaagen, de *preſenningen* geſlooten moeten blyven, (ik ſpreek hier van *Driedekkers*,) dan heeft men toch het merkelyk voordeel, dat 'er geen water, zoo als op de *Tweedekkers* in derzelver zoogenaamden *Kuil*, inſtorten kan. De Zypoorten (om my nader uit te drukken) kunnen, als gezegd is, tuſſchen het middenſte en bovenſte verdek openblyven. Onder dit verdek, en wel tuſſchen het middenſte en onderſte, welke ruimte de *Laag* genaamd word, logeert, op eene uitreis, het meeste volk. Deeze *Laag* vind zich alsdan niet geheel en al beſlooten, dewyl de ruimte daar boven, alwaar de kanonnen ſtaan, en de geſchutgaten open zyn, door drie groote luiken daarmeede *correſpondeerende*, te weeten, het Conſtapelsluik, het groote luik, en het voor- of Koksluik. De uit de *Laag* komende dampen trekken door deeze drie luiken omhoog, en worden vervolgens, tuſſchen het bovenſte verdek geſteegen zynde, door den wind, dien de openſtaande geſchutpoorten veroorzaaken, uitgedreeven. Dit kan niet tegengeſprooken worden, en elk kan zich door de ondervinding hier van overtuigen. Maar wat is nu hieromtrent het geval op een *Tweedeksſchip?* Daar moeten deeze drie luiken op den duur digt geſlooten zyn, en in het Conſtapelsluik alléén blyft ſomtyds maar eene opening naauwlyks groot genoeg, dat 'er een man door-

kruipen kan; gevolgelyk moeten in deeze ſcheepen, by regenend en ſtormend weêr, alle de bedorvene dampen ongelyk meer beſlooten blyven, dan in de *Driedekkers*, als zynde daar alle uitgangen digt en verſtopt. Zyn dan op zoodanige tyden de *Driedeks* ſcheepen niet veel beeter, op welken (als gezegd is) de luiken van de *Laag* openblyven, en de bedorvene dampen daardoor onverhinderd uittrekken kunnen? de lucht is dan wel niet zoo zuiver, als by friſch en goed weer, wanneer de ſcheepen kunnen geopend blyven; maar die lucht is evenwel alsdan nog veel zuiverer, dan in eenen *Tweedekker*.

§. 135.

Om de ſcheepen (zoo wel *Tweedekkers* als *Driedekkers*,) by ſlegt weêr geheel, of ten minſten zoo veel doenlyk, te zuiveren, wanneer de *atmospheer* door eene verzaameling der uitwaaſemingen van hun, die aan *dyſenteriae* of *febres putridae* laboreerden, merkelyk aangeſtooken was, en de zwaare, bedompte en vogtige dampen, genoegzaam met een *pondus depreſſorium* de bedorven lucht bezwaarden, en den uitgang daarvan verſtopten: dan poogde ik de zwaarte van dezelve door kragt van vuur te overwinnen en de bederving van de lucht uit te dryven. Ik liet ten dien einde een hol gereedſchap, dat taamelyk wyd was, neemen, als by voorbeeld, een grooten pan, of het dekſel van den grootſten kokskeetel, hetzelve werd gevuld met op elkander gelegde ſpaanderen van dennenhout, en, in de *Laag* gebragt zynde, aangeſtooken; de ſpaanders vlam gevat hebbende, droeg men dit vuur op en neder door de gantſche *Laag*, en men hield zoolang daarmeede aan, tot dat het vuur, dat ſomwylen in den beginne duister brandde, eene heldere roode vlam verſpreidde, het welk dan een teeken was, dat de lucht uitgedyd en de bedor-

ve-

vene *effluvia* verdreeven waren. Dit geſchied zynde, liet ik in een hollen bak, met azyn gevuld, een gloeijenden kogel werpen, en die bak, zoolang de kogel dampte, in de *Laag* ronddragen, zoo als met het vuur geſchied was. Ook poogde ik wel door het verbranden van oude in ſtukken geſneedene ſchoenen, hair, en meer dergelyke dingen, welke een *empyreumatiſchen* rook verwekken konden, de lugt te *corrigeeren*. Geduurenden den tyd deezer onderneemingen, moesten nooit, ten zy by ſtortvlaagen van regen of onſtuimig weêr, de luiken geſlooten blyven, ten einde den weg ter uittrekking vry en onverhinderd te laaten, aan de met den rook vermengde bedorvene *effluvia*.

§. 136.

Wanneer het ſchip beſlooten blyft, geduurende het aanſteeken deezer rookverwekkende middelen, dan brengt het zomwylen meer nadeel dan voordeel teweeg; voornamelyk op tyden, wanneer eene zwaare *épidémique* ziekte onder het ſcheepsvolk regeert; want eer het uitdampen met den aangeſtookenen kogel &c. begint, moeten de zieken van hunne ligplaatzen op het opene verdek, of ten minſten onder het halfdek, in de vryë lucht overgebragt worden. Eer nu alles verrigt is, en men de zieken weder in de gezuiverde *Laag* transporteeren kan, verloopen wel twee of drie uuren. Indien nu het ſchip, alwaar deeze uitdamping geſchied, ondertuſſchen al dien tyd geſlooten blyft, dan is veeltyds de uitſlag deezer onderneeming, dat de Patienten, na die verrigting, nog zieker worden, en in zwaarer *ſymptomata* vervallen, ja, dat de gevaarlykſte zieken, die anders nog eenige hoop ter geneezing overhielden, of ten minſten nog eenigen tyd langer geleefd konden hebben, zoo veel te eerder den geest geven. Ik heb dit waargenoomen

op verſcheidene ſchepen, en kan het, als eene gewisſe waarheid, oprechtelyk betuigen. In het jaar 1773, toen de zwaare *épidémie* in ons ſchip heerschte, bevond ik klaarblykelyk, dat, wanneer onze welmeenende Officiers het uitdampen te werk ſtelden, en het ſchip te vooren met water lieten uitſpoelen en ſchoonmaken, en wanneer, geduurende die verrichting het groot aantal zieken op het verdek en onder het half verdek moest overgebragt worden, alwaar zy dan zoo lang liggen bleeven, tot dat de *Laag* gezuiverd was: dat als dan, kórt na dat zy weder op hunne ligplaatſen bezorgd waren, veeltyds de gevaarlykſten ſtorven, en de overigen altoos met zwaarer *ſymptomata* behebd raakten. By de manier om het ſchip te zuiveren, die ik hier vooren §. 120. 122. en 135. beſchreeven heb, en welke handelwys ik byzonderlyk tewerkſtelde in den jaare 1776 op het Oostindiſche Compagnieſchip MARS, waarop toen eene zwaare *dyſenteriſche épidémie* onder het volk regeerde, konden integendeel de zieken, geduurende de zuivering van de *Laag*, op hunne ligplaatzen ongeſtoord blyven liggen, en dit niet tegenſtaande, had egter eene volkomene zuivering van het ſchip plaats.

§. 137.

De verbeetering van de lucht door middel van het vuur, werd alle wachten herhaald, en dit wel, tegen dat eene wacht afgelost werd; het volk, dat een vrywacht gehad had, en op hunne kooijen, kisten of den grond geleegen hebbende, en door hunne natte voeten, kleederen en uitwaasſemingen des lighaams, gevoegd by de *exhalatien* der ziekliggende Patienten, de lucht bedorven zynde, alsdan weder naar boven op het verdek ter waarneeming hunner op nieuw invallende wachtposten vertrok, liet ik eerst op de gemelde wy-

wyze, in de *Laag*, alwaar het volk was, het vuur ontſteeken, en vervolgens den rook van den azyn rondgedraagen, (Zie §. 135.) Dit geſchied zynde, kwam het afgeloste volk in een zuivere en onbeſmette Lucht, en de Officiers droegen ondertusſchen tevens zorg, dat wanneer de kleederen van het volk, geduurende de gehoudene wacht, natgeworden waren, en van water droopen, dezelven alsdan terſtond weder gedroogd wierden, en niemand van de ſcheepsgasten, die nog eenigzins eene verwisſeling van Kleeding bezat, durfde onderſtaan in de Laag te blyven, eer hy zyne uitgetrokkene natte Kleeders te droogen opgehangen hadde. Het volk, dat vervolgens de wacht betrok, moest voor die kleederen van hunne kameraaden, die ondertusſchen de vrywacht hadden en in hunne kooijen uitruſtteden, zorg dragen; dezelven, wanneer het begon te regenen, afneemen, en den regen ophoudenden, wederom ophangen.

Ten tyde, als 'er geen regen viel, werd het koelzeil in de *Laag* opgehangen, om eene nieuwe friſſche lucht in te leiden; doch ik droeg naauwkeurig zorg, dat men het niet op die wyze hong, als wel gemeenlyk op de ſchepen de gewoonte is; naamelyk: dat het zonder eenig nut te doen in de luiken heen en weder wappert, en met zyne breede korte opening alleenlyk ſlegts op het onderſte luik wat rondſleept. Deeze onachtzaame behandeling en ſtelling maakt dus het gebruik van dit middel niet alleen vruchteloos, maar zelfs eerder nadeelig dan voordeelig; want, voor eerst, kan alsdan door het heen en weêr ſlingerend koelzeil in het geheel geene friſſche lucht doorgelaaten worden; en ten andere, vind de bedorvene of kwaade lucht, die in het Schip is, merkelyken wederſtand in de luiken, door welken dezelve omhoog moet trekken.

Myne nieuwuitgevonden manier, daartegen, om het koel-

koel- of luchtzeil te ſtellen, was, gelyk *Taf.* I. *Fig.* AAA aanwyst, en wel in zoodanige *ſituatie*, dat aan den eenen kant van het koel- of luchtzeil, *Fig.* a. † eene friſſche lucht indrong, en dat aan den anderen kant agter het koel- of luchtzeil, *Fig.* b. † door die ingebragte friſſche lucht de vuile of beſmette uitgedreeven wierd.

De verandering, welke ik aan het gewoone ſcheepsluchtzeil maakte, beſtond daarin, dat ik de einden van hetzelve, alwaar het gemeenlyk ſaamengevoegd is, in eenen langen *coniſchen* loop bragt, en denzelven met vyf daartoe geſchikte yzeren banden, welke daarin vast gemaakt waren, *extendeerde*, gelyk *Fig.* BB. aanwyst, ten einde de lucht vry en onbelemmerd daardoor heen kon ſpeelen. Het luchtzeil liet ik rigten naar den inval van den wind, gevolgelyk ook den *Tubus Conicus* naar de rigting van het luchtzeil, en zorgde, dat de *Tubus* omtrent in het midden zyne rigting behield, blyvende, gelyk *Fig.* CC aanwyst, met touwtjes vastgemaakt, ten einde het niet over den grond wapperen noch ſleepen mogt. Om voorts het geſpannene luchtzeil in die *ſituatie* te houden, en te beletten, dat het zelve door den aandrang van den wind niet uit zyne behoorlyke ſtelling geraaken mogt, liet ik het aan de kanten in de halve affcheiding der luiken met vier touwtjes aan dezelven vast maaken, zie *Fig. d. d. d. d.* en wel in diervoegen, dat het koelzeil noch voor- noch agterwaards door den wind kon bewoogen worden, en dat hetzelve door de luiken als een ſcheimuur formeerende, van agter zoo veel ruimte voor de uitgaande bedorvene lucht, als van vooren voor de inkoomende friſſche lucht behield. Verder liet ik de ſpalken, alwaar de *Tubus Conicus* van het koelzeil zyn begin neemt, nog in de *Laag* inſchieten, dit maakte met de balken van het luik eene driekantige opening, gelyk *Fig.* d.

aan-

TAB: I

aantoond, door welke nog afzonderlyk eene lucht onder het verdek kon doorſpeelen. Deeze ſtelling is de bekwaamſte; wanneer 'er niet veel wind is; doch wanneer de wind ſterker waait, dan kan het koel- of luchtzeil hooger getrokken worden, zoo dat de lucht alleenlyk door den *Tubus* blaazen kan.

Wanneer nu het koel- of luchtzeil op die beſchreevene wyze geſteld was; dan beſpeurde men blykbaar, dat van vooren in hetzelve eene friſſche lucht indrong, terwyl tevens agter hetzelve de vuile ſtinkende lucht, onverhinderd omhoogtrok en verdween.

§. 138.

Is nu deeze uitgevondene verbeetering omtrent het luchtzeil van zeer veel nut, om friſſche lucht in te leiden, op tyden, wanneer geene aanſteekende ziekten op de ſcheepen regeerden: van hoe veel meer nut nog moet zulks dan niet wel zyn, wanneer eene zwaare *epidémie* binnens boords heerscht! in den jaare 1776, woedde op het Oostindiſche Compagniesſchip MARS, waarop ik toen diende, een roode loop (*dyſenteria rubra*) met rotkoortzen (*febres putridae*) te gelyk, onder ons ſcheepsvolk. Wy hadden meestentyds tuſſchen de 50 en 60 Patienten tevens daaraan in hunne hangbedden of kooijen liggen, die door hunne *excrementa Dyſenterica*, als anderzins, eenen onverdraaglyken ſtank in het ſchip verwekten; doch zoo rasch ik het luchtzeil op de aangeweezene wyze ſtellen liet, wanneer 'er onreinigheid en ſtank te wagten was, dan vervloog die ſtank terſtond, en alle de beſmette en kwalyk riekende dampen trokken agter het luchtzeil in de hoogte op, en verdweenen.

§. 139.

§. 139.

Niet alleen diende ons deeze manier van het ſtellen des luchtzeils by droog weêr, maar wy lieten het zelve, wanneer het de noodzaaklykheid vereischte, ook als het regende, hangen; met dit onderſcheid alleen, dat hetzelve alsdan rondom over het luik met *preſenningen* geſlooten wierd, en niet meer ruimte bleef, dan de halfronde door het luchtzeil geformeerde opening, waardoor de lucht in de *Laag* dalen moest, lyden kon. Inzonderheid was ons zulks toen ter tyd van veel dienst, daar wy (als gezegd is) met eene *dyſenteriſche* beſmetting en met rotkoortzen onder ons volk bezogt waren, voornaamelyk toen wy onder en tusſchen de zonnekeerkringen (*Tropici*) in het Indiſche meir zeilden, en de hitte zoo groot was, dat de kwik in den Thermometer van *Farenheit* op 86 — 89 graaden, en hooger ſteeg. Ik liet, ten einde de op het luchtzeil nedervallende regen niet in de *Laag* mogt ſtroomen, onder den *Tubus* een vat plaatzen, waarin het gevallene water uit het luchtzeil afliep. Dit water was bruikbaar, dewyl het in 't minst niet naar teer ſmaakte, en de Matroozen en Soldaaten, die gebrek aan water leeden, gebruikten het tot hunnen gewoonen drank; ja zelfs kwam my dit water te pas voor de zieken, welken ik toen onder myne bezorging had; want, voorcerst, bevond ik dat hetzelve beeter was, dan het ſtinkend water uit die vaten, welken wy op reis mede genoomen hadden, en ten andere diende het my ter vervulling van het gebrek, dat ik daaraan leed voor een zoo groot aantal van zieken; te meer dewyl onze toenmaalige kapitein W. veeltyds zeer onwillig was, het vereischte water voor de Patienten te doen volgen; voor welke arme menſchen ik zelden de eene of andere noodwendigheid van dat Heerſchap verkrygen kon, als met twist en ongenoegen.

De

De ondervinding leert, dat dit mangel op de ſchepen veel menſchen vernielt. Door gebrek aan het noodig water tot drank ſtort het ſcheepsvolk niet alleen in ziekten, maar deeze ziekten, ſchoon in het begin van geen belang, worden vervolgens door mangel aan die laaffenis gevaarlyker; en men behoeft zich niet te verwonderen, dat, wanneer de zieken op zee, voornamelyk in de heete klimaaten, tot leſſing van hunnen dorst zich van genoegzaam water verſtooken zien, meer menſchen alsdan door dit gebrek ſterven, dan aan de ziekte zelve.

§ 140.

By ſtormend weêr kan het voorgemelde luchtzeil niet gebruikt worden, dewyl men alsdan genoodzaakt is, de luiken van het ſchip zoo digt doenlyk te ſluiten, geduurenden welken tyd dus de uitgang van de kwade dampen uit het ſchip verſtopt raakt; en dat dit nog meer in de tweedeks dan driedeksſcheepen plaats heeft, is te vooren reeds aangeweezen.

Daar nu het ſchip, geduurenden den ſtorm digt geſlooten moet blyven, en de benaauwde en bedorvene dampen daardoor belet worden uit de *Laag* te kunnen uittrekken: zoo is ligtelyk te begrypen, dat, wanneer het ſtormend of onſtuimig weêr lang aanhoud, alsdan door die bedomptheid en bedorven lucht niet alleen de ziekten, welke reeds in het ſchip regeeren, tot hooger graad ſtygen moeten, (gelyk in deeze verhandeling meer aangetoond is,) maar ook wezenlyk beſmettende ziekten ontſtaan kunnen, ſchoon dezelven te vooren nog niet beſpeurd waren.

Doch dit het geval zynde, kan men egter daarin voorzien, door eene *Machiene* welke ik hierby aanwyzen en beſchryven zal, en die, in ſtaat is, geduurende de tegenhouding van de beſlootene lucht,

lucht, eenen vryen uitgang daarvan te verſchaffen, daartegen eene friſſche en zuivere lucht in de *Laag* in te brengen, en dus geduurenden dien tyd eene *Circulatie* van lucht daarin te bevorderen; zonder dat deeze *Machiene* eene inſtorting van zeewater of inval van regen veroorzaaken kan, of dat dezelve als gevaarlyk zoude kunnen aangemerkt worden met opzicht tot het geweld der baaren of zeeſtortingen.

Deeze *Machiene* beſtaat uit eene *Cylindriſche* rondte, en kan van ſterk zeildoek, gelyk *Taf.* II. *Fig.* AAA aanwyst, vervaardigd worden; men kan derzelver lengte neemen, naar de geſteldheid en grootte van het ſchip, en den *diameter* afmeeten, naar het luik, door het welk zy gaan moet, zie *Fig.* BB, zullende omtrent 3 voeten in de middellyn houden. De ronde *Tubus* tevens met de byhangende *Coniſche* Buis, *Fig.* C. C. is met verſcheidene yzeren platte ronde banden *geëxtendeerd*, en door de binnenſte holligheid van den *Tubus* loopt in de lengte eene ſcheiding, *Fig.* **** van digt en vast zeildoek, die door platte yzers, welke dwars in 't midden der yzeren banden zyn, die den *Tubus* extendeeren, of uitbreiden moeten, vast gemaakt word, op zoodanige wyze, dat door dit behulp deeze ſcheiding, die in de lengte van den *Tubus* loopt, en den *Tubus* in twee kanaalen of loopen verdeelt,) altoos in eene onbeweeglyke *ſituatie* blyft. Deeze twee kanaalen of loopen, laaten vier openingen aan de beide uiteinden, zie *Fig.* a. a. a. a. De eerſte opening, die als een trechter uitſteekt, is de groote *Fig.* D. Door deezen trechter word de friſſche lucht opgevangen, en vervolgens door deeze opening in den loop of het kanaal gebragt zynde, ontlast zich dezelve door de tweede opening, *Fig.* E. die het einde is van deeze *Coniſche* buis, in de *Laag*. De derde opening, *Fig.* F. is het begin van den tegenoverſtaanden loop of kanaal; deeze opening moet van vooren wyd, en van

ge-

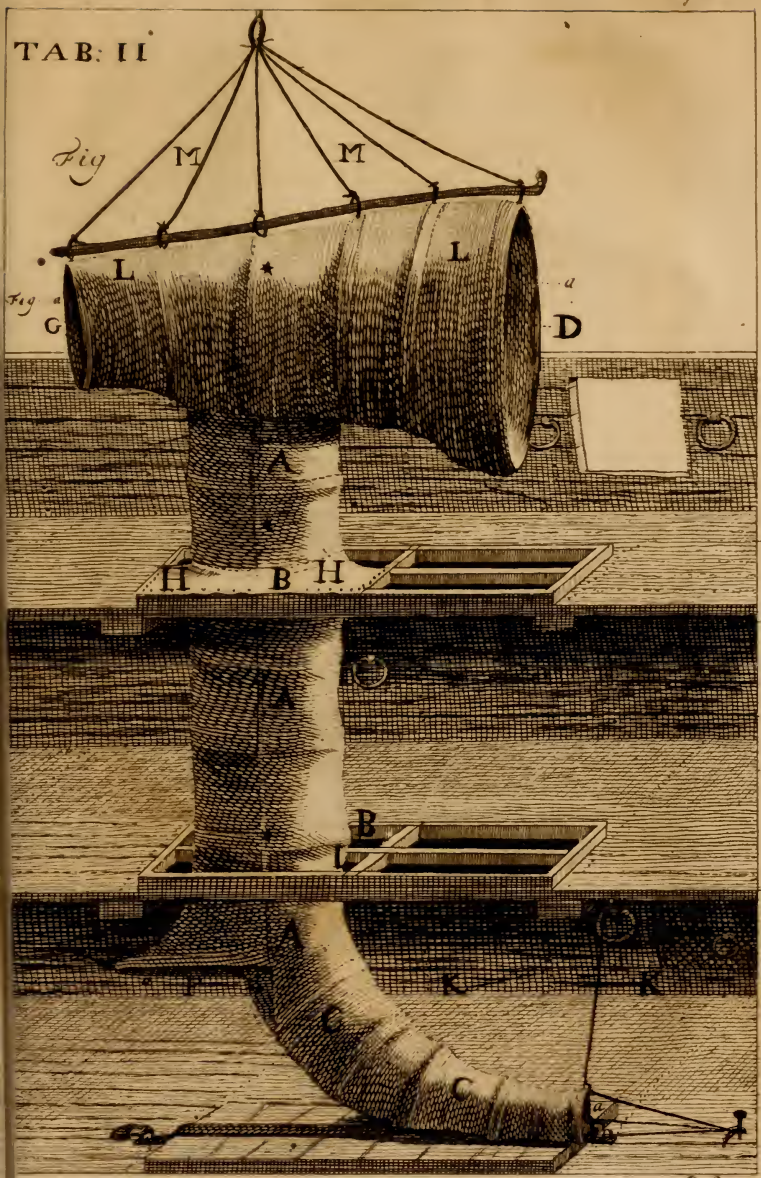

Grave par de Jong 1780

gedaante als een trechter zyn, om des te bekwaamer de bedorvene lucht uit de *Laag* te kunnen opvatten, welke lucht alsdan door dit kanaal omhoog ſtygt, en door de vierde opening *Fig.* G., die zich tegenover de eerste trechtervormige bevind, uittrekken kan. Het ligchaam van deeze *Machiene* moet met een zoogenaamden broek, *Fig.* HH. bekleed zyn, die op de preſenningen en het luik vastgemaakt kan worden, ten einde geen water bezyden dezelve in de *Laag* kunne ſtroomen.

Deeze *Machiene* beſlaat niet het geheele luik, maar ſlegts een vierde gedeelte daarvan. Drie roosters kunnen blyven liggen, en met preſenningen bedekt worden; doch de vierde rooster moet uitgenoomen worden, en door denzelven, *Fig.* I., doet men den *Tubus* tot in de Laag, *Fig.* KK. daalen. De *Machiene* moet, wanneer men dezelve gebruikt, naar den wind gericht worden, en wel op zoodanige wyze, dat de wind vlak in de de eerſte trechtervormige opening inblaast, en gevolgelyk aan de tegenoverſtaande opening (welke ik de *vierde* opening genoemd heb,) geen tegenſtand bied, maar de beſmette dampen onverhinderd uittrekken laat. De onderſte trechtervormige opening, die in de *Laag* de bedorvene *effluviën* ter uitdryving opvangen moet, dient byna op eene gelyke hoogte met de balken van het luik geſteld te worden, op dat dus de *effluviën* zoo veel te beeter in deeze opening indringen en verzaamelen kunnen. Het opper- of bovenſtgedeelte van de *Machiene* moet wel ruim anderhalf vadem of ſpan over het bovenſte luik, waaraan dezelve met haaren broek is vastgemaakt, uitſteeken, en het hoofd, *Fig.* LL, waaraan door verſcheidene kleine touwtjes, *Fig.* MM., de ſtelling of houding gegeeven is, moet door een dik touw aangehaald blyven, zoo lang als men de *Machiene* tot gebruik ſtaan laat.

Op de tweedeksſcheepen kan deeze *Machiene* meede

met veel nut gebruikt worden ; doch dezelve moet dan aldaar over de roosters van het tweede verdek wat hooger verheeven zyn , dan op eenen driedekker, over de roosters van het derde verdek. Dit alles dus in acht neemende, moet men by alle die toerustingen ook voor-al zorgdragen , om de pompen vlytig te laaten gaan, voornaamelyk als het ſchip eenige lekkagie heeft en veel waters inlaat. Inzonderheid moet gezorgd worden voor het uitpompen van het kielwater , wanneer men tusſchen en onder de zonnekeerkringen (*Tropici*) zeilt, alswanneer het kielwater , wat lang ſtaan blyvende , door de warmte en het minder in zich bevatte zeezout , eerder dan in andere getemperder klimaaten bederft, en door die ſtinkende uitademingen veeltyds groote ongemakken onder het volk veroorzaakt en veel bederfs aan den proviant toebrengt, dat daardoor verſtikt en muf raakt, waarvan het gevolg is, dat zwaare rotkoortzen en *ſcorbut* onder het volk ontſtaan, en hetzelve zomwylen onverwagt wegrukken.

Ik heb dikwyls gezien , dat de lucht in het zoogenaamde ruim zodanig bedorven was , dat geen lantaarn daar in branden wilde , maar vanzelve uitging; ja , niet zelden is het gebeurd , dat men menſchen, die in het ruim gewerkt hadden , ſchoon zy 'er niet lang in geweest waren , genoegzaam voor dood daaruit haalde, en het een geruimen tyd aanliep , eer zy weder bykwamen en hunne *respiratie* weder verkreegen.

§. 141.

De wys om het luchtzeil in te richten en te ſtellen, en het gebruik van de *Machiene* ter zuivering van de lucht, dus afgehandeld hebbende, ſchynt het my noch ongevoegelyk noch onnoodig , om ook iets aan te merken op de wyze der inrichting van de hangmatten, of hang-

hangbedden, in welken de zieken hunne ligplaats hebben. Te meer vind ik my hiertoe aangenoopt, omdat men niet als te veel ondervinden en zien moet, dat de zieken niet alleen op eene ellendige wyze op de ſcheepen onder en door elkanderen liggen, maar daarby ook zoo ongeſchikt en verward in hunne hangmatten hangen, dat zulks ook voor de *effluvia* ten hoogſten nadeelig zyn moet. De ſchadelykheid hiervan inziende, en begeerig zynde een hulpmiddel daartegen uit te vinden, bedagt ik eindelyk eene andere ſchikking omtrent de hangmatten in het werk te ſtellen, en wel op de volgende wyze: ik verzogt den kapitein, die het bevel voerde op het O. I. C. ſchip MARS, waarop ik in den jaare 1776 diende, om langs het ſchip te doen ſlaan zes ryen zoogenaamde klabeyen of houvasten, in dier-voegen, dat de hangbedden in drie reijen in de dwarsſte van het ſchip *paralel* van elkanderen hangen konden; vervolgens liet ik de zieken in hunne hangbedden naar de ry, zoo als het getal derzelven zulks toeliet, anderhalven voet van elkanderen af, met ſjorttouwen aan de houvasten hangen, en zoo laag, dat zy niet boven de drie voeten met hun hangmat van den grond des verdeks zich bevonden. Dit dus geſchikt zynde, bleeven tusſchen deeze drie ryen in de dwarsch gehangene kooijen of hangmatten, langs het ſchip, twee vrye en lange gangen, door welken eene friſſche lucht onverhinderd *circuleeren* kon; tevens leverden my deeze lange gangen twee opene wegen, om gemakkelyk tusſchen de Hangbedden der Patienten te kunnen komen, en dezelven te *viſiteeren*. De oppaſſers der zieken waren dus ook beeter in ſtaat, de Patienten te bezorgen, en aan de zieken zelven ſtrekte het tot groot gemak, als kunnende toen met weinig moeite uit hunne hangbedden ſtappen, ter verrichting hunner noodige behoeften; en worden veel minder gekweld door de opſtygende

naauwde dampen, die uit de *exhalatien*, zoo wel als *transpiratien* en *foeces* ontſprooten, nu zy laager by den grond lagen, dan te vooren, toen zy in hunne hangmatten hooger en byna vlak onder het verdek hingen. Voorts verzogt ik den kapitein, om uit het ſchot, dat tuſſchen het kabelgat en de laag was, in het midden eenige planken te laaten uitneemen, ten einde een gedeelte der bedorvene *efſluviën*, welke door de *Dyſenterici* en die aan de *febres putridae* laboreerden, veroorzaakt werden, door het luik van het kabelgat kon uittrekken. Voor zieken, die geen hangbed meer hadden en ſlegts op eene kist of op den blooten grond van het verdek lagen, bragt ik te weeg, dat een *Brits*. opgeſlagen wierd, die met het vooreinde twee voeten van den grond af was, doch met het agtereinde hooger liep; deeze ſituatie was voor de Patienten gemakkelyk, die dus zonder veel moeite op- en afklimmen konden, en op zoodanig een *Brits* lagen zy zeer bekwaamlyk, wanneer zy nog het een of ander hadden, om onder hun ligchaam te ſpreiden of zich mede te dekken; doch ſchoon eenige al ongelukkig genoeg waren, om niets tot het een noch ander te hebben, kon ik nogthans niet twyffelen, of die ſoort van *Brits* was evenwel veel geſchikter tot eene ligplaats voor de zieken, dan de bloote grond van het Verdek.

§. 142.

Men zal veelligt van een *Driedeks* ſchip nog zeggen, dat, ſchoon hetzelve by koud, onſtuimig, regenachtig en ſtormend weêr al het best geſchikt is, om het volk op hunne wachten het minst ongemak te doen lyden, en ook beeter dan een *Tweedekker* by ſtormend weer kan gelucht worden, het nogthans met al dat een ſtrontkuil is. (zoo als de zeelieden dit gewoonlyk uit-

uitdrukken,) en dat het tusschendeks staande vee, zoo wel als een geweldig rookend combuis, onverdraaglyken stank en ongemak veroorzaakt, alzoo de uitwaasemingen van den mest met den daarbykomenden rook meer beslooten blyven, dan in eenen *Tweedekker*, zoo dat men niets anders ziet, als drek; en niets anders riekt, dan stank. Men zal zulks dan veelligt besluiten met de vraag: of dit alles ook tot de volmaaktheid van eenen *Driedekker* behoort, en of deeze omstandigheden ook geene oorzaaken tot krankheden kunnen voortbrengen? Ik wil hierop gaarne toestaan, dat de *Driedeks* scheepen niet te onrecht kunnen aangemerkt worden als stronkuilen of vuilnisnesten, wanneer men dezelven als zoodanig maakt, en al het vee gezaamenlyk tusschen het middenste en bovenste verdek instuuwt; Doch daartegen kan ik door de ondervinding bewyzen, dat de *Driedekkers* minder mest of onreinigheid en stank, dan de *Tweedekkers* in zich bevatten zouden, indien de zaak wel overwogen wierd en eene behoorlyke schikking plaats vond; en wel, wanneer men het vee, by voorbeeld, de varkens, die wel de meeste morsigheid en stank veroorzaaken, niet tusschen het middenste en bovenste verdek liet loopen, maar dezelven by eikanderen opsloot in een vierkant afgeschooten zwynskot, van planken opgeslagen, op den bak tusschen den fokkemast en de Klok; derzelver mest kwam dan niet tusschen deks, maar bleef in de open lucht, en kon dus geen stank in het schip verwekken. De schaapen konden voor het grootst gedeelte geplaatst worden in den boot, die boven den grond van het verdek hangt; de stank van dezelven zoude dus door de roosters, die 'er overheen in het verdek liggen, om hoog trekken kunnen, en om te beletten, dat den lucht van den mest niet over den boot en onder het bovenst verdek zydewaards uitvloeg, kon men rondsom den boot en onder het ver-

dek heen zeildoek hangen of ſpannen; de ingang in den boot moest dan boven door de roosters gemaakt worden, als het geſchiktst daartoe, en, tot het wegruimen van den mest, dienen kunnende. Dit dus geſchiedende, hoe zoude het dan mogelyk kunnen zyn, dat de drek en ſtank daarvan in het ſchip bleef? en had men meer ſchaapen, dan in den boot geborgen konden worden: dat overſchot zoude men alsdan op het verdek in de Chaloupen plaatzen kunnen; en al eens geſteld, dat dit niet kon geſchieden, dan blyft het getal egter op den duur nooit zoo groot, uit aanmerking dat 'er eensdeels van tyd tot tyd van geſlagt worden, en anderdeels weekelyks eenigen ſterven, of men zoude in korten tyd al de rest gemakkelyk in den boot bergen kunnen. En al moest men ondertusſchen eenige ſchaapen tusſchen deks houden ſtaan, zouden egter, indien zy zuiver gehouden wierden, en men zorg liet draagen dat de vuiligheid niet liggen bleef, noch de ſchaapen zich daarin wentelen konden, de lucht van die dieren en van derzelver mest niet zoo onverdraaglyk zyn.

§. 143.

Het komt my ook als zeer onnoodig voor, dat de bevelhebbers der Oostindiſche Compagnies ſcheepen op zulke lange togten, wanneer 'er geen oorlog noch gevaar van zeeroovers te duchten is, op eene krygskundige wyze handelen, en de inhebbende ſtukken geſchut in de dwarste van het ſchip ſtellen, zodanig dat het kanon met de monden voor de geſlootene ſchietgaten, en met het agterſte der affuiten tegen het boord aanſlaat. Door dit aldus dwarsſtaande kanon, word het gedeelte van het verdek, dat den doortogt langs het boord uitmaakt, geheel en al beſlagen, waardoor het volk niet alleen dikwyls ellendig hunne ſcheenen daartegen

gen ſtoot, het welk (voornaamelyk wanneer zy met *ſcorbut* behebd zyn) onheelbaare wonden veroorzaakt; maar ook teweegbrengt, dat zich onder en tusſchen het geſchut, door de lengte van tyd, eene menigte drek en vuiligheid verzaamelt, en elk van het ſcheepsvolk, die te lui is om naar boven te gaan, inzonderheid des nachts, hun gevoeg doen tusſchen dat geſchut, en aldaar alle hunne morſigheden nederwerpen. Dit dan niet zorgvuldig nagezien en opgeruimd raakende, moet zeekerlyk zoo lanigen aanſteekenden en onverdraaglyken ſtank veroorzaaken, dat 'er eene beſmetting in het ſchip door ontſtaan kan Zoude het derhalven niet raadzaamer zyn, wanneer men zich op eene veilige zee of in eene verzeekerde haven bevond, alwaar men zich lang moest ophouden, om als dan op eenen Driedekker het geſchut in de lengte tegen het boord aan te zetten, en met ſterke touwen vast te maaken, ten einde hetzelve by ſtormend weêr niet geſlingerd kon worden? my dunkt, dat het op die wyze tegen het boord zelfs vaster ſtaan en minder gevaar loopen zoude om los te ſlingeren, dan wel anders. Het verdek kon alsdan tevens zuiverer gehouden worden, en niemand zoude, zonder gezien te worden, in ſtaat zyn, zyne vuiligheid daar onder of tusſchen te brengen. Indien nu zoodanige ſchikking plaats vond, dan durf ik verzeekeren, en de ondervinding zoude het bevestigen, dat men ruimte genoeg tusſchen dit verdek behouden kon, en het ſchip door zwabbers, krabbers en bezems, en door de verdere aangeweezene middelen, zoo ſchoon en zuiver te houden was, als een woonhuis. Men zoude zelden eenigen ſtank verneemen, ſchoon het ſchip beſlooten moest blyven, en nog veel minder, wanneer de luiken by goed weêr openſtonden.

§. 144.

Indien nu myne voorgeſtelde meeningen in §. 142. 143. en elders, ingang vonden, zoude het dan niet waarſchynelyk genoeg voorkomen, dat de *Driedeks* ſcheepen dienſtliger dan anderen zyn voor de gezondheid der zeevaarenden? Ik begryp, dat het volk op dezelven, in veel manſchap beſtaande, niet zoo gedrongen, en kort op elkanderen behoeft te leggen; en de ondervinding leert, dat op een Schip, met al te veel menſchen opgevuld, eene beſmettende ziekte ontſtaande, dezelve eene geweldige aanſteeking veroorzaaken kan, voornaamelyk, wanneer op het zuiverhouden van het ſchip niet behoorlyk acht gegeeven word. — Zoude men niet op de *Driedekkers* de menigvuldige manſchap ook wat verdeelen kunnen: met een gedeelte daarvan in de Laag, en een ander gedeelte tuſſchen het alsdan opgeruimde verdek (zie §. 143.) te doen plaatzen, en wel op die plaats, welke te vooren door de varkens en ſchaapen ingenoomen was? Het is niet te twyffelen, of de ſchikkingen en inrichtingen op die wyze geſchiedende, zoude de een aan den anderen geen nadeel toebrengen, en geene aanſteekende beſmetting op het ſchip ontſtaan kunnen, indien dezelve niet op eene andere byzondere wyze ingevoerd raakte, waarvan §. 1. nader gehandeld is. En wanneer het al gebeuren mogt, dat 'er aanſteekende ziekten heerſchten, dan kan men op eenen *Driedekker* op zodanige wyze beeter en bekwaamer ſchikking maaken, om de gezonden van de zieken gevoegelyk te kunnen affcheiden.

§. 145.

Dat de rook uit de Combuis op de *Driedekkers* den menſchen meer hindert dan op de *Tweedekkers*, moet men

men toeſtaan waar te zyn; doch de vraag is, of het op dezelven wel altyd rookt? immers neen. het rookt 'er op geene andere tyden, dan wanneer het ſchip *zeer ſchraal by den wind* moet zeilen. Deeze tegenwerping vervalt dus ook weder, alzoo de ſcheepen meestentyds eenen vasten pasſaat houden, en het zy *by* den wind of *voor* den wind zeilen kunnen; als wanneer de rook, die uit de combuis tuſſchen deks inſlaat, terſtond weder door de poorten uitgedreeven word. En genoomen eens, dat 'er een geſtadige rook in het ſchip was, (hetwelk egter niet zyn kan, dewyl 'er altoos een doortogt plaats vind,) zoo is het wel waar, dat zulks tot hinder verſtrekken zoude, maar nimmer kan dit nogthans aanleiding geeven, tot eene aanſteekende ziekte; integendeel zoude dit eerder aan eene zoodanige *infectie* wederſtaan; want rook van hout is een tegengift in eene beſmette lucht, het trekt de bedorvene *effluviën* aan zich, en ſtrekt dus tot een middel om dezelven uit te dryven.

§. 146.

Het ſtaa my nu vry te vraagen, of de bygebragte redenen niet voldoende genoeg zyn, om te bewyzen, dat men te onbedagt en te onrecht de Driedeksſcheepen ongezond noemt? meer gegrond komt het my voor dat de Tweedekkers veel ongezonder zyn, en dat zich eerder en meer vuiligheid daarin verzaamelt, door de Varkens en ſchaapen, die aldaar in den zoogenaamden *Kuil* rondom den boot en onder het halfdek los heen loopen, welker mest en vuiligheid door den gantſchen *Kuil* gelleept word. By regen en onſtuimig weêr raakt dees drek door het inſtortend water ontbonden, en ſpoelt alsdan ginds en herwaards in alle hoeken en winkels, en onder de kisten en vaten, die onder het halfverdek ſtaan, zoodat men niet alleen door de onaangenaame lucht

daarvan gekweld word, maar ook niet weet waar men treeden zal. Het gebeurt ook niet zelden op Tweedeks ſcheepen, die wat oud en welker verdek verrot en lek is, dat die natte mest en vuiligheid door de voegen heen in de *Laag* druipt, en aan het volk magtig veel ongemaks veroorzaakt. Dit is iets, dat men nooit te vreezen heeft op eenen Driedekker, hoe lek dezelve ook zyn moge, alzoo daar de vuiligheid, die van de varkens komt, ſchoon al niet opgeruimd wordende, by zoodanige geleegenheden, door den regen zoo wel als door de overſlaande zeebaaren van het ſchip over boord geſpoeld word.

§. 147.

Het is §. 133. wel toegeſtaan, dat de *Tweedeks* of Kuilſcheepen by goed weêr tusſchen de keerkringen (*Tropici*) zeer luchtig zyn; doch daartegen durf ik beweeren, dat de *Driedekkers* in Indiën, en op eene terugreize uit Indiën naar Europa, voornaamelyk in de zee-engten, gelyk in de ſtraat *Sunda* enz. veel beeter en dienſtiger zyn voor de gezondheid der zeelieden, dan de *Tweedeksſcheepen*. Men neeme hieromtrent ſlegts in aanmerking, dat de zoogenaamde *Laag* op de in Indiën vaarende en uit Indiën naar Europa terugkeerende ſcheepen, met Victualiën en andere tot ſcheepsgebruik nodige zaaken opgevuld is, en indien 'er al zoo veel plaats vry blyft om het groote luik te openen, dan is die ruimte toch bekrompen en bedompt genoeg, om 'er eenige menſchen in te kunnen logeeren; weshalven de gemeenen (die op een retourſchip omtrent by of over de honderd man, behalven de Officiers, beloopen,) zich gedwongen zien hunne verblyfplaats onder het halfdek te neemen, alwaar zy dan zeer gedrongen op elkanderen gepakt zyn. Veeltyds gebeurt het ook, dat zy niet eens allen plaats ter ligging onder het half-

ver-

verdek bekomen kunnen; en alsdan zoeken de overigen hunne ſchuilplaats in afgeleegene hoeken, of onder den blooten Hemel, alwaar zy dus aan alle ongemakken van weêr en wind blootgeſteld zyn; of zy vluchten in den *Kuil* op eene natte kist of op den harden morſigen grond. Zy, wien het al gelukt om onder het halfverdek te kruipen, blyven ook daar zelfs niet altyd beſchut voor regen en nat, dewyl het verdek veeltyds lek geworden zynde, (dat inzonderheid plaats vind als de Scheepen lang aan land geweest zyn,) de regen alsdan daardoor heenſlaat, en hangbedden, kleederen en alles natmaakt. De ſtortzeen ſlaan zomwylen ook zoo geweldig in het ſchip, dat de kisten byna dryven in het water, en de vuilgheid en mest van het vee tevens hierdoor in alle hoeken geſpoeld wordende, doet de afſchuwelykſte morſigheid en ſtank ontſtaan. Het volk ondertuſſchen, meest van hangbed en kleederen ontbloot, loopt geſtadig met natte voeten, en indien eenigen alsdan nog een hangbed magtig zyn, is hetzelve egter veeltyds niet bruikbaar meer, en zy kunnen 'er niet in liggen zonder gevaar om de ribben aan ſtukken te vallen.

§. 148.

Dit in de vorige *Paragraaf* gemelde volk is in zoodanige omſtandigheden 'er zeer kwalyk aan, voornaamelyk is hunne verleegenheid groot, zoo lang men zich met het ſchip in de Zee-engten bevind, by voorbeeld in de ſtraat *Sunda*, alwaar men in de maanden December, January, February en nog laater, door de vogtige westelyke tegenwinden, welke om dien tyd in die ſtreeken het meest heerſchen, veeltyds merkelyk opgehouden word en in dien verdrietigen *paſſaat* lang ſukkelen moet, eer men het ſchip in volle zee brengen kan. geduurende dien tyd heeft het volk nog min-

der

der geleegenheid en plaats, om des nachts te kunnen rusten, dewyl alsdan de geſtadig noodig zynde toebereidzels tot het winden der ankers, het opſchieten der ankertouwen, klaaren enz. de meeste ruimte van het verdek beſlaan. Het volk, dat dus van hunne rustplaats ontzet is, legt zig neder in den *Kuil* onder den blooten Hemel, alwaar het blootgeſteld is niet alleen aan alle koude en hitte, nattigheid en droogte, maar ook aan de zwaare van de gebergten vallende nevelen des Nachts, die op hun vermoeid ligchaam nederdaalen, waarop het verder wel haast door allerlei gevaarlyke ziekten, die aan dit pasſaat in de ſtraat *Sunda* byzonder eigen zyn, aangetast word.

§. 149.

Een Matroos, buiten dat doorgaands onachtzaam en woest genoeg zynde, om zeer weinig acht op zyne gezondheid te geeven en dezelve te behouden, vind het veeltyds zeer onverſchillig, waar hy zyne ligplaats vind, en of zulks in eene kooi, op eene kist, op den grond, of onder den blooten Hemel is. Indien nu de Officiers aan deeze ruuwe gaſten geene geſchikte levenswys voorſchryven en geene behoorlyke *directie* doen opvolgen, dan kan men zich ligtelyk verbeelden, hoedanig het moet toegaan, en het niet te verwonderen is, dat zoodanige woeste knaapen veeltyds hunne onbezuisde vermetelheid met den dood bekoopen. Te onvergeeflyker is het (gelyk het nogthans wel gebeurt,) als zy, die nog ligplaats onder het verdek kunnen krygen, en veeltyds ook nog hangbed en deken hebbende, droog en warm liggen konden, zich nogthans aan dit onbezonnen verzuim ſchuldig maaken. Wanneer nu de een of ander deezer knaapen ziek word, het geen dagelyks gebeurt, voornaamelyk als men met zwak, mager en uitgemergeld volk van Batavia vertrekt, (ſchoon in zooda-

danige Omſtandigheden, als gemeld is, ook de ſterkſte karels niet bevryd blyven voor aanvallen van zwaare krankten,) dan vinden zich de Chirurgyns op de ſcheepen niet weinig belemmerd, alzoo het dan op de zorg en het geweeten van eenen Opper-Chirurgyn aankomt, om den Patient aan eene bekwaame ligplaats te helpen. Zulke zieke menſchen in die omſtandigheden zynde, hebben geene vaste noch beſtendige rustplaats, daar zy hun zwak ligchaam kunnen uitſtrekken; want waar zy zich ook mogen nederleggen, worden zy, by het aangaan van eenigen arbeid, als Ankerwinden of anderzins, door hunne onmenſchelyk woeste kameraden wederom opgejaagd; en kruipen zy dan naar eene andere plaats, daar zy vry en veilig denken te zyn, ontmoeten zy wel haast op nieuws een gelyk noodlot.

§. 150.

Doch al waren alle de ligplaatzen, alwaar het volk liggen kon, in goede orde, zoo leert ons egter de ondervinding, dat het volk in Indiën veeltyds naakt en berooid, zomwylen met niets anders aan het ligchaam dan een geſcheurde onderbroek, en zonder kist, hangbed of deken aan boord komt; zynde al hun goed of verkogt en verteerd, of hun ontſtoolen, of om het ingenesteld ongedierte weggeworpen, of wel in het Hospitaal gebleeven. Zoodanige menſchen ſtorten ongetwyfeld weder in ziekten, ja worden niet zelden nog met een ziek ligchaam uit het Hospitaal aan het ſchip gezonden. Ik ſpreek hier by ondervinding Waarop nu zullen deeze menſchen liggen? waarmeede zich bedekken? men kan niet altyd van eenen Kapitein oud zeildoek tot kooijen eiſchen; hy zal dit zelden geeven, zeggende zulks niet goed te kunnen maaken in zyne Rekening. Wat dan in zulk een geval gedaan? Den zie-

zieken te laaten liggen, zoo als hy ter waereld gekomen is, en daardoor zynen dood te verhaasten? dit immers is te onmenschelyk! de respective Maatschappy draagt wel menschlievende zorge, en geeft kleederen en dekens genoeg mede op reis van Batavia, tot dekking der arme scheepslieden; maar wanneer deeze menschen geen hangmat meer hebben, en zich met de deekens op het verdek of op den blooten grond omwentelen: hoe lang zullen die dan wel aanhouden? en wat nut kunnen zy te weeg brengen, wanneer de menschen niet anders als een bloot verdek, eene harde kist, of, op zyn best, wat geplukt *werk* tot hunne onderlaag hebben? om dit groot en nadeelig gebrek uit den weg te ruimen, was het hoogstnoodzaakelyk, dat de menschlievende respective Maatschappy, die altoos met de roemwaardigste vlyt voor het best haarer scheepsgenooten zorgt, niet duldde, maar op zwaare straf verbood, dat menschen, die uit de hospitaalen in Indiën nog blykbaar ziek uitkomen, voor gezond gemonsterd, en met agterlaating van hunne kleine bezitting, naakt en bloot aan boord gezonden wierden; maar integendeel gebood dat men hen, die van alles ontbloot waren, voornamelyk met een hangmat, bultzak en deken voorzien moest, by hun vertrek uit het hospitaal, of by hunne komst aan boord. Deeze kleine onkosten zoude aan de Edele Oost-Indische Compagnie, met opzigt tot de gezondheid der Matroozen, vry meer voordeel aanbrengen, dan de geringe waarde van dien voorraad bedragen kon, en welke anders, indien men het al niet schenken wilde, op hunne reekening te stellen, en van hunne verdiende maandgelden af te trekken was. Elk kundig zeevaarend Chirurgyn zal hieromtrent met my ongetwyfeld van een gelyk gevoelen zyn; want de ondervinding heeft my telkens geleerd, dat die menschen, die zich met geen beddegoed op het schip voorzien vinden,

wis-

wiskunstig ook de eerſten zyn, die in ziekten vervallen, en in dien toeſtand liggende, weinig hoop tot herſtelling behouden.

§. 151.

Uit alle de aangehaalde omſtandigheden, inzonderheid §. 147 en vervolgens, blykt het, dat de *Driedekt* ſcheepen in dien *paſſaadt* verre te prefereeren zyn boven de *Tweedekt* of Kuilſcheepen; dewyl de manſchap op de eerstgenoemden niet behoeft te kruipen onder een *half*, maar logeeren kan onder een *gebeel* verdek; en dewyl aldaar, wanneer het geſchut in de lengte tegen het boord wierd vastgemaakt, (Zie §. 143.) ruimte genoeg gevonden kan worden, om al het ſcheepsvolk, zoowel de gezonden als zieken, onder een droog verdek te plaatzen, zonder dat hetzelve zich dus genbodzaakt behoeft te zien, om, in deeze *paſſaaten* zynde, geduurende de gemelde toerustingen van Ankerwinden, touwen, klaaren enz. hun ſchuilplaats te moeten neemen onder den blooten hemel, en zich te exponeeren aan alle de ongemakken van het veranderlyk en onſtuimig weêr.

BESLUIT.

Zie daar myne aanmerkingen omtrent eenige omſtandigheden en gebruiken op de ſchepen, welke alle betrekking hebben tot bevordering en bewaaring der gezondheid van het daarop zich bevindende volk. Deeze aanmerkingen zyn dus natuurlyk voort evloeid uit het onderwerp, het welk ik verhandelde; te weeten: de beſmettende Rotziekten, welke men in de vorige jaaren zoo hevig op de ſchepen heeft zien woeden, en van welken

ken ik getragt heb den oorſprong, voortgang, aart en geſteldheid aan te toonen, en tevens zoowel de behoedmiddels daartegen, als de geneeswys daarvan aan de hand te geeven.

Ik hoop niet gantſchelyk eenen vruchteloozen arbeid verrigt te hebben, en onderwerp myne gedagten aan den toets van een onzydig en oordeelkundig onderzoek; zynde het doel myner poogingen hiermeede niet anders, als om mynen lydenden evenmensch tot nut, en aan de Edele Oost- Indiſche Compagnie van eenigen dienst te mogen zyn.

De genadige en ontfermende God behoede voortaan gunſtig onze Landen voor dergelyke treffende bezoekingen; Hy boezeme den Vorsten vrede in; zegene den Aardbodem met vruchtbaarheid, en verleene ons allen dankbaare harten!

E I N D E.